

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

XVIII. YÜZYILIN İLK YARISINDA KONYA'DA PARASAL İŞLEMLER VE
FİNANS SEKTÖRÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Doğan YÖRÜK

Hazırlayan
Aynur KARADOĞAN

KONYA 2017

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Adı Soyadı	Aynur KARADOĞAN		
Numarası	134202041005		
Öğrencinin	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih/Yakınçağ Tarihi	
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒	Doktora ☐
Tezin Adı	XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Konya'da Parasal İşlemler ve Finans Sektörü		

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin imzası

Aynur KARADOĞAN

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Yüksek Lisans Tezi Kabul Formu

Öğrencinin	Adı Soyadı	Aynur KARADOĞAN	
	Numarası	134202041005	
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih/Yakınçağ Tarihi	
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒	Doktora ☐
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Doğan YÖRÜK	
Tezin Adı	XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Konya'da Parasal İşlemler ve Finans Sektörü		

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Konya'da Parasal İşlemler ve Finans Sektörü başlıklı bu çalışma 26/05/2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı

Danışman ve Üyeler

İmza

Prof. Dr. Doğan YÖRÜK

Danışman

Prof. Dr. Alaattin AKÖZ

Üye

Prof. Dr. Mehmet İPÇİOĞLU

Üye

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI	II
YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU	III
GRAFİKLER LİSTESİ	VI
TABLolar LİSTESİ	VII
KISALTMALAR SAYFASI	VIII
ÖZET	IX
SUMMARY	X
ÖN SÖZ	XI
TEŞEKKÜR	XII
GİRİŞ	1
I. KONUNUN ÖNEMİ VE AMACI.....	1
II. KONUNUN SINIRLANDIRILMASI, TAKİP EDİLEN TEKNİK VE METOTLAR	1
III. KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR.....	2

BİRİNCİ BÖLÜM

KONYA EKONOMİSİNDE KREDİ - BORÇ İLİŞKİLERİ

I. İSLAM HUKUKUNDA KREDİ İLİŞKİLERİ.....	4
II. KONYA ŞEHİR EKONOMİSİ.....	6
III. KONYA'DA KREDİ VE BORÇLAR	10
A. Faizli Borçlar (Krediler).....	11
B. Faizsiz Borçlar (Karz-ı Hasen).....	14
C. Borç İlişkilerinde Dini Kimlik, Cinsiyet Ayrımı ve Aile Bağları	15
D. Borçlanmaya Konu Olan Argümanlar ve Kullanılan Paralar	20
E. Kredi ve Borçların Geri Ödenmesi.....	24
IV. KONYA EKONOMİSİNDE KREDİ-BORÇ İLİŞKİLERİNİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ.....	31

İKİNCİ BÖLÜM

KONYA'DA PARA VAKIFLARI

I. İSLAM VE OSMANLI UYGULAMALARINDA PARA VAKIFLARI.....	33
II. PARA VAKIFLARININ ÇEŞİTLERİ.....	35
A. Kredi Alanlar ve Kredi Miktarları.....	37
B. Vakıf Paralarının İşletilmesi ve Faiz Oranları.....	40
C. Alınan Kredilerin Geri Ödenmesi	44
III. KONYA'DA PARA VAKIFLARININ GENEL DEĞERLENDİRMESİ.....	45

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KONYA'DA İŞ ORTAKLIKLARI

I. OSMANLI İKTİSADİ ZİHNİYETİ.....	47
II. İSLAM VE OSMANLI UYGULAMALARINDA ORTAKLIKLAR.....	48
III. KONYA'DA ORTAKLIKLAR.....	50
A. Şirket-i Mudârebe	51
1. Ortaklıkların Amacı ve Süreleri	52
2. Ortakların Sayısı ve Dini Kimliği	53
3. Sermaye ve Kâr	55
B. Şirket-i İnan.....	58
1. Ortaklıkların Amacı ve Süreleri	58
2. Ortakların Sayısı ve Dini Kimliği	60
3. Sermaye ve Kâr	61
C. Şirket-i Müzâraa	64
1. Ortakların Sayısı ve Dini Kimliği	64
2. Ortaklık Süreleri ve Sermaye	65
D. Şirket-i Mufâvada (Mufâvaza).....	66
E. Diğer Ortaklıklar	67
IV. KONYA'DAKİ İŞ ORTAKLIKLARININ GENEL DEĞERLENDİRMESİ	68
SONUÇ.....	70
KAYNAKÇA	71

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik I: Kredilerde Faiz Miktarlarının Oransal Dağılımı	25
Grafik II: Kredi ve Borç Miktarlarının Dağılımı	33
Grafik III: Para Vakıflarından Alınan Kredi Miktarlarının Dağılımı	52
Grafik IV: Para Vakıflarında Faiz Miktarlarının Oransal Dağılım	55
Grafik V: Konya'daki İş Ortaklıklarının Dağılımı	62

TABLULAR LİSTESİ

Tablo I: Kredi İlişkilerinde Faiz Oranları, Cinsiyet-Yakınlık Dereceleri ve Din.....	24
Tablo II: Kredi - Borç İlişkilerinde Kişi Sayısı	27
Tablo III: Borçlanmalarda Dini Kimlik	29
Tablo IV: Borçlanmalarda Cinsiyet Ayrımı	30
Tablo V: Borçlanmalarda Akrabalık Bağları.....	31
Tablo VI: Borç İlişkileri	44
Tablo VII: Kredi Veren Para Vakıfları	49
Tablo VIII: Para Vakıflarından Alınan Kredi Miktarları.....	51
Tablo IX: Para Vakıfları Faiz Oranları.....	54
Tablo X: Mudarebe Ortaklıkları Sermaye Cins ve Miktarları	68
Tablo XI: İnan Ortaklıklarındaki Ticaret Sektörleri.....	71
Tablo XII: İnan Ortaklıkları Sermaye Miktarları	74

KISALTMALAR SAYFASI

AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
GÜ.	: Gazi Üniversitesi
İSAV.	: İslam Araştırma Vakfı
İÜHF.M.	: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası
KŞS.	: Konya Şer'ıye Sicili
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa sayıları
UÜİFD.	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
vb.	: Ve benzeri
VD.	: Vakıflar Dergisi
vs.	: Vesaire
Yay.	: Yayınlayan
yy.	: Yüzyıl

T. C.

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Adı Soyadı	Aynur KARADOĞAN		
Numarası	134202041005		
Öğrencinin	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih/Yakınçağ Tarihi	
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒	Doktora ☐
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Doğan YÖRÜK	
Tezin Adı	XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Konya’da Parasal İşlemler ve Finans Sektörü		

ÖZET

Bu çalışma XVIII. yüzyılın ilk yarısında Konya’da kredi ve borç ilişkilerini, finans kaynaklarını ve ticari faaliyetleri üç bölümde incelemektedir. Sıcak para ihtiyacının bireysel ve kurumsal borçlanmalarla karşılandığı tespit edilmiştir.

Bu çalışmanın ilk kısmında halk arasındaki kredi ve borç ilişkileri incelenmekte, faizli işlemlerin var olduğunun fakat oldukça sınırlı kaldığının altı çizilmektedir. Yardımlaşma ve güven duygusuna dayanan “Karz-ı Hasen” en çok görülen borçlanma türüdür.

İkinci aşamada finans kaynaklarının kurumsal ayağını para vakıfları oluşturmuştur. Faizle para işleten pek çok vakıf arasında özellikle Avârız Vakıfları önemli yer tutmaktadır.

Son olarak şehrin ticari hayatında faizsiz finans yollarından biri olan iş ortaklıklarının varlığı tespit edilmiştir. En sık rastlanan ortaklık türleri İnan ve Mudârebe ortaklıklarıdır. Küçük sermayelerden oluşan bu ortaklıkların ömrü de oldukça kısadır.

Anahtar Kelimeler: Para, Kredi, Borç, Faiz, Para Vakıfları, İş Ortaklıkları

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Aynur KARADOĞAN	
	Numarası	134202041005	
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih/Yakınçağ Tarihi	
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒	Doktora ☐
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Doğan YÖRÜK	
Tezin İngilizce Adı	The Monetary Transactions and the Financial Sector in the First Half of the VXIII Th Century		

SUMMARY

The purpose of this study is to examine the credit and loan relations, financial resources and commercial activities in the first half of XVIII.th century in Konya in three chapters. It was found that the need for hot money was met by individual and corporational loans.

The first part of this research investigates the credit and loan relations in public and underlines that interest transaction existed but it was very limited. “Karz-ı Hasen” which was based on sense of trust and cooperation was the most encountered loan type.

The second part involves the money foundations that make up the corporational step of the financial resources. Avârız Foundations had a significant place among the foundations that operate interest bearing money.

Finally, Islamic business partnerships were found to be one of the interest-free financial means in the commercial life of the city. The most encountered partnership types were İnan and Mudarebe. These Partnerships that were made of small funds had also a short life-span.

Key Words: Money, Credit, Loan, İnterest, Money Foundations, Business Partnerships

ÖN SÖZ

Para, üretici ve tüketicilerin piyasada alış-veriş yapabilmelerini sağlayan bir mübadele aracıdır. Ticari ilişkilerin ilerlemesi üzerine, paranın kullanımı daha çok yaygınlaşmış ve fon kaynakları için çeşitli politikalar ve yöntemler geliştirilmiştir. Bu yöntemler faizli kredi işlemlerini beraberinde getirmiştir. Faizin yasak olduğu bir İslam toplumu olan Osmanlılarda ticari ilişkiler, paranın kullanımı ve toplumun hangi kesimlerine kadar ulaştığı, insanların ihtiyaç duymuş olduğu sıcak parayı nerelerden karşıladığı ve nerelere harcadığı vb. gibi soru ve sorunlara çözüm getiren yöntemler, çeşitli finans sektörlerini doğurmuş ve paranın farklı şekillerde işletilmesine yol açmıştır.

Bu çalışma, Osmanlı iktisadî yapısı ve para piyasası bağlamında, XVIII. yüzyılın ilk yarısında Konya şehrinin ticari ve ekonomik yapısı içerisinde özellikle finans kurumlarını ve paranın kullanımını görmeyi amaçlamaktadır. Çalışmayı söz konusu dönemde para ve finans sektörü içerisine dahil olan her türlü konuyla ilişkilendirmek mümkündür.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında Konya'daki ekonomik yapı içerisinde parasal hareketlerin, kredi ilişkileri ve finans sektörlerinin bir arada olduğu müstakil bir araştırmanın olmaması bizi böyle bir çalışmaya sevk etmiştir. Kuşkusuz bu çalışma bu konuda bundan sonra yapılacak araştırmalara öncülük edebilirse amacına ulaşmış olacaktır.

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci Bölümde Konya özelindeki kredi-borç ilişkileri ele alınmış, borçlanmaların şekli, kullanılan borç argümanları, faizli işlemler, kredi ve borç alış-verişinde bulunan kişilerin bir takım özellikleri vb. gibi konular üzerinde durulmuştur.

İkinci Bölümde para vakıfları mercek altına alınmış ve bunların finans kurumu olarak işleyişinin aydınlatılması için gayret sarf edilmiştir.

Üçüncü Bölümde ise iş ortaklıkları incelenmiş, şirketlerin türü, temel hüküm ve esasları, işleyiş şekilleri, ticaret sektörleri ve ortakların dini, cinsi vb. çeşitli özellikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

TEŞEKKÜR

Tez konusunun belirlenmesinden tamamlanmasına kadarki bütün aşamalarında bana zaman ayırıp her türlü desteği sağlayan, özellikle literatür bilgisini paylaşmadaki cömertliği ve düşünsel anlamdaki yönlendirmelerinden dolayı değerli danışman hocam Prof. Dr. Doğan YÖRÜK'e teşekkürü bir borç biliyorum. Ayrıca kendilerine başvurduğumda bilgilerini paylaşmaktan geri durmayan ve yardımlarını esirgemeyen hocalarım Prof. Dr. İzzet SAK'a ve Doç. Dr. Cemal ÇETİN'e, belge okuma konusunda karşılaştığım problemlerin çözümü için kapısını çaldığımda hiçbir zaman beni geri çevirmeyerek elinden geleni yapan hocam Arş. Gör. Ali Rıza SOYUCAK'a ve çalışma boyunca manevi yönden desteğini aldığım Yrd. Doç. Dr. Hatice Gül KÜÇÜKBEZCİ'ye teşekkür ederim.

KONYA 2017
Aynur KARADOĞAN

Kıymetlim Ebubekir YAKAR'a ithafen...

GİRİŞ

I. KONUNUN ÖNEMİ VE AMACI

Ekonomisi paraya dayalı olan tüm toplumlarda sıcak paraya ihtiyaç vardır. Nüfus, tüketim ve gereksinimlerin artmasına paralel olarak sıcak paraya duyulan bu ihtiyaç sınırsız iken, para ve ekonomik kaynaklar ise sınırlıdır. Bu durumda insanların ihtiyaç duyduğu parayı temin etme yolları, eldeki paraların nasıl işletildiği ve nerelere sarf edildiği çıkış noktamızı oluşturmaktadır. Parası olan bir şekilde çeşitli ticari ilişkilerle bu kaynağı değerlendirip kazanç sağlama yoluna giderken; parası olmayan ise birtakım finans kaynaklarına başvurmuş ve sıcak parayı temin etmeye çalışmıştır. Borçlanmalar her dönemde vardır ve bu hareketleri bireysel ve kurumsal olarak değerlendirmek mümkündür. İhtiyaç duyulan sıcak para halk arasındaki kredi ve borç alış-verişi ile temin edilmiştir. Finansman kısmının kurumsal ayağını para vakıfları oluşturmaktadır. Bu paraların yatırıma dönüştüğü alan ise iş ortaklıklarıdır.

Çalışmanın amacı, Konya özelinde ekonomik yapı içerisinde insanların ihtiyaç duyduğu sıcak parayı temin etme ve paranın kullanımı noktasında, parasal ilişkileri ve finans kaynaklarını görmektir. Konya’da krediler nerelerden, nasıl sağlanmaktadır ve ne tür paralar kullanılmaktadır? Lale Devri’nin Konya para piyasasına bir yansıması olmuş mudur? Ticari ilişkilerde ve borçlanmalarda kullanılan temel argümanlar nelerdir? Kredi ilişkilerinde para vakıflarının yeri nedir? İslami ortaklık şekilleri, bölgenin ticarî yapısında yer almakta mıdır? Eğer bu ortaklıklar görülüyor ise ortaklıkta kullanılan sermaye, ortaklığın cinsi ve süresi, şartları vb. gibi temel hüküm ve esasları nelerdir? İslâm hukukuna göre yasaklanmış olan faiz uygulaması, bölgenin ticarî hayatında da var mıdır, varsa dönemin faiz oranları ne kadardır? gibi finans ve para odaklı sorulara cevap aranacaktır. Çalışmanın amacı doğrultusunda, XVIII. yüzyılın ilk yarısında Konya’nın genel ekonomisi içerisinde ticari yapıyı ve ortaklıkları, kredi-borç ilişkilerini, sektör içerisinde kullanılan temel birimleri ve paranın etkinliğini görmek mümkün olacaktır.

II. KONUNUN SINIRLANDIRILMASI, TAKİP EDİLEN TEKNİK VE METOTLAR

Çalışmanın sınırları, 1700-1750 arası olarak belirlenmiştir. Osmanlı tarihinde bir değişim dönemi olarak adlandırılan Lâle Devri’nin de bu döneme rast gelmesi zamanlamada etkili olmuştur. Bu 50 yıllık dönemi kapsayan 39-57 numaralı Konya Şer’ıye Sicilleri konuyla ilgili belgelerdir. Sicillerin bir kısmının transkribe edilmiş olması, gerekli verilerin toplanmasında kolaylık sağlamış, orijinalleri ise öncelikle günümüz Türkçesine çevrilmiştir.

İlgili belgeler incelenen konulara göre fişlenmiş ve yazım aşamasında teorik bilgilerle elde edilen veriler sentezlenmiştir.

Zamanlamadaki sınırlılık belgelerin içeriğinde de yapılmıştır Çalışma amacı doğrultusunda esas olarak alacak davaları, para vakıfları, miras davaları, mülk satışları ve iş ortaklıkları gibi konuları ihtiva eden belgeler incelenmiştir. Ancak çeşitli sebepler içeren alacak davaları arasından da özellikle kredi, karz (borç) ve satış hasebiyle bir alacak-verecek ilişkisi bulunan örnekler ele alınmıştır. Konuyla ilintili olarak incelenen toplamda 604 davadan % 42,6'sı karz-ı hasen ile % 27,5'i miras davaları ve mülk satışlarıyla, % 17,2'si herhangi bir malın satılmasından arda kalan borçlarla, % 3,6'sı hem karz hem de satış borcu ile ve % 4,1'i faizli borçlarla alakalıdır. İncelenen davalar arasında % 5'lik dilime tekabül eden örnekler ise yine bir alacak-verecek ilişkisinin sonucunda ortaya çıkmış ancak borçlanma cihetinin bizzat belirtilmediği örneklerdir. Bu kayıtların büyük çoğunluğunun “deyni için”, “alacağım var” gibi ifadelerden karz ciheti ve bir sebeple borçlanma olduğu tahmin edilmektedir.

III. KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

Çalışma esas olarak Konya Şer'ıye Sicillerine dayanmaktadır. Bilindiği üzere Şer'ıye sicilleri, Osmanlı mahkemelerinde görülen her türlü davalara ek olarak halkın şikâyet ve dileklerinin, ferman, berat, buyruldu vb. gibi her türlü belgelerin bulunduğu defterlerdir. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti'nin sosyal, ekonomik, hukuki, dini, askeri yapısını kısacası toplum hayatını en iyi şekilde yansıtan önemli tarihi kaynaklardır. Çalışma kapsamı doğrultusunda inceleme dönemine ait 19 adet defterdeki ilgili belgeler esas alınmıştır

Osmanlı toplum hayatında ekonomik gelişmeleri, parasal ilişkileri ve finans hareketlerini ele alan önemli çalışmalar vardır. Bu çalışmalar arasında özellikle Ronald Jennings, Fethi Gedikli, Murat Çizakça, Timur Kuran, Haim Gerber, Tahsin Özcan ve Cenk Reyhan başta gelmektedir. Kredi ve borçlanmalarla ilgili Jennings¹ çalışmasında, XVII. yüzyıl Kayseri, Karaman, Amasya ve Trabzon gibi kentleri ele almış ve mahkeme kayıtlarına dayanarak, kentlerdeki borç-alacak ilişkilerinin oldukça fazla olduğunu ve bu doğrultuda kredi ve faiz uygulamalarının varlığını tespit etmiştir Gedikli², Çizakça³ ve Gerber'in⁴

¹ Ronald C. Jennings, “Loans and Credit in Early 17th Century Ottoman Judicial Records”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 16, 1973, ss.168-216.

² Fethi Gedikli, *Osmanlı Şirket Kültürü*, İz Yay., İstanbul 1998.

³ Murat Çizakça, *İslam Dünyasında Ve Batıda İş Ortaklıkları Tarihi*, Çev. Şehnaz Layikel, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1999.

⁴ Haim Gerber, “The Muslim Law of Partnerships in Ottoman Court Records”, *Studia Islamica*, LII, 1981, ss.109-119.

incelemelerinde İstanbul ve Bursa başta olmak üzere çeşitli şehirlerin iş ortaklıklarını, temel esaslarını ve konuyla ilgili ayrıntıları görmek mümkün olmuştur. Bu ortaklıkların İslam dünyasındaki yeri, ekonomik büyüme ve gelişmedeki engeller gibi vb. problemleri ise Timur Kuran⁵ derinlemesine irdelemiştir. Tahsin Özcan⁶ hazırlamış olduğu müstakil çalışmasında Kanuni dönemi para vakıflarını ele almış ve bu vakıfların kuruluşu, işleyişi, çeşitleri ve benzer yönlerini ayrıntılı olarak incelemiştir. Son olarak Reyhan'ın çalışmasında ise Osmanlı toplum yapısı ve kapitalist ilişkileri ayrıca para vakıflarıyla ilgili örnekleri görmek mümkündür⁷. Yine konulara ilişkin pek çok müstakil çalışma ve makale bulunmaktadır. Bunların birçoğu incelenmiş, bir kısmından da çalışma içerisinde faydalanılmıştır. Bazıları ise benzer örnekler içermesinden tekrara düşmemek ayrıca bir sınır getirmek açısından çalışmada zikredilmemiştir. Biz de bu çalışmaların hareket noktasından yola çıkarak benzer örnekleri Konya özelinde inceledik. Tespit edilen ekonomik ilişkiler ve parasal hareketlerde benzer örneklere ulaşıldığı gibi çeşitli farklılıklar da gözlenmiştir. Bunlar çalışma içerisinde ilgili yerlerde belirtilmiştir.

⁵ Timur Kuran, *Yollar Ayrılırken*, Çev. Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2012.

⁶ Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2003.

⁷ Cenk Reyhan, *Osmanlı'da Kapitalizmin Kökenleri*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2008.

BİRİNCİ BÖLÜM

KONYA EKONOMİSİNDE KREDİ - BORÇ İLİŞKİLERİ

I. İSLAM HUKUKUNDA KREDİ İLİŞKİLERİ

Kredi ile ilgili çeşitli tanımlar bulunmaktadır. Ancak Latince’de “inanma”, “güvenme” anlamına gelen kredi genel olarak; “belli bir süre sonra ödeme vaadi ile mal, hizmet ve para cinsinden satın alma gücünün sağlanması ya da var olan satın alma gücünün belli bir zaman sonra geri alınmak üzere başka bir kimseye devredilmesi” şeklinde tanımlanmaktadır⁸. Krediyi oluşturan zaman, güven, risk ve kredi gelirleri gibi belli unsurlar vardır. Özellikle kredi gelirleri faizli işlemleri beraberinde getirmektedir.

Faiz lügatte “istenmeyen bir fazlalık, suyun taşkınlığı, yayılması” gibi anlamlara gelmektedir⁹. Allah’ın haram saydığı ve büyük günahlar arasında olan faizin yasak olduğu Kur’an ayetleri ile de sabittir. “Ey iman edenler! Kat kat artırılmış olarak faiz yemeyin. Allah’tan sakının ki kurtuluşa eresiniz”¹⁰ ayetinde olduğu gibi haksız yere alınan fazlalık haram kılınmıştır.

Faiz ile eş anlamda kullanılan kelimeler arasında “riba” vardır. Ayetlerde ve fıkıh kaynaklarında faiz kelimesi “riba” olarak geçmektedir. Riba, lügatte” ziyadelenmek, fazlalanmak manasına mastar olup faiz dediğimiz mahsusanın ismi olmuştur”¹¹. Faiz ya da riba yasağının çeşitli hikmetleri de tartışılmış kulların menfaatleri ve geçim sağlamaları ticaret, sanat ve ziraata bağlandığı için, faizin insanları bu geçim kaynaklarından alıkoyması başta gelen sebepler arasında olmuştur¹². Ribanın haram kılınması ve sebepleri yine mezheplere göre farklılık arz etmiştir. Alış-verişin faize dayalı olup olmadığı, mübadeleye tabi tutulan malların cins ve miktarları ile altın ve gümüşe göre şekil almıştır¹³. Tartışmalara sebep olan bir başka husus riba ve faiz ilişkisi olmuş ve konu üzerine çeşitli gruplar ortaya çıkmıştır. Bir kısım âlim

⁸ Kredi tanımlamaları ve ayrıntılı bilgi için bkz. Kaan Balkaş, *Kredi Kavramı ve Sektör Kredilerine Göre Türkiye’deki Belli Başlı Sektörlerin Analizi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2004, ss.12-13.

⁹ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Lügat*, Aydın Yay., Ankara 2002, s.1439.

¹⁰ Kur’an, 3/130. Faizle ilgili diğer ayetler için bkz. Kur’an, 2/275,276, 278, 279.; 3/ 161.; 30/ 39.; Ayrıca riba (faiz) ile ilgili hadisler için bkz. Süleyman Uludağ, *İslamda Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış*, Dergah Yay., İstanbul 1988, ss.60-72.

¹¹ Pakalın, Sözlük, s.35.

¹² Ayrıntılı bilgi için bkz. Ârif Cüveycâti, *İslâm Hukukunda Sigorta Ve Faiz Hakkında Bir Risâle*”, Çev. Ekrem Buğra Ekinci, *AÜEFĐ*, C.IV, S.1-2, 2000, ss.597-615

¹³ Uludağ, *İslamda Faiz*, ss.106-113.

faizi dolaylı olarak caiz görürken, bir kısmı doğrudan caiz görmüş ancak ribayı tefecilik saymış bir başka grup ise faiz ve ribayı aynı şey olarak kabul etmiştir¹⁴. Riba ve faiz meselesine din ve iktisat kavramı içerisinde farklı değerlendirmeler de yapılmıştır. Yani faiz, haram olan ribanın dışına çıkarılmış ve iktisadi faaliyetlerin mecburi bir gereği konuma getirilmiştir. Bu husus her riba faiz ama her faiz riba değildir şeklini almıştır¹⁵. Riba ve faiz ilişkisi üzerine çağdaş müelliflerin yaptığı çeşitli çalışmalar da mevcuttur. Bunlardan biri olan Çağatay Osmanlı'da "rihb" veya "faide" olarak zikredilen düşük faiz ile Kur'an'da geçen ve kat kat faizi ifade eden "riba"yı birbirinden farklı olarak telakki etmiştir¹⁶. Borç alıp vermenin kaçınılmaz olduğu ticarete düşük faiz fayda olarak addedilmiş ve cevaz verilmiş durumdadır. Bu husus faiz hadlerini belirleyen ferman ve hükümler ile narh uygulamalarına da dayandırılmıştır¹⁷. Üretim veya tüketim amaçlı olması fark etmeksizin borçlanmalardaki her türlü fazlalığın faize girdiği ve bunun yasak olması sebebiyle riba ve faizi aynı olarak değerlendiren müellifler de vardır. Karakuş'un çalışmasında konu üzerindeki tartışmaları bir arada görmek mümkündür¹⁸. Sonuç olarak ribayı haram, faizi bazı şekillere göre mekruh, geriye kalan kısmını ise mubah saymak meseleyi tam ve kesin olarak açıklamamaktadır¹⁹. Bu noktadaki teolojik tartışmalar bizi aşmakla birlikte, elde edilen kâr satış yoluyla değilse, kredilerdeki fazlalığın riba boyutunda olmasa bile yasaklanmış olan faiz olduğu düşüncesinin yaygın bir kanaat olarak varlığını koruduğunu belirterek tartışma faslını noktalayalım.

Hz. Peygamber zamanından günümüze kadar çeşitli şekil ve belli ölçülerde faize cevaz verilmiş ve bu işlemler iki grup halinde sıralanmıştır. Buna göre birinci grupta Mudârebe, Ariyye²⁰ ve Selem²¹ yer alırken; ikinci grupta Hz. Peygamber zamanında olmayıp daha sonra iktisadi şartlar gereği bazı âlimler tarafından ortaya koyulan bazıları tarafından da yine tefecilik sayıldığı için reddedilen faizli işlemler yer almaktadır. Bu faizli işlemlerin başında "îne bey'i" gelir. Bu ifadeye mahlası-ı şer'î, mahreç-i şer'î, çare-i şer'î, vesile-i şer'î, ribh'i mülzem-i şer'î

¹⁴ Konuyla ilgili tartışmalar için bkz. Uludağ, *İslamda Faiz*, ss.14.

¹⁵ Uludağ, *İslamda Faiz*, ss.228-234.

¹⁶ Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Riba - Faiz Konusu Para Vakıfları ve Bankacılık", *VD*, IX, 1971, ss.51-53.

¹⁷ Tartışma için bkz. Çağatay, "Riba - Faiz Konusu", ss.51-56.

¹⁸ Abdil Karakuş, *İslam Hukuk Kaynaklarındaki Faiz Kavramının Modern Ekonomi Bağlamında Yeniden Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2006, s.2-3.

¹⁹ Uludağ, *İslamda Faiz*, s.309.

²⁰ Ağaçtaki yaş ve taze hurmanın, elde bulunan kuru hurma karşılığında takribî ve tahmini olarak satılmasına denir. Bilgi için bkz. Uludağ, *İslamda Faiz*, ss.126-127.

²¹ Peşin para ile veresiye mal almak demektir. Bilgi için bkz. Uludağ, *İslamda Faiz*, ss.127-136.

ve muamele gibi isimler verilmektedir²². Rehin işlemleri ve hileli satışlar (Bey’-i bi’l- vefa ve Bey’-i bi’l-istiğlâl gibi) yine bunlar arasındadır.

Ekonomik yapı içerisinde ve ticarete sermaye ihtiyacı ve nakit paranın önemi bugün neyse geçmişte de aynı şekildedir. Bu ihtiyaç günümüzde çeşitli kredi sektörlerinden karşılanırken, bankacılık sisteminin yaygın olmadığı ve faizin hoş karşılanmayıp yukarıdaki tartışmaların süregeldiği Osmanlı Devleti’nde nasıl giderilmiştir? Haram olmasına rağmen faizli işlemler var mıdır ya da faizli kredi işlevi gören yöntemler uygulanmış mıdır gibi temel sorular bu faslın ana problemini oluşturmaktadır.

II. KONYA ŞEHİR EKONOMİSİ

Konya, aynı adı taşıyan ovanın batı kısmında denizden yüksekliği 1000 metreyi biraz aşan düzlüğün batı kenarına yakın bir kesimde yer alır ve şehrin ilk yerleşme yerinin Alaeddin tepesi olduğu tahmin edilmektedir²³. Çeşitli istilalara uğrayan Konya, 1071 Malazgirt zaferinden sonra 1077 yılında Anadolu’da Türk hâkimiyetini sağlayan Süleyman Şah tarafından bir Türk şehri haline getirilmiştir²⁴. Türklerin eline geçtiğinde Alaeddin çevresiyle bir kasaba olduğu düşünülen bölge, Sultan Mesud ve II. Kılıcarslan dönemlerinde bu özelliğinden sıyrılıp şehir hüviyetini kazanmıştır²⁵. Şehir aynı zamanda ilk defa Anadolu Selçukluları’na başkentlik yapmış ve önemli bir ticaret merkezi haline gelmiştir. XIII. yüzyılın başlarında şehrin savunma düzeni değiştirilmiş, çevresine 4 km uzunluğunda yeni bir sur ve burçlar yapılmıştır. Bu surların ortasında kalan Alaeddin tepesi önemini kaybettiği için Batı kısma iç kale inşa edilmiş ve Konya kalesi iç ve dış kaleden meydana gelmiştir²⁶. Sur içi ve dışında yerleşim alanları genişlemiş ve zamanla ikamet alanları da çoğalmıştır.

Anadolu Selçuklu Devleti’ne başkentlik yapan Konya, Osmanlı Devletine ilhak edilince Karaman eyaletinin merkezi olmuştur. Osmanlı Devleti’nin Batılılaşmasında ilk adım olan 1718 Pasarofça Antlaşması ile 1730 arası Lâle Devri²⁷ olarak adlandırılan ve çalışma dönemimizi kapsayan süreçte Konya bu idari statüsünü korumuştur. Karaman Beylerbeyisi

²² Uludağ, *İslamda Faiz*, s.137.

²³ Tuncer Baykara, “Konya”, *İslam Ansiklopedisi*, C.XXVI, Türk Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2002, s.182.

²⁴ Hüseyin Muşmal, *XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Konya’da Sosyal Ve Ekonomik Hayat*, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2000, s.1.

²⁵ Baykara, “Konya”, s.183.

²⁶ Kale ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Küçükdağ, *Lâle Devri’nde Konya*, Doktora Tezi, Konya 1989, ss.15-18.

²⁷ Lâle Devri için bkz. Abdülkadir Özcan, “Lâle Devri”, *İslam Ansiklopedisi*, C.XXVII, Türk Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2003, ss.81-84.

Lâle Devri'nde paşa sancağı olan Konya'da oturmuş şehirle birlikte eyaleti de idare etmiştir²⁸. Karaman eyaletine bağlı Konya, Kayseri, Niğde, Aksaray, Kırşehir, Beyşehir ve Akşehir olmak üzere 7 livâ bulunmaktadır. Bunlar içerisinde önemli bir yere sahip olan Konya sancağının kaza sayısı yıllara göre değişmiştir. XVII. yüzyılda 12 olan Konya'nın kaza sayısı 1723 yılında 14'e yükselmiş ancak Saidili'nin kaza statüsünden tekrar kendi halkının isteği üzerine nahiyeye dönüşmesiyle bu sayı 13'e inmiştir²⁹. Konya'ya bağlı kazalar şunlardır: Konya (merkez kaza), İnsuyu, Baydurd, Turgud, Karışözü, Gaferiyyâd, Belviran, Aladağ, Pirlügande, Lârende, Devle me'a Karış, Eskiil, Ereğli ve Saidili (Kadınhanı)³⁰.

Konya'nın nüfusuna ait ilk kayıtlar XVI. yüzyıla aittir. Yüzyılın başında şehrin nüfusu 6200 dolaylarında iken sonuna doğru yaklaşık 18.400'e çıkmıştır³¹. Oğuzoğlu tarafından XVII. yüzyılın ikinci yarısında 17430 olarak tahmin edilen Konya'nın nüfusu³², Lâle Devri'nde yaklaşık 22235 olarak tespit edilmiş³³, XVIII. yüzyılın ortalarına doğru ise 23.000 dolayına ulaşmıştır³⁴. Nüfusun büyük çoğunluğunu Türk ve Müslümanlar oluşturmakta ancak sayıları fazla olmamakla birlikte gayrimüslim nüfus da bulunmaktadır. Öyle ki XVI. yüzyıl kayıtlarında sadece bir Hristiyan mahallesine rastlanmış fakat ilerleyen süreçte gayrimüslim nüfusta da artış gözlenmiştir³⁵. Anadolu'nun önemli ticaret ve pazar merkezlerinden biri olan Konya'da nüfus artışının yanı sıra özellikle ticaret tarikiyle dışarıdan alınan göçlerle mahalle sayıları da artmıştır. Şehirde Mevlana Vakfı başta olmak üzere daha pek çok vakfın varlığı da nüfus üzerinde olumlu etkiye sahiptir. Bu artışa bağlı olarak XVII. yüzyılın ortalarında 119 mahallesi³⁶ olan şehrin, XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde mahalle sayısı 140'a yükselmiştir.

Bir bölgede ticaretin gelişmesi, zengin kesimin varlığı ile de alakalıdır. Konya idarî statüsünden dolayı pek çok devlet adamını ve önemli zümreleri bünyesinde barındırmıştır³⁷. Bunların varlığı hem yerel hem de uluslararası ticareti tetiklemiş ve şehrin ticarî potansiyelini genişletmiştir. Aynı zamanda şehir Anadolu'ya neredeyse her yönden gelen kervanların uğrayabildiği bir konuma da sahiptir. Bu özelliklerinden dolayı önemli bir üretim ve ticaret

²⁸ Küçükdağ, *Konya*, s.107.

²⁹ Küçükdağ, *Konya*, ss.105-106.

³⁰ Küçükdağ, *Konya*, ss.105-106.

³¹ Tuncer Baykara, "Konya", *İslâm Ansiklopedisi*, C.XXVI, Türk Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2002, s.185.

³² Yusuf Oğuzoğlu, "17. Yüzyılda Konya Şehir Ekonomisini Etkileyen Bazı Faktörler", *TAD*, S.25 (1981-1982), Ankara 1982, s.335.

³³ Küçükdağ, *Konya*, s.92.

³⁴ Baykara, "Konya", s.185.

³⁵ Baykara, "Konya", s.185.

³⁶ XVII. yüzyılın ortalarında Konya'da bulunan mahalleler için bkz. Muşmal, *Konya*, ss. 3-6.

³⁷ Doğan Yörük, "XV-XVI. Yüzyıllarda Konya Şehrinde Toplumsal Zümreler", *2. Milletlerarası Şehir Tarihi Yazarları Kongresi*, ss. 611-625.

merkezi haline gelen şehir nüfusunun büyük çoğunluğu imalat ve ticaret ile uğraşmış ve esnaf grupları toplumun önemli bir kesimini oluşturmuştur. XII. yüzyıl kayıtlarına göre esnaf grupları genellikle bakkal, ayakkabıcı, bezci, terzi, kuyumcu, kalaycı, dokumacı, attar, keçeci, inşaat ustası, fırıncı, berber, kasap, demirci, ipek imalatçısı, kahveci, nalbant ve kürkçü gibi meslek dallarında toplanmıştır³⁸. Lâle Devri'ndeki esnaf gruplarını ise Küçükdağ³⁹ aşağıdaki gibi kategorize etmiştir:

Cemâat-i Bezzâzistan me'a Bezzâzân	Cemâat-i Duhanciyân me'a Tahmîs-i Kahve
Cemâat-i Haffâfân	Cemâat-i Arpaciyân
Cemâat-i Debbâğân	Cemâat-i Kılıçciyân me'a Bıçakciyân
Cemâat-i Bâkkâlân	Cemâat-i Çömlekiyân ve Furunciyân ve
Cemâat-i Kuyumcular	Bezirhâneciyan
Cemâat-i Sipâhî Bâzârı me'an Dellâlân	Cemâat-i Etmekciyan
Cemâat-i Keçeciyan	Cemâat-i Kassâbân me'a Tâcirân ve
Cemâat-i Berberler me'a Hamamcılar	Kirişciyan
Cemâat-i Değirmenciler me'a Hânekçiler	Cemâat-i Nalçaciyan me'a Kavukciyan ve
Cemâat-i Cüllâhân	İplikciyan
Cemâat-i Yapucular me'a Kireççiler	Cemâat-i Kazganciyân me'a Kalayciyan
Cemâat-i Sarrâcân	Cemâat-i Kürkciyan
Cemâat-i Mutaflar me'a Eğerciler	Cemâat-i Neccârân
Cemâat-i Eskiciler me'a Elekçiler	Cemâat-i Attârân
Cemâat-i Nalbandlar	Cemâat-i Kûlahciyan
Cemâat-i Semerciyân ve Şalvarciyan	
Cemâat-i Kutuciyân ve Çıkrıkiyan	

XIII. yüzyıl başlarında Konya'da hem imalat hem de satıcılardan oluşan geniş çarşı, Eski Çarşı (Sâk-1 'Atîk) ve Yeni Çarşı (Sûk-1 Cedîd) olmak üzere iki bölümden oluşmuştur⁴⁰. Zaman içerisinde şehrin genişlemesine bağlı olarak pek çok han, çarşı ve pazar kurulmuştur.

³⁸ Baykara, "Konya", s.186.

³⁹ Küçükdağ, *Konya*, ss.147-148.

⁴⁰ Alaattin Aköz, *Konya'nın Kırk Çarşı Ve Pazarı*, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., Konya 2015, s. 23.; Ayrıca han, çarşı ve pazarların ayrıntılı bilgisi için bkz. Küçükdağ, *Konya*, ss.18-29.

Esnaf faaliyetlerinin ve şehir ticaretinin yoğunlaştığı belli bölgeler vardır. Özellikle Atpazarı Kapısı'nın içi ve dışı, İplikçi Camii ile Kadri Efendi Bedesteni civarı, Uzun Çarşı (Sûk-ı Tavîl) ve Alaaddin Tepesi'nin doğusunda bulunan Tahte'l Kal'adır⁴¹. Bu çarşılar arasına XIX. yüzyılda Muhacir Pazarı ve Kadınlar Pazarı da katılmıştır. Şehrin ekonomik hayatında çeşitli sektörlerindeki üretim sanayisi ve ticarete ek olarak tarım ve hayvancılık oldukça önemlidir. Şehir, hem bölge halkının hem de imparatorluktaki belli bölgelerin et ve tahıl ihtiyacını karşılamıştır. Yine hayvancılığa bağlı olarak özellikle deri ve dokuma sanayisi de ticarete konu olan sektörler arasındadır⁴².

Şehrin fiziki yapısı içerisinde üretim ve ticarete bağlı yapılar dışında câmi, mescit, mektep, medrese, zaviye, çeşme, vakıf ve benzer pek çok dini ve sosyal yapılar da mevcuttur. Osmanlı dönemi öncesinden kalan câmi ve mescitler⁴³ genellikle hükümdar ve akrabası ile beyler tarafından yaptırılanlar iken, Osmanlı döneminde nüfusun artmasını paralel olarak halk tarafından yaptırılanlar da olmuştur⁴⁴. Lâle Devrinde faal olan 43 câmi bulunmaktadır ve Alâeddin Câmii, Selçuk Câmii, Kadı İzzeddin Câmii, Konevî Câmii, İplikçi Câmii ve Sultan Selim/Süleymaniye Câmii gibi câmiiler başta gelen örnekler arasındadır⁴⁵.

Lâle Devrinde medrese yapımı da oldukça yaygındır. Selçuklu medreselerinden farklı olarak kubbesiz, açık avluya açılan, çok odalı, iki katlı ve han tipinde inşa edilmiş ancak kerpiçten yapıldığı için hiçbir günümüze kadar gelememiştir⁴⁶. Medrese kurumunun altında olan mektep, dârü'l-huffâz ve dârü'l-kurrâlara ek olarak, genel medrese derslerinin dışında eğitim veren Dârü'l-Hadîs ve Dârü's-Şifâ gibi ihtisas medreseleri de bulunmaktadır. Tespit edilebilen 31 medrese bulunmaktadır ve bunlara Altunpâ/İplikçi Medresesi, Sırçalı Medrese, Molla-ı Cedîd/Sultan Veled Medresesi, Büyük Karatay Medresesi, Küçük Karatay Medresesi ve Karamanoğlu İbrahim Bey Medresesi gibi önde gelenler örnek verilebilir⁴⁷.

Osmanlı toplum yapısında dayanışma ve yardımlaşma amacıyla ortaya çıkan vakıflar önemli bir rol üstlenmiştir. Bu hayır müesseseleri Konya'nın şehir hayatında da ciddi bir yer işgal etmiş ve XVII. yüzyılın ikinci yarısından XX. yüzyılın başlarına kadar hem devlet

⁴¹ Aköz, *Çarşı Ve Pazar*, ss.35-36.

⁴² Küçükdağ, *Konya*, ss.19-29.

⁴³ Mahallelerde bulunan mescitlerin dışında medrese, zâviye ve esnaf çarşılarında da mescitler bulunmaktadır. Genellikle buldukları mahalleye adını veren bu mescitler Selçuklu döneminde küçük ve kare planlı olurken; Osmanlı dönemindekilerde plan birliği bulunmamaktadır. Bilgi için bkz. Küçükdağ, *Konya*, ss.38-48.

⁴⁴ Küçükdağ, *Konya*, s.33.

⁴⁵ Küçükdağ, *Konya*, ss.1-9.

⁴⁶ Küçükdağ, *Konya*, ss.48-49.

⁴⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Küçükdağ, *Konya*, ss.48-61.

adamları hem de hayırsever vatandaşlar pek çok vakıf müessesesi tesis etmiştir. Vakıflar eğitim, sağlık, diyanet, bayındırlık hizmetleri temelde olmak üzere daha pek çok alanda hizmet vermiştir. Konya'nın en büyük ve en önemli vakıflarından olan Hazreti Mevlânâ Celaleddin Rumi Evkafı, Sultan Alaaddin Cami Evkafı ve Karamanoğlu İbrahim Bey İmareti Evkafı başta olmak üzere şehirde pek çok vakıf bulunmaktadır⁴⁸.

Lâle Devri'nde Konya'nın idari, sosyal ve ekonomik yapısına olan etkilerini yine Küçükdağ'ın tespitlerinde görebiliyoruz⁴⁹. İktisadi yapı içerisindeki dikkat çeken olumsuz etkilerden biri vergiler ve buna bağlı bozulmalardır. Vergilerin hafifletilmesi için verilen söz tutulmadığı gibi avârız vergisi düzenli hale getirilmiş ve barış zamanı vergisi olarak alınmıştır. Ayrıca bazı memurlar hatta kadı ve naibler bile çeşitli yolsuzluklara başvurmuş ve bu vergilerden kendilerine haksız olarak pay almışlardır. Söz konusu bu vergi artışı ve yolsuzluklar Konya'da da yaşanmıştır. Bu dönemde piyasa düzenindeki değişimler de toplum içerisinde çeşitli çekişmelere sebep olmuş sağ ve çürük akçe tartışmaları yaşanmış sonuç olarak yabancı para karşısındaki değer kaybı bir süre devam etmiştir. Bu dönemin para piyasası ve ilgili düzenlemeler aşağıda ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bunların dışında toplum içerisinde çeşitli hurafeler, batıl inançlar vs. yaygınlaşmış ancak bu olumsuz etkilerin yanında kültürel hayatta, eğitimde ve mimaride gelişmeler ve yenilikler de gözlenmiştir. Devrin etkileri özellikle ekonomik hayata yansımaları beklendiği kadar ciddi olmamış hatta ticari ilişkiler kısmen hareketli olmuştur.

III. KONYA'DA KREDİ VE BORÇLAR

Yukarıda ele alınan faizli işlemler krediyi ifade etmektedir. Bilindiği üzere günümüzde de kredi, fon kaynaklarının belli bir faiz oranı karşılığında ve belli bir zaman aralığında verdiği borçtur Ancak bu noktada çalışmamız açısından kredi ve borç kavramlarıyla ilgili yapılan ayrımı belirtmek faydalı olacaktır. İncelenen belgelerde borç işleminin faizli olduğuna dair belirli ibareler belirtilmiştir ki ilgili kısımda bunlar ayrıca ele alınmıştır. Bu sebepten çalışma içerisindeki borçlanmaları tamamen kredi olarak tabir etmek doğru değildir. Yani kredi kavramını kullandığımız yerler faizli işlemleri ifade etmektedir. Borçlar ise karz-ı hasen olarak bilinen ve herhangi bir kâr amacı gütmeyen faizsiz borçlar ile belli bir malın satışından arda kalan borçları ifade etmektedir.

⁴⁸ Konya'daki vakıflar için bkz. Muşmal, *Sosyal Ve Ekonomik Hayat*, ss. 54-61.; İzzet Sak, *Kadı Sicilleri Işığında Konya'da Yapılan Vakıflar (1650-1910)*, Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., Konya 2012, ss.209-210.

⁴⁹ Küçükdağ, *Konya*, ss.1-9.

A. Faizli Borçlar (Krediler)

Mahkeme kayıtları halk arasında kredi ilişkilerinin varlığını ve bu işlemlerde doğrudan veya dolaylı yollarla faiz uygulandığını göstermektedir. Üstelik Kayseri örneğinde olduğu gibi mahkemeye alacak talebiyle başvuran kişiler, faizle borç vermiş olmalarını gizlemeye bile ihtiyaç duymamış, verdiği borcu faiziyle birlikte alenen zikretmiştir⁵⁰. Mahkemenin de çoğunlukla bu duruma müdahale etmediği anlaşılmaktadır. Sadece bir örnekte kadı, 10 guruş murabaha ile 60 guruş borç veren ve alacağını isteyen kişinin talebini murabaha meşru değil diyerek reddetmiş ve sadece asl-ı malın (anapara) geri ödenmesi için tembihte bulunmuştur⁵¹. Çalışma dönemimizi kapsayan sicillerde faiz ifadeleri “murabaha”, “istirbah”, “rıbh”, “faide”, “onu on bir hesabı” (%10) ve “onu on bir buçuk hesabı (% 15)” şekillerinde geçmektedir. Tek başına satış işleminden kalan borçlar hariç, diğer borçlanmalarla ilgili toplamda 500 kayıttan sadece 25’i (% 5) kredilerle yani faizle verilmiş borçlarla ilgilidir. Örneklerin tamamında faiz miktarları belirtilmemiştir. Bireysel borçlanmalarda faizli örnekler görülse de faizli kredi işlemlerinin oranı oldukça düşüktür. Peki, borç ilişkilerinde faizli işlemler neden bu kadar azdır? Allah rızasına dayalı olan karzın yaygın olması ve kişiler arasında faizle borç verme işleminin toplum içerisinde hoş karşılanmaması başlıca etken olsa gerektir. Buna ek olarak yardımlaşma duygusu, sadaka meselesi gibi sebepler de zikredilebilir. Ancak kayıtlara intikal eden kredi örnekleri arasında kocasına faizle borç veren kadınlar olduğu gibi, faizsiz olarak borç verenler de olmuş hatta mehrini bile hibe eden kadınlara rastlanmıştır. Bu tarzda daha birçok örneğin kayda geçmediğini de zikretmek gerekir. Bunlara ek olarak borç miktarlarının küçük ölçekli olması da faizli işlemlerin azlığına etki etmiş olabilir.

⁵⁰ Jennings, “Loans and Credit”, ss.183-190.

⁵¹ KŞS.43/ 221-1.

Tablo I: Kredi İlişkilerinde Faiz Oranları, Cinsiyet-Yakınlık Dereceleri ve Din

No	Faiz oranları	Borç alıp-verenlerin cinsiyet ve yakınlığı		Din	
1	% 8,11	Erkek	Erkek	M.	M.
2	% 8,96	Karı	Koca (B.)	M.	M.
3	% 9,80	Erkek	Erkek	M.	M.
4	% 10	Erkek (Kardeş)	Erkek	M.	M.
5	% 10	Erkek	Erkek	M.	M.
6	% 13,16	Erkek	Erkek	GM.	GM.
7	% 15	Kadın (Kardeş)	Erkek (B.)	M.	M.
8	% 15	Erkek	Erkek	M.	M.
9	% 16,67	Erkek	Erkek	M.	M.
10	% 17,39	Erkek	Erkek	GM.(B.)	M.
11	% 20	Erkek	Erkek	GM.	GM.
12	% 20	Erkek	Erkek	M.	M.
13	% 45,5	Erkek	Erkek	M.	M.
14	% 50,0	Erkek	Erkek	M.	M.

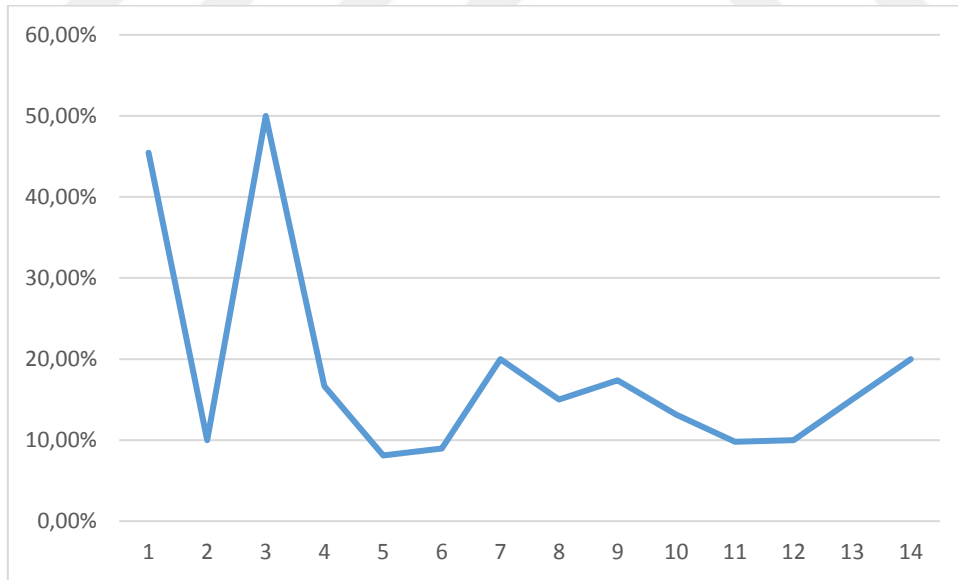
NOT: B.: Borçlu M.: Müslüman GM.: Gayrimüslim

Devletin resmi olarak belirlemiş olduğu kâr haddi genellikle % 10 ile 15 arasındadır ve tespit edilen beş belgede faiz oranları bu aralıklarda seyretmektedir. Borçlar sırayla % 8,11 - % 8,96 - % 9,80 - % 10 - onu on bir hesabı üzerine (% 10) - % 13,16 - % 15 ve onu on bir buçuk (% 15) faiz oranlarıyla verilmiştir. Muamele oranı belirtilmeyen ancak “istirbah” ve “murabaha” veçhiyle verildiği ifade edilen 10 adet daha borç örneği vardır. Bu örneklerdeki faiz oranlarının da yüksek ihtimalle dönemin muamele oranlarıyla orantılı olduğu düşünülmektedir. Bunları % 16,67 ve % 17,39 faizle verilen krediler takip etmektedir. Kredi işlemlerinde faiz hadlerini fazlasıyla aşan örnekler de mevcuttur. Konuya ilişkin ilk borçlanmaya 1701 rastlıyoruz. İki Müslüman arasında geçen bu borçlanmada 5 keyl murabaha ile 11 keyl arpa ve buğday

verilmiştir ki bu % 45,5 faiz oranına tekabül etmektedir⁵². Yüksek faiz oranına dair bir diğer örnek 1702 yılına aittir⁵³. Senede 5 guruş rıbhla (% 50) 10 guruş borç verilmiştir. Bu iki örnekte faiz oranlarının bu kadar yüksek olması, kredi verenlerin birer ribahor (tefeci) olabileceğine işaret etmektedir.

Aile içi borçlanmalarla ilgili dikkat çekici hususlardan biri borç işlemlerinden bazılarının faizli olmasıdır. 1726-27 yılları arasında iki kardeş arasında rastlanan bir borçlanma örneğinde “onu on bir buçuk” (% 15) faiz üzere borç verilmiştir üstelik taraflardan biri kadındır. Kadınların kredi ve borç ilişkilerinde yer aldığını daha önce belirtmiştik fakat gerek aile içine gerekse dışarıdan kimselere vermiş olduğu borçların faizli olması dikkate şayandır. Faizli kredi işlemlerine dair toplamda 8 örnekte kadınlar erkeklere bu şekilde borç vermiştir. Ancak bunlar arasında yine en çok dikkat çeken bir kadının kocasına 30 guruş rıbhla 335 guruş borç vermesidir⁵⁴. % 8, 96 faiz oranına tekabül eden bu borcun bir kısmı ödenmiş ancak tamamı ödenmeden kocası ölünce kadın alacağıın kalanını kocasının terekesinden talep etmiştir. Borçlanmalardan sadece birinde bir kadın yabancı bir erkekten faizle borç almıştır ancak alınan paranın sarfiyatı bilinmemektedir⁵⁵.

Grafik I: Kredilerde Faiz Miktarlarının Oransal Dağılımı

⁵² KŞS.39/ 70-2.

⁵³ KŞS.39/ 214-2.

⁵⁴ KŞS. 46/ 69-1.

⁵⁵ İzzet Sak, *Konya Kadı Sicili 50 (1138-1139/1726-1727)*, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., Konya 2014, ss.194-195.

Belirtmek gerekir ki faiz oranları açısından değerlendirmeye alınan örneklerin sayısı genel ortalamayı etkilemektedir bu sebepten ulaşılan rakamlar tamamını yansıtmayabilir. Buna göre elde edilen veriler doğrultusunda ulaşılan bireysel borçlanmalardaki faiz ortalaması % 18,54'tür. Son olarak bireyler arasındaki yakınlık derecesinin, cinsiyet farkı ve dini hüviyetin faiz oranlarına herhangi bir etkisinin olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmış, örnekler çok sınırlı olmakla birlikte sonuçlar Tablo I'e kaydedilmiştir. Kardeşler arasında olan kredi alış-verişiyle ilgili tespit edilen iki örnekte faiz oranları % 10 ve % 15' te seyretmiştir. Kadınlarla olan borç alış-verişinde ise oranlar fazla değişmemiş ve bunlardan % 8,96 olan faiz oranı karı-koca arasında, % 15 olanı ise kadın ve erkek iki kardeş arasında olan borçlanmalara aittir. Bu faiz oranlardaki artış borç miktarı ile ters orantılıdır. Kadın ve erkek iki kardeş arasında olan borç miktarı 140 guruş faiz oranı % 15 iken, karı-koca arasındaki borç miktarı 335 guruş faiz oranı da % 8,96'dır. Akrabalık dışındaki faizli borçlanmalarda ise bu oranlardan daha düşük örnekler olduğu gibi çok daha yüksek faiz örnekleri de mevcuttur. Bu duruma sebep olan belli etkenler var mıdır bilemiyoruz ancak borçlular arasındaki ilişki, borç miktarları, dini kimlik ve kâr gütme amacının daha fazla olması başlıca etkenler olabilir.

B. Faizsiz Borçlar (Karz-ı Hasen)

Faizli işlemler dışında kalan ve borçlanmaları belirten tabirler "karz, istikraz, 'ariyet, deyn, borç, alacak" şeklinde geçmektedir. Karz-ı hasen olarak da zikredilen karz sözlükte "kesip koparmak, karşılık vermek", mekânla ilgili olarak kullanıldığında "çaprazından dolaşip gitmek" gibi anlamlara gelirken, terim olarak geri ödenmek üzere verilen mal veya birine ödünç verme anlamındadır⁵⁶. Bütün akitlerde olduğu gibi karz akdinde de taraflar, irade beyanı ve konu olmak üzere üç asli unsur vardır⁵⁷. Karşılıksız borç verme anlamında olan Karz-ı hasen'de ödünç vermeye "ikraz", ödünç veren kişiye "mukriz", ödünç alana "mustakriz" ve ödünç almaya da "istikraz" adı verilir.

Yine satış borçları dışındaki borçlanmalarla ilgili 500 belgeden 257'si (% 51,4) karz-ı hasen ile 22'si ise (% 4,4) karz ve satış borcunun birlikte olduğu örneklerle ilgilidir. Karz Allah'a yakınlaşma içeren bir işlemdir ve karz alan açısından dünyevî, karz veren açısından uhrevî faydalar sağlar⁵⁸. Karzda asıl mesele Allah rızadır ve ihtiyaç sahibinin işinin görülmesi sonucunda duyulan manevi ve vicdani haz önemlidir. Bu hususların, borçlanmalarda en fazla

⁵⁶ H. Yunus Apaydın, "Karz", *İslâm Ansiklopedisi*, C.XXIV, Türk Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2001, s.521.;Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de geçen karz ve türevleri için bkz. Apaydın, "Karz", s.520.

⁵⁷ Apaydın, "Karz", s.522.

⁵⁸ Apaydın, "Karz", s.521.

karz örneklerinin görülmesine sebep olduğu düşüncesindeyiz. Ayrıca bu tablo söz konusu dönemde Osmanlı toplumu içerisinde ciddi bir güven ortamının varlığını da gözler önüne sermektedir çünkü karz, hem rızaya hem güvene dayalı bir işlemdir. Karzda akid konusunun misli mallar olması ve karz veren kişiye herhangi bir gelir sağlamaması şartı faizden kaçınma amacına yönelik olmuştur⁵⁹. Karz işlemine konu olan mallar, ödeme şekli, süresi vb. gibi temel hükümleri, aşağıda ilgili yerlerde ayrıca belirtilmiştir. Âriyet ise yine dönülmesi kabil olmak üzere menfaati karşılıksız olmak üzere başkasına devredilen maldır⁶⁰.

C. Borç İlişkilerinde Dini Kimlik, Cinsiyet Ayrımı ve Aile Bağları

Kredi ve borç ilişkilerinin en yaygın izlerinden biri alacak davalarında görülmektedir. Finansman noktasında sorun yaşayan insanlar bu problemi yine kendi aralarında çözmeye çalışmıştır. Bu durum bireysel borçlanmaları ortaya çıkarmıştır. Üstelik ulaşılan belgeler dikkate alındığında ve buna benzer daha birçok borç alış-verişinin mahkemeye intikal etmediği düşünüldüğünde, söz konusu dönem için halk arasında ciddi bir borç ağının varlığından söz edilebilir.

Tablo II: Kredi - Borç İlişkilerinde Kişi Sayısı

Kişi Sayısı	Adet
2 Kişi	404
3 kişi	15
4 kişi	5
5 kişi	1
6 kişi	3
7 kişi	2
9 kişi	2
11 kişi	1
12 kişi	1
Toplam	434

Bireysel borçlanmaların kaç kişi arasında cereyan ettiği merak edilmiş ve neredeyse tamamına yakınının (% 93,1) iki kişi arasında olduğu tespit edilmiştir. Ancak bunun yanında çoklu borçlanma örneklerine de rastlanmıştır. Söz konusu bu örneklerin varlığı, akrabalık gibi bir etken dışında alış-verişin özellikle esnaflar arasında olmasından kaynaklanmaktadır. İkili

⁵⁹ Apaydın, "Karz", ss.522-523.

⁶⁰ Beşir Gözübenli, "Âriyet", *İslâm Ansiklopedisi*, C.III, Türk Diyanet Vakfı Yay.; İstanbul 1991, ss.379-380.

borçlanmalardan sonra en sık görülen örnekler üç kişiden (% 3,5) oluşan borçlanmalar olmuştur. Bu örneklerden birinde, bir kişinin diğer iki kişiden ya da tam tersi olarak iki kişinin diğer bir kişiden borç aldığı bilinmektedir. Aynı karşılıklı durum diğer çoklu örnekler için de geçerlidir. Çoklu borçlanmalar içerisinde en fazla kişi sayısına (12 kişi) sahip olan örneğe 1704 tarihli bir belgede rastlanmıştır. Eski-il Kazâsı'na bağlı olan Yağlıca köyü ahalisinden Seyyid Abdurrahîm, el-Hâc Bâlî, Mevlûd, Mehmed, Molla Mahmûd, Alî Beg, Halîl Beg, Abdulkâdir, Mûsâ ve 'Âbid adlı kişiler birlikte Seyyid Ahmed Efendi'den karz amacıyla 200 guruş almışlardır. Bunlar aynı zamanda Seyyid Şeyh Hasan Efendi'den de 400 guruşa bir samur kürk, bir sîm raht ve safka-i vâhidede 240 guruşa bir sîm gaddâre ile bir sîm raht ve iki sîm sâ'at satın almışlar ve toplamda 840 guruş borçlanmışlardır. Ayrıca bu borçlarına karşılık birbirlerine kefil olmaları ve kendilerine borcun ödenmesi için 31 gün mühlet verilmesi dikkat çekicidir⁶¹.

Miras davaları ve mülk satışlarındaki kişi sayısı, örneklerin tamamı kesin bilgiler içermediğinden tabloya dahil edilmemiştir. Ancak dava edenlerden veya çözüme ulaşmada muhatap alınan kişilerden, bunların tamamına yakının da iki kişi arasında olduğu anlaşılmaktadır.

Borç alıp verenlerin dini hüviyetleri incelenirken konuyla ilgili yeterli bilgileri ihtiva etmesinden dolayı miras davaları ve mülk satışları ile ilgili verilerin Tablo III'te yer almış olduğunu belirtelim. Borçlanmaların % 89'u Müslümanlar arasında yaşanmıştır. Bu üstünlüğü, Konya ahalisinin ekseriyetinin Müslüman olmasına dayandırabiliriz. % 5'lik gibi bir dilimde ise borç alış-verişi gayrimüslimlerin kendi aralarındadır. Gayrimüslimlerin daha çok tefecilik, sarraflık gibi yollarla Osmanlı toplumuna kredi sağlayan kesimde görüldüğü bilinmektedir. Ancak dikkatimizi çeken nokta tablodan izleneceği üzere Müslümanların gayrimüslimlerden değil, daha çok gayrimüslimlerin Müslümanlardan borç almış olmasıdır. Bu durumun öncelikle Konya'da ikamet eden gayrimüslim nüfusunun çok fazla olmamasından kaynaklandığı düşünülebilir. 1690'da 3968 olduğu tahmin edilen Konya'daki gayrimüslim nüfusun, XVIII. yüzyılın başında çevre sancak ve kazalardan birçok zimminin gelmesiyle arttığı tespit edilmiştir⁶². Bu artışa rağmen yine de dönemin toplam Türk ve Müslüman nüfusu içerisinde azınlıktadırlar. Ayrıca bu kayıtlar kredi fonlarının, sarraflar veya belli bir zimmi kesimin tekelinde toplanmadığını, Müslümanların da bu konuda en az onlar kadar etkin olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

⁶¹ KŞS. 41/124-1.

⁶² Küçükdağ, *Konya*, s.92.

Tablo III: Borçlanmalarda Dini Kimlik

Borç alan	Borç veren	Sayı
Müslüman	Müslüman	538
Gayrimüslim	Gayrimüslim	30
Gayrimüslim	Müslüman	32
Müslüman	Gayrimüslim	4
Toplam		604

Kredi ve borç alış-verişinde bulunanların dini hüviyetlerine ek olarak cinsiyetleri de incelenmiş ve oldukça dikkat çeken sonuçlara ulaşılmıştır. Tablo IV'ten de takip edilebileceği üzere borçlanmaların % 83,3'ü erkekler arasındadır. Türk toplumunun geleneksel yapısı erkek eksenlidir. Ataerkil bir aile yapısına sahip olmamızdan mütevellit, para kazanıp haneyi geçindiren ve parayı elinde tutan aile ferdi babadır, bu sebepten üretim, ticaret vb. gibi parasal hareketlerde erkeklerin ağırlığı daha fazladır. Bu ağırlık bilhassa şehirlerde daha yüksek olmakla birlikte, kırsal kesimlerde kadınların etkinliği biraz daha artmaktadır. Kadınların özellikle toprak işlerinde ve çeşitli el becerileriyle yaptıkları üretimle haneye katkı sağladıkları bilinmektedir. Bunun yanında zaman zaman kadınları ticaret hayatında ve ekonomik yapı içerisinde de görmek mümkündür. Bu bağlamda araştırmamız esnasında dikkatimizi çeken en önemli hususlardan biri kredi ve borç işlemlerinde kadınların da oldukça etkili olmasıdır. Konuyla ilgili davaların % 16,1'inde kredi ve borç alış-verişi kadınlar ve erkekler arasında gerçekleşmiştir. Kadınların kendi aralarında olan borçlanmalarla ilgili ise sadece 4 adet kayda rastlanmıştır.

Tablo IV: Borçlanmalarda Cinsiyet Ayrımı

Borç veren	Borç alan	Sayı
Erkek	Erkek	503
Kadın	Erkek	75
Erkek	Kadın	19
Kadın	Kadın	4
Erkek	Kadın + Erkek	2
Kadın	Kadın + Erkek	1
Toplam		604

Burada önemli olan bir başka husus, borç alış-verişinde bulunanların herhangi bir yakınlığının olup olmamasıdır. Erkekler arasında gerçekleşen kredi ve borçlanmalarla ilgili davalardan sadece 25’inde bir akrabalık bağına rastlanmış ve bunlardan 17’sinin kardeş olduğu gözlenmiştir. Yine bunlar arasında oğulun babaya (bir örnekte üvey baba)⁶³, damadın kayınpedere⁶⁴ ve babanın üvey oğluna⁶⁵ borç vermiş olduğu çeşitli örnekleri görmek mümkündür.

Kadınların hem kendi aralarında hem de erkeklerle olan borçlanmalarıyla ilgili 101 kayıttan 45’inde yakınlık dereceleri belirtilmiş ve akraba oldukları tespit edilmiştir. Bunlar arasından sadece 3 tanesi kardeştir. Bireysel borçlanmalardaki kişi sayıları incelenirken görülen çoklu borçlanma örnekleriyle burada da karşılaşırız. Bir karı-koca babalarından⁶⁶, bir anne-oğul da başka bir yabancı erkekte borç almıştır. Ancak alınan bu borçların nerelere sarf edildiği belirtilmemiştir. Genel sarfiyatın tüketim amaçlı olması bu örnekler açısından da muhtemeldir. Son olarak yine birbirine yabancı iki erkek ve bir kadının üçüncü başka bir kadından ve iki kadının birlikte bir başka erkekte almış olduğu borç örnekleri de çoklu borçlanmalar arasındadır⁶⁷.

Bu fasılda tarafımıza ilginç gelen en dikkat çekici nokta ise karı-koca arasındaki kredi ve borç ilişkileridir. Bununla ilgili bizzat alacak davalarından ve mehirle birlikte karz ve kredi amacıyla verilen borçlarla ilgili davalardan 28 örnek tespit edilmiştir. Ancak konunun ilginçliğini arttıran husus, kocaların karılarına değil, karıların kocalarına borç vermiş olmasıdır. Sadece iki örnekte kocanın karısına borç verdiğini görüyoruz. Karı-koca arasındaki borçlanmalarda özellikle merak edilen sorulardan biri, finansman noktasındaki bu kadınların para kaynaklarının nereden geldiğidir? Bu noktada akla ilk gelen husus mehir müessesesidir⁶⁸. Buna ek olarak kadına hediye edilen takılar ve maddi değer arz eden bir takım eşyalar, kadının kendi ailesinden kalan bir miras yahut yastık altı diye tabir edilen çeşitli birikimler ve kadının çalışıp para kazanıyor olması vb. akla gelen diğer kaynaklardır. Peki, kadın parayı neden kocasına gönüllülük esasıyla hibe olarak değil de borç olarak vermiştir? Belgelerde bu soruları

⁶³ Konya Şer’iye Sicili 44, sayfa:147, hüküm:1.; Konya Şer’iye Sicili 46, sayfa:188, hüküm:1.; İzzet Sak, *47 Numaralı Konya Şer’iye Sicili (1128-1129/1716-1717) (Transkripsiyon ve Dizin)*, Konya 2006, s.512: Bu örnek Gayr-ı Müslimler arasındadır.; Konya Şer’iye Sicili 49, sayfa:38, hüküm:2.

⁶⁴ İzzet Sak- Cemal Çetin, *45 Numaralı Konya Şer’iye Sicili (1126-1127/ 1714-1715) (Transkripsiyon ve Dizin)*, Selçuklu Belediyesi Kültür Yay., Konya 2008, s.80.

⁶⁵ KŞS. 44/ 146-2.

⁶⁶ Konya Şer’iye Sicili 39/ sayfa:128, hüküm:2.

⁶⁷ Konya Şer’iye Sicili 44, sayfa:107, hüküm:1.; KŞS. 49/ 110-1.

⁶⁸ Mehirle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. M. Âkif Aydın, “Mehir”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.XXVIII, Türk Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2003, ss.389-391.

cevaplamaya dair kesin bilgiler bulunmamaktadır ancak örneklerin bir kısmında karı-kocanın boşanmış olması önemlidir. Boşanmanın ardından bir gönüllülük esasının kalmaması normaldir fakat “karz cihetinden (...) gurusu alacağım var” gibi ifadeler zaten paranın baştan bizzat borç olarak verildiğini gösterir. Eğer borç mehirden verilmiş ise mehrin kadına ait olması ve ona dokunmanın İslam geleneğinde hoş karşılanmaması bir sebep olabilir. Yine kocanın karısından borç şartıyla istemiş olma ihtimali ya da bir miras malı ise buna duymuş olduğu saygı veya söz konusu dönemde kadının kocasına bile borç vermesi durumunun normalleşmiş olabilmesi soruyu tam olarak cevaplamamakla birlikte akla gelen diğer ihtimallerdir. Tabi sonrasında kadının verdiği borcun bir kısmından veya tamamından vazgeçtiği örneklere de rastlanmıştır ve bu konu aşağıda ayrıca ele alınacaktır.

Tablo V: Borçlanmalarda Akrabalık Bağları

No	Borç veren	Borç alan	Sayı	No	Borç veren	Borç alan	Sayı
1	Baba	Oğul	1	12	Anne	Kız	2
2	Oğul	Baba	2	13	Erkek	Anne-Oğul	1
3	Baba	Üvey oğul	1	14	Hala	Yeğen	1
4	Oğul	Üvey baba	1	15	Enişte	Kadın	1
5	Damat	Kayınpeder	1	16	Kardeş (Erkek)	Kardeş (Erkek)	17
6	Kayınpeder	Gelin	1	17	Kardeş (Kadın)	Kardeş (Erkek)	3
7	Kız	Üvey baba	1	18	Amcaoğlu	Amcaoğlu	1
8	Amca	Yeğen	1	19	Karı	Koca	26
9	Anne	Oğul	1	20	Koca	Karı	2
10	Anne	Üvey oğul	1	21	Baba	Karı-koca	1
11	Oğul	Anne	3	22	Toplam		69

Bütün bu örnekler aile içinde kredi ve borç alış-verişinin varlığını göstermesi bakımından önemlidir. Bunların dışında kalan borç davalarında kişilerin yakınlığına dair bir bilgi belirtilmediğinden, büyük çoğunluğunun birbirine yabancı olduğu kabul edilmektedir. Aralarında bir yakınlık varsa da bu yakınlığın genellikle hısımlık, uzak akraba, ortaklık, komşuluk veya bir şekilde tanışıklık olması beklenir. Ayrıca bu kayıtlar bize kredi ve borç ilişkilerinde kadınların da oldukça etkin olduğu konusunda şüpheye yer bırakmayacak kadar açık bir tablo

sunmaktadır. Kadınların sadece aile bireyelerine değil dışarıdan kimselere de borç vermiş olması dikkate değerdir. Benzer durumu yoğun kredi ilişkilerinin görüldüğü Kayseri mahkeme kayıtlarında da görmek mümkündür⁶⁹.

D. Borçlanmaya Konu Olan Argümanlar ve Kullanılan Paralar

Osmanlı ekonomisinde paranın kullanımı dar bir kesimde kalmamış, özellikle XVI. yüzyılda hem değerli madenlerin bollaşması hem de kırla kent arasındaki iktisadi bağlantıların güçlenmesi nedeniyle çok yaygınlaşmıştır⁷⁰. XVIII. yüzyılın ilk yarısında Konya özelinde incelediğimiz kredi ve borç ilişkilerinde paranın yaygın olarak kullanılıp kullanılmadığı ya da paranın nakit olarak bulunmadığı zamanlarda yerine kullanılan temel argümanların neler olduğu merakı, bu kısımda bizi kredi ve borç cinslerinin belirlenmesine sevk etmiştir. Elde edilen verilere göre borçlanmaların % 89'u nakit, % 5'i aynî, % 5'i ise hem nakdî hem aynîdir. % 1 gibi düşük bir oranı kapsayan borçlanma örneklerinde ise borç çeşidine dair herhangi bir bilgi verilmemiştir.

En yüksek oranın nakit para olması, bu dönemde ticarî hayatta ciddi bir para akışının varlığını ve insanların parayı etkin olarak kullandığını göstermektedir. Ayrıca Grafik II'de bu kredi ve borçların miktarlarını da görmek mümkündür fakat belirtmek gerekir ki buradaki veriler sadece kredi ve karz olarak verilen borçların yer aldığı ayrıca herhangi bir sebep belirtilmeyen ancak bir alacak hesabının bulunduğu davalara aittir. Bu sebepten karz ile birlikte satış alacağı gibi kayıtlar dahil edilmediği için verilerin sayısı değişebilir ancak ulaşılan sonuçlar kredi ve borçlanmaların büyüklüğünü görmek ve dönem açısından genelleme yapabilmek için yeterlidir. Aslında bir bölgede borçlanmaların görülmesi fakirliğe olduğu kadar zenginliğe de delalet edebilir çünkü ciddi bir para hareketi vardır ve bu durum üretime işaret edebilir⁷¹. Bu durum aynı zamanda hem çaresizliğe hem de ödeme gücüne işaret etmektedir. Elimizdeki verilerde alınan borçların nerelerde kullanıldığına dair bilgiler oldukça sınırlıdır fakat borç-alacak ilişkilerinin büyük çoğunluğu küçük ölçeklidir. Borçlanmaların % 40'ı 1 ile 50 guruş, % 22'si ise 50 ile 100 guruş arasındadır. Bazı kayıtlardaki “kendi umuruna sarf”, “faydalanması için”, “masrafa sarf” gibi amaç belirten ifadelerden ve bu aralıktaki miktarlardan, alınan borçların büyük üretimlerden ziyade genellikle tüketim amaçlı ve küçük işlerde kullanıldığı anlaşılmaktadır.

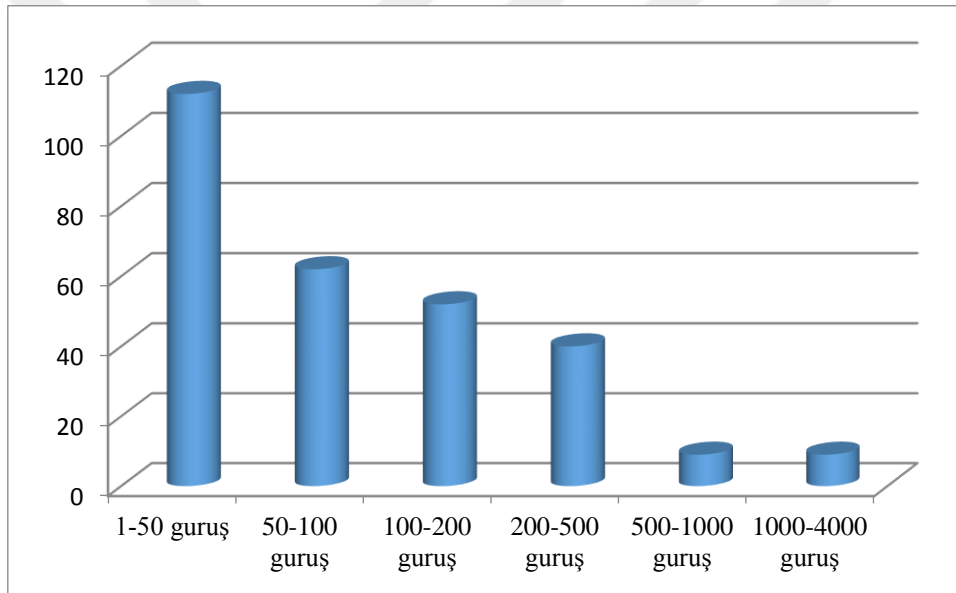
⁶⁹ Jennings, “Loans and Credit”, ss. 194-195.

⁷⁰ Pamuk, *Paranın Tarihi*, s.18.

⁷¹ E. Atilla Aytakin, “XIX. Yüzyılda İki Batı Anadolu Kazasında Kırsal Borçluluk”, *Kebikeç*, S.23, Ankara 2007, s.147.

Benzer şekilde Jennings'in 17. yüzyıl Kayseri, Karaman, Amasya ve Trabzon gibi şehirler için yapmış olduğu borç-alacak tespitlerinde de kredilerin küçük ölçekli ve tüketim amaçlı olduğu belirtilmiştir⁷². Borçlanmaların % 18'i 100-200, % 14'ü de 200-500 guruş arasındadır. İlk sütuna göre biraz daha büyüyen bu paralar tüketim amaçlı olmasının yanında bölge halkının özellikle esnaf ve zanaatkârların ufak çaplı ticari işlerinde, bir kısım kayıttan anlaşıldığı üzere ev yapımı, ticaret ve imalde, alım-satımda ya da bir takım borçları ödemekte kullanmıştır. % 3'erlik dilimde olan 500-1000 guruş ve 1000 ile 4000 guruş arasındaki borçlanmalar ise benzer sarfiyatlara ek olarak özellikle büyük çaplı ticarete vb. işlerde kullanılmış olsa gerektir. Ayrıca bu büyüklükteki borçların, özellikle çoklu borçlanmalarda ve esnaf arasında olması da durumu açıklar niteliktedir.

Grafik II: Kredi ve Borç Miktarlarının Dağılımı

Borçlanmalarda kullanılan argümanların çeşitliliği bize, insanların kendisine borç talebiyle geldiğinde o an elinde para olmasa bile bu talebi geri çevirmediğini göstermektedir. Karza konu olan şeyler mezheplere göre değişmektedir. Bazıları miktarı bilinen malları caiz görüp, dirhem ve gıda maddeleri gibi miktarı bilinmeyenleri kabul etmezken; bazıları da tüketmek amaçlı ve piyasada emsali olan her şeyi karz olarak kabul etmiştir⁷³. Bu doğrultuda çalışmalarda karz-ı hasen işlemine konu olan mallar kategorize edilmiştir. Karz işlemleri altın, gümüş ve piyasada kullanılan paralar, kilo ile ölçülebilen mallar, tartı ile satılan mallar ve kişiler arasında değeri fazla değişmeyen adetli mallar olmak üzere 4 grup mal üzerinde değerleri veya

⁷² Jennings, "Loans and Credit", ss. 177-180.

⁷³ Apaydın, "Karz", ss.522-523.

misilleri ile ödenmek üzere gerçekleştirilmiştir⁷⁴. Bundan mütevellit tespit ettiğimiz karz örneklerinde de kullanılabilir veya nakite çevrildiği zaman borç alan kişinin işini görecektir piyasada emsali olan birçok aynî nesnenin kredi ve borç aracı olarak kullanıldığı görülmüştür. Bu noktada bir şekilde karşı tarafa ihtiyaç duyulan maddi imkânın sağlanmış olması önem arz etmektedir. Aynî nesnelere içerisinde en fazla arpa, buğday, altın, sim kemer-kılıç-kuşak-bıçak, ipek, kürk, duhan, çeşitli hayvanlar (ganem, deve, öküz, at gibi), çuka⁷⁵ ve sahtiyân gibi temel kalemler kullanılmıştır. Burada zikredilmeyen ve hem aynî olarak kullanılabilir hem paraya çevrilebilecek daha pek çok nesne mevcuttur. Ayrıca bütün bu nesnelere borçlanmalar dışında, satış-alacak davalarında da görmek mümkündür. Borçlanmaların bir kısmının ise hem aynî hem nakdî olduğu tespit edilmiştir. Borç veren kişi, istenilen paranın tamamına sahip olmadığı için eksik kalan kısmı bir nesne ile tamamlamak yahut elindeki bütün parayı bir anda tüketmek istememek gibi tahmini sebeplerden dolayı bu şekilde bir çözüm yolu bulmuş olsa gerektir.

Borçlanmalarda kullanılan argümanlara ek olarak kullanılan paralar da incelenmiştir. Osmanlı Devleti'nde ilk gümüş sikkenin Orhan Bey döneminde 1326-27 yılında darp edildiği bilinmektedir. Bakır para (pul, fels, mankur/mangır) I. Murad zamanında⁷⁶, 'sultani' ya da 'hasene-i sultaniye' adı verilen ilk altın sikke ise sultan Mehmed zamanında İstanbul'da basılmıştır⁷⁷. İslam geleneğinde gümüş sikkelere "dirhem", altın olanlarına ise "dinar" adı verilmiş ancak ilk Osmanlı gümüş paraları ağırlık ve boyut olarak küçük olduğu için, yarısı veya dörtte biri şeklinde dirhem bir kesriyle ifade edilemediğinden bu ismin yerine "akçe" adı tercih edilmiştir⁷⁸. Nitekim belgelere de akçe olarak kaydedilmiştir. Elimizdeki veriler doğrultusunda borçlanmaların bir kısmının akçe üzerinden yapıldığı anlaşılmaktadır ancak çok sık kullanılmamıştır. Bu durum akçenin XVII. yüzyıldaki istikrarsızlığı ve zamanla piyasalardan kaybolmasıyla alakalı olmalıdır. Bu dönemde devletin ekonomi üzerindeki denetimi azalmış ve taşışılara başvurulmuş yine de Osmanlı piyasalarına yabancı sikkeler hâkim olmaya başlamıştır⁷⁹. Özellikle XVI. yüzyılın ortalarında Balkanlar üzerinden Osmanlı'ya giren Hollanda taleri en çok tanınan bu sikkeler arasındadır ve üzerindeki arslan resminde dolayı bu sikke Osmanlı piyasalarında "esedi gurus" ya da "arslanlı gurus" olarak

⁷⁴ Suna Akten Çürük, *İslami Finansın Türkiye'deki Gelişimi, Mevcut Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, Doktora Tezi, Konya 2013, s.45.

⁷⁵ Yünden yapılan kumaş nevelerinden biri hakkında kullanılan tabirdir. Çuka yazılır, çuha şeklinde okunur. Bilgi için bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1993, s.384.

⁷⁶ Halil Sahillioğlu, "Akçe", *İslâm Ansiklopedisi*, C.II, Türk Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1989, s.225.

⁷⁷ Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1999, s.66.

⁷⁸ Sahillioğlu, "Akçe", s.225.

⁷⁹ Pamuk, *Paranın Tarihi*, s.174.

anılmıştır⁸⁰. Ekonomideki bu gidişat üzerine XVII. yüzyılın ikinci yarısında yeni bir para birimi oluşturulmak istenmiş ancak devam eden savaşlar ve mali bunalımlar sebebiyle bu girişim başarısız olmuştur. Nihayet III. Ahmed döneminden (1703-1730) itibaren piyasadaki esedi gurusların standartları örnek alınarak ilk Osmanlı gurusları darbedilmeye başlamış ve böylece 1 Osmanlı gurusu =120 akçe =40 para üzerinden yeni bir para birimi oluşturulmuştur⁸¹. Gurus kelimesinin kökeni XIII. yüzyıl Avrupası'na kadar gitmektedir. Kuzey İtalya'da önce 2 daha sonra 4 gram olarak basılan büyük sikkeler, İtalya'da "grosso", Orta Avrupa'da "groschen" olarak adlandırılırken, bu paralar Osmanlılar tarafından önce gurus ve daha sonra kuruş olarak anılmıştır⁸². Söz konusu dönemin yeni para birimi olması hasebiyle tespit ettiğimiz borçlanmaların ve alışverişlerin neredeyse tamamına yakını gurus üzerinden yapılmıştır. Küçükdağ'ın bu dönem için yaptığı tespitler de de gurus ve pârenin yanında alış-verişlerde akçenin kullanımına devam edildiği görülmektedir⁸³. Gurus, esedi gurus, akçe ve paraların yanında borçlanmalarda ayrıca Lehistan'da (Polonya) basılan bir gümüş para cinsi olan ve XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı piyasasında da yaygın biçimde kullanılan zolota⁸⁴ ve ayrıca lipor gibi yabancı sikkeler de kullanılmıştır.

Devletin, parasal ilişkilerin artmasına bağlı olarak mübadelenin genişlemesi ve ticaretle uğraşanların zenginleşerek güçlü bir zümre oluşmasına engel olmak için müdahaleci bir politika izlediği bilinmektedir⁸⁵. Böyle bir zümrenin varlığı sadece ekonomiyi değil sosyal ve siyasal dengeyi de olumsuz etkileyebilir. Bu politikaların en güzel örneklerinden biri narh sistemidir. Tüketiciyi korumak amacına da dayanan narh, temel ihtiyaçları karşılayan mal ve hizmetlerin piyasa fiyatlarına doğrudan müdahale edilerek belli sınırları aşmasını önlemek maksadıyla devletçe belirlenen üst sınırı ifade eder⁸⁶. Osmanlı'da narhlar günlük veya mevsimlik yapılmakla birlikte savaş, doğal afet gibi zamanlarda ve sikke tashihlerinden sonra da yapılmıştır. Fakat Lâle Devri ile önündeki ve sonundaki yıllarda sicillerde Konya'nın narhına dair bir kayda rastlanmamıştır⁸⁷.

⁸⁰ Şevket Pamuk, "Kuruş", *İslâm Ansiklopedisi*, C.XXVI, Türk Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2002, s.458.

⁸¹ Pamuk, "Kuruş", s.458.

⁸² Pamuk, "Kuruş", s.458.

⁸³ Küçükdağ, *Konya*, s.175.

⁸⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Artuk, "Zolota", *İslâm Ansiklopedisi*, C. XLIV, Türk Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2013, ss.500-501.

⁸⁵ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yay., İstanbul 2014, s.47.

⁸⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Cengiz Kallek, "Narh", *İslâm Ansiklopedisi*, C.XXXII, Türk Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2003, ss.387-389.; Mübahat S. Kütükoğlu, "Narh", *İslâm Ansiklopedisi*, C.XXXII, Türk Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2006, ss.390-391.

⁸⁷ Küçükdağ, *Konya*, s.180.

E. Kredi ve Borçların Geri Ödenmesi

Kurumsal ya da bireysel borçlanmalar birtakım şartları içermektedir. Alınan borcun geri ödenme süresi, kefil işlemleri, ödeme şekli, ödeme cinsi vb. gibi unsurlar bu şartların başında gelir. İncelenen kayıtların çoğunda kâr amacıyla faizli ve karz-ı hasen olarak verilen borçların ne şartlarla verilmiş olduğuna dair bilgilere rastlanmamakta ancak geri ödeme koşullarına ve borçların akıbetlerine ilişkin birtakım verilere ulaşılmaktadır. Konuyla ilgili davalar, borçların tahsil edilmesi ve bunlarla ilgili yaşanan problemlerin halledilmesi gibi sebeplerle kadiya intikal etmiştir. Bu bağlamda 604 davadan 96'sında alacaklı vermiş olduğu borcu doğrudan borçlu kişiden talep etmiştir. Alınan borçlar neden geri ödenememiştir bunu tam anlamıyla bilemiyoruz ancak borçlunun ödeyecek güce haiz olmaması yahut borcunu inkâr etmesi temel sebepler arasındadır. Muhtemel bir inkâr ya da olumsuzluğa karşı kefalet ve rehin gibi baştan alınmış önlemlerin olduğu örneklere de rastlanmıştır. Bunların dışında yaşanan borç inkârlarına ise mahkemede dinlenen şahitler bir nevi senet işlevi görmüştür. Davalardan 110 tanesinde alacaklı, alacağını borçlu kişinin terekesinden istemektedir. Bu talepten, borç alan kişinin kendi borcunu ödemeye ömrünün yetmediği anlaşılmaktadır. Ölmeden önce borcunu ödemeye niyetlenmiş midir ya da yukarıda zikredilen borçlarla ilgili problemler yaşanmış mıdır bilinmiyor ancak alacak, borçlu kişinin başta eşi ve çocukları olmak üzere varislerinden istenmiştir. Bazı örneklerde ise durum tam tersinedir. Bu kez alacaklı taraf alacağını tahsil etmeden önce öldüğü için, varisleri borçlu hayatta ise kendisinden değilse terekesinden borcun ödenmesini talep etmiştir.

Kredi ve borçların geri ödenmesi hususunda tespit etmeye çalıştığımız bir ayrıntı da nakit ya da aynî olarak alınan kredi ve borçların geri ödenirken aynı cinsten olup olmadığıdır. Âriyet'te aynın iadesi söz konusu iken karz akdinde aynın iadesi değil emsalin iadesi gereklidir⁸⁸. Elimizdeki borç örneklerinden çeşitli geri ödeme yöntemleri tespit edilmiştir. Borçların bir kısmı nakit olarak ödenmiştir. Borçlunun borcu nakit para olarak alıp geri nakit olarak ödediği gibi, aynî olarak alıp karşılığında nakit olarak ödediği de görülmüştür. Burada yapılan ödemeler borçlu tarafından, borçlu hayatta değilse varisleri tarafından yapılmıştır. Nakit ödemeye dair bir başka husus, borçlu hayatta olmasına rağmen borcun bir kısmının ödenip bir kısmının ödenmemiş olmasıdır. Bu durum yine borcun inkâr edilmesi veya ödemeye haiz olmaması gibi sebeplerden kaynaklanmaktadır. Bunun yanı sıra borçlunun, borcunun bir

⁸⁸ Apaydın, "Karz", s.522.

kısmını nakit olarak ödeyip kalanını ödemesine ömrünün yetmediği ve kalan borcun terekeden istendiği dava örnekleri de mevcuttur.

Geri ödeme şekillerinden bir diğeri aynî ödemedir. Alınan borç sadece aynî değil nakit olarak alınsa bile geri ödenirken borçlanmaya konu olan argümanlar kısmında irdelenen ve birçoğu zikredilmemiş eşyaların da olduğu nesnelere borca takas edilmiştir. Yine burada da ödemelerin bir kısmının aynı olarak yapılıp kalanının ödenmediği ve bir kısım ödemediği sonra borcun tamamını kapatmadan borçlunun ölmüş olduğu örnekler bulunmaktadır.

Bazı örneklerde ise borcun alınırken hangi cinsten olduğu fark etmeksizin, ödemelerin tek seferde bir kısmının nakdi bir kısmının aynî olarak yapılmış olduğunu görüyoruz. Bu kayıtlar, borcun tamamını ödenmesine nakit paranın yetmediği yerde tahsilatın herhangi bir nesne ile desteklendiğini göstermektedir. Geri ödemelerde borcun aynıyla ödenmesi gibi bir zorunluluğunun olmaması karzın emsal şartına uygundur ve bu özgürlük, ödeme kolaylığı açısından oldukça önemlidir. Peki, enflasyon oranlarında yaşanan değişiklik durumunda geri ödemeler nasıl yapılmaktadır? Buna dair yapılan tartışmalarda, paranın ayarı veya değeri düşürülürse, borçlunun borçlanma günündeki ağırlık ve ayarda ödeme yapması gerektiğine dair ittifak vardır⁸⁹. Kayıtlarda karz, satış ve borçlanma akitlerini göremediğimiz için benzer durumlar malumumuz değildir. İllaki bu tarz problemler yaşanmıştır, muhtemel çözümün de istisnalar olmakla birlikte akit şartları üzerine yapılmış olması gerektiğini düşünüyoruz.

Miras ve mülk satışları ile ilgili davaların bir kısmını çalışmaya dahil etmemizin temel sebebi, bu davalarda sebepleri ve içerikleri tam olarak belirtilmemiş olsa da miras mallarla ve mülk satışlarıyla bazı kredi ve borçların ödendiğini tespit etmiş olmamızdır. Bu tarzda 166 dava örneği mevcuttur. Bir çeşit ödeme yöntemi olarak 40 kadar örnekte borç alan kişi borcunu öderken çeşitli gayr-ı menkullerini satarak borcuna takas etmiştir. Mülk satışlarına dair çalışmada Faroqhi XVII. yüzyıl Ankara ve Kayseri şehirlerinde karşılaştırmalı olarak mülk satışlarının sebeplerini araştırmıştır⁹⁰. Söz konusu bu satışların önemli bir kısmının borç ve zorunluluk sebebiyle yapıldığını görüyoruz. Konya özelinde borç sebebiyle satışı yapılan mülklerin tamamına yakını ev ve evin oda, tabhane, sofa, avlu gibi parçaları ve bağ, bahçe, arsa gibi değerli gayr-ı menkullerdir. Kişilerin kredi ödemelerinde bu taşınmaz malları kullanmış

⁸⁹ Apaydın, “Karz”, s.524.

⁹⁰ Suraiye Faroqhi, *Orta Halli Osmanlılar*, Çev. Hamit Çalışkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2009, ss.210-211.

olması, borcu ödeyecek nakit paraya ya da ödemeye yetecek başka nesnelere sahip olmamasından kaynaklı olabilir.

Burada dikkat çeken nokta mülk satışlarından bazılarının faizle verilen borca bir nevi kılıf oluşturmak mahiyetiyle geçici yani “bi’l-istiğlâl” yolu ile yapılmış olmasıdır. Daha çok para vakıflarında rehin işlemi olarak uygulanan ve bir nevi borca karşılık mülkün ipotek edilmesi olan bu uygulama bireysel borçlanmalarda da görülmüştür. Bi’l-istiğlâl, bir kişinin geri almak taahhüdü ile malını satması ve anlaşma süreci boyunca bu malı kiralamasıdır. Böylece borç veren taraf işini sağlama almış, ihtiyaç sahibi de nakit ihtiyacını karşılamıştır. 1706-1708 yılları arasında Ahmed isimli bir şahıs mülkünü bir sene tamamına değin 4,5 guruş icareyle 46 guruşa istiğlâl üzere satmıştır⁹¹. Yine aynı yılda rastladığımız bir başka örnekte Kalenderhane Mahallesi sakinlerinden İsmail bin Himmet 16 guruş deyni (borcu) mukabelesinde 1 yıllık icaresi 2 guruş 96 akçe (2,8 guruş) olmak üzere mülkünü istiğlâl yoluyla borcuna takas etmiştir.⁹² 25 guruş borca karşılık 1 yıllık icaresi 2,5 guruş ve 20 guruş borca karşılık 1 yıllığı 3 guruş icare olmak üzere yapılan mülk satışları da benzer örnekler arasındadır⁹³. Bu kez yine farklı iki örnekte 50 guruş ve 1600 guruşluk borçlar için mülklerin istiğlâl yolu ile satıldığını görüyoruz ancak bu örneklerde icare ve sürelerle dair bir bilgi verilmemiştir⁹⁴. Bu tarzda yapılan satışlar aslında bir nevi borç ödenene kadar mülkün ipotek edilmesidir. Bu süreçte borç hâlâ ödenememişse borçlu bu defa mülkünü tamamen devrederek borcuna takas etmiştir. Satışlardan ve icare miktarlarından anlaşıldığı üzere borçlar % 9,8 - % 10 - % 15 ve % 20 faiz oranlarıyla verilmiştir. Benzer örnekler dönemin muamele oranlarıyla birlikte Ankara ve Kayseri karşılaştırmasında da görülmektedir⁹⁵. Mülk satışlarında fiyatları belirleyen birtakım koşullar var mıdır bilemiyoruz. Satışların çoğunluğu borç miktarlarına göre yapılmıştır ancak yine de mülklerin değeri ve piyasa şartlarının altında kaldığı bir gerçektir. Buradaki temel mantık evin ya da malın değeri değil, şahsın ihtiyaç duyduğu paradır. Bazı örneklerde satış sonrası borç fiyattan düşüldükten sonra kalan kısmı yine mülk sahibine teslim edilmiştir. Bu durum malın hesaplanan satış fiyatının, piyasa değerinin çok üstünde olmasından kaynaklanmıştır.

Bu noktada ilginizi çeken bir başka mesele de bazı satışların müzayede yoluyla yapılmış olmasıdır. Faroqhi bu durumu satıcının mülkünü olabilecek en yüksek miktarda

⁹¹ KŞS. 43/ 91-3.

⁹² KŞS. 43/ 123-1.

⁹³ Konya Şer’iye Sicili 41, sayfa:145, hüküm:1.; KŞS. 46/ 40-1.

⁹⁴ Konya Şer’iye Sicili 40, sayfa:42, hüküm:2., Konya Şer’iye Sicili 54, sayfa:275, hüküm:2.

⁹⁵ Faroqhi, *Osmanlılar*, s.212.

satmak ve işlemi resmi olarak belgelemek istediği zaman özellikle küçük çocukların çıkarları düşünüldüğünde uygulanan bir yöntem olarak açıklamıştır⁹⁶. Aynı amaçla olduğunu kabul ederek benzer yöntemlere çalışma dönemimizde de rastlanmıştır ki zaten incelenen bir kısım kayıtlarda borç olarak verilen para ve malların çocuklara ait olup vasileri tarafından işletildiği tespit edilmiştir. Yine Özcan'ın çalışmasında da XVII. yüzyıl Konya'sında vasi tarafından çocuk hakkının satıldığı müzayede örneklerinin gözlendiğini takip edebiliyoruz⁹⁷.

Konuyla ilgili kalan 126 dava örneği ise ölen kişinin mirası, mirasçılar arasında paylaşılmadan önce borçların kapatılması gerektiği için, çoğunluğu gayr-ı menkul olan miras mülklerin satılarak borca takas edilmesiyle ilgilidir. Bunlardan üçünde borç henüz ödenmemiş ancak mirastan ödenmesi için kadı tarafından hüküm verilmiştir⁹⁸. Burada terekeden bir mülkün yine bi'l-istiğlâl yoluyla borç için takas edildiğine rastlıyoruz ancak faiz oranına dair bir bilgi yoktur⁹⁹. Ölen kişilerin miras malları içerisinde taşınmaz gayr-ı menkullere ek olarak altın gümüş gibi kıymetler, çeşitli hayvanlar, tahıl ürünleri ve her türlü kullanılabilir eşya mevcuttur. 1701-1702 yılları arasında rastlanılan bir örnekte ölen kişinin borcunun terekeden bir kölenin satışıyla ödenmiş olması dikkat çekicidir¹⁰⁰.

Kredi ve borç ilişkilerinin çoğunda, borç veren tarafın borcu verirken doğabilecek sorunlara karşı herhangi bir önlem almamış olduğunu belirtmiştik. Söz konusu önlemlerin olduğu az da olsa örnekler mevcuttur. Bu önlemler arasında sık karşılaşılan yöntemlerden biri kefalettir. Borç alan kişi eğer borcu ödeyemeyecek olursa yerine bir kefil ya da vekil bırakmış ve bu kefil veya vekil borcu ödemekle yahut bir çözüme kavuşturmakla yükümlü olmuştur. Kefil olan kişi daha sonra parasını kefil olduğu kişiden geri alabilmiş midir ya da tamamen borç kendi üzerine mi kalmıştır bunları tam olarak göremiyoruz ancak bazı davalarda, kişi baştan mı ya da sonradan mı borca kefil oldu bilinmeksizin, kefil olarak ödediği parayı borçlu kişiden geri talep etmiştir. Kefalet işlemleri genellikle aile içerisindeki kişidir. Örneğin babasının borcuna kefil olan oğlu, borç babası tarafından ödenemediği için aynı ödeme yöntemiyle kefil olduğu borcu kapatmıştır¹⁰¹. Yine başka bir alacak davasında kadı, kardeşinin borcuna kefil olan kişiye borcu ödemesi için tembihte bulunmuştur¹⁰². Aynı şekilde çoklu borçlanma örneklerinde de kişilerin

⁹⁶ Faroqhi, *Osmanlılar*, s.212.

⁹⁷ Ruhi Özcan, *17. Yüzyılda Konya'da Mülk Satışları ve Fiyatları (1640-1665)*, Doktora Tezi, Konya 1993, s.14-15.

⁹⁸ KŞS. 41/ 207-2., KŞS. 43/ 35-1.,KŞS. 44/ 38-2.

⁹⁹ KŞS.55/ 147-1.

¹⁰⁰ KŞS. 40/ 199-1.

¹⁰¹ KŞS. 49/ 182-2.

¹⁰² İzzet Sak, *Konya Kadı Sicili 52 (1143 – 1144/ 1730 – 1731) Transkripsiyon ve Dizin*, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., Konya 2014, ss.142-143.

borçlarına karşılık birbirlerine kefil olduğunu görüyoruz. Aile içi kefil işlemlerinin haricinde dışarıdan kimselere kefil olunan örnekler de mevcuttur.

Vekâlet sistemi ise genellikle borçlu kişinin ödeme zamanında herhangi bir meşguliyeti olması ya da şehir dışına çıkması gibi durumlarda kullanılan bir yöntem olmuştur. 1714-1715 yılları arasında Ali ağa cihet-i karzdan el-Hâc Halil'e 31,5 guruş borcu olduğunu belirtmiş ve başka diyara gitmeyi murad edip şayet 15 güne dek gelmezse teslim ettiği bir sîm kılıç ve bir sîm gaddâreyi (silâh) satarak borcunu eda etmesi için Mehmed bin Ali'yi vekil tayin etmiştir¹⁰³. Bu numuneler borcun bir şekilde geri ödenmesi, en başta borç veren kişiye karşı bir güven duygusunun aşılması ve borçlu kişinin borcuna olan sadakati açısından oldukça önemlidir.

Borç ödemelerinde görülen bir başka yöntem ise rehin ya da emanet bırakma işlemidir. Sicillerde bunlara dair çeşitli örneklere rastlanmıştır. Büyük çaptaki gayr-ı menkullerin bi'l-istiğlâl yöntemi ile rehin bırakıldığını daha önce zikretmiştik. Bunun dışında yine çeşitli mülkler ve değerli eşyalar emanet vaz edilmiştir. Nakit olarak bir kısmının ödendiği bir borç davasında kalan borç için 1 sîm kılıç emanet bırakılırken¹⁰⁴ yine birkaç örnekte borç ödeninceye kadar çeşitli eşyaların emanet bırakıldığı görülmüştür. Borca karşılık bırakılan emanetler borç ödendikten sonra geri istenmekte ve alınabilmektedir. 1726-27 yılları arasında yaşanan bir başka borç alış-verişinde borçlu kişi gayr-ı menkul mülkünü rehin bırakmıştır. Ancak bu rehin işleminin bi'l-istiğlâl olup olmadığına dair bir bilgi mevcut değildir. Şayet borçlu kişi herhangi bir mülkünü rehin bıraktıktan sonra yine o borcu ödeyemediyse, bu durumda rehin bırakmış olduğu mülkünü alacaklı kişiye satış yoluyla tamamen devrederek borcuna takas etmiştir¹⁰⁵.

Peki, bu tarzda rehin ve vekil işlemlerinin dışında, herhangi bir önlemin alınmadığı ve borçların ödenemediği durumda ne olmaktadır? Bu noktada çözüm niteliğinde karşımıza çıkan hapis cezaları oldukça dikkat çekicidir. Konuyla ilgili 12 adet belge tespit edilmiştir. Bunlardan birinde borcunu ödeyemediği için hapis olan borçlunun yine ödeyecek herhangi bir nesnesi olmadığı için iflasına hüküm verildiği ve borca oğlunun kefil olduğu görülmektedir¹⁰⁶. Burada neden oğlunun daha önce müdahale etmediği ve babasının hapis cezası yediği sorusu akla gelebilir. Bunun sebebini görmemiz mümkün olmamakla birlikte herhangi bir husumet ya da umursamazlık ihtimallerinin ardından, oğlunun babasını hapisten kurtarmak için mecburi olarak kefil olması söz konusu olabilir. Bir diğer örnekte ise yine borcunu ödemeye muktedir

¹⁰³ Sak, Çetin, *45 Numaralı KŞS.*, ss.490-491.

¹⁰⁴ KŞS. 49/ 58-3.

¹⁰⁵ İlgili örnek için bkz. KŞS. 54/ 277-1.

¹⁰⁶ KŞS. 40/ 150-1.

olamayan kişinin ödeme gücü olmadığı onaylanınca iflas hükmüyle sonuçlandırıldığı ve borcun vekili tarafından ödeneceği anlaşılmaktadır¹⁰⁷. Borç sebebiyle hapsolan, ödeyecek bir nesnesi ve geride borcunu üstlenecek bir varisi olmadığı için iflas ve tahliye hükmü alan borçlu örnekleri de vardır¹⁰⁸. Burada herhangi bir varisin olup olmadığına dair bir bilgi verilmemiş olsa bile biz bunu iflas hükmü ve tahliye kararının ardından herhangi bir ödeme tembihi yahut vekil işlemi olmamasından anlıyoruz. İncelenen belgelerde hapis cezalarının sürelerine ve tahliye sonrası borcun ödenmesi için yapılan kolaylaştırmalara dair bilgiler de bulunmaktadır. Örneklerde iflas ve tahliye hükmü yiyen iki borçludan birinin 40 gün diğerinin ise 75 gün hapsoldüğünü görüyoruz¹⁰⁹. Hapis süreleri çok uzun tutulmamıştır. Gerekli müdahalenin yapılması ve borçlunun iflas hükmü bu sürelerin kısa tutulmuş olmasında etken olabilir.

Borç ödemelerinde yapılan kolaylık açısından tespit edilen yöntemler ise taksitlendirme sistemi ve borca indirim olmuştur. Hapis süresini göremediğimiz bir borç davasında¹¹⁰ iflas kararından sonra indirim yapılarak borcun yarısının alınması ve taksitle ödenmesi tembih edilirken, bir başka davada¹¹¹ 40 günlük bir hapsin ardından aylık 1,5 guruş taksitle ödemek üzere tahliye hükmü görülmektedir. Kredi ve borç ilişkilerinde borçlara yapılan indirim, taksitlendirme ve ödeme için mühlet süresi örneklerini sadece hapis cezası almış borçlu davalarında değil, borcun borçlu tarafından veya hayatta olmadığı için terekesinden ödenen ya da mirasından veya mülk satışından karşılanan borç davalarında da görmek mümkündür. Karz taraflar için bağlayıcı bir akit olmaması hasebiyle borç iadesinin bir süreye bağlanması caiz değildir. Böyle bir şart koşulsa bile bu şarta uymak, borç verenin ahlaki yükümlülüğüdür aksi takdirde süreden önce alacağını talep etme hakkına sahiptir¹¹². 1723-24 yılları arasında karşılaştığımız bir davada, başta 1 yıllık vade ile verilen borcun, vade süresinden önce istenmesi bu hususu desteklemektedir¹¹³. Benzer örneklerin hepsini burada zikretmek yerine bu faslı, indirimle birlikte yıllık 10 guruş ödeme taksitine bağlanmış ve 181 gün vade ile kapatılmış iki borçlanma örneğiyle noktalayalım¹¹⁴.

Yukarıda zikredilen ve hepsi tek tek belirtilmeyen daha birçok alacak davasında borçlara indirim yapıldığını, ödeme mühleti ve taksit imkânı verildiğini belirtelim. Ödeme

¹⁰⁷ Sak, 47 Numaralı KŞS., ss.166-167.

¹⁰⁸ Örnekler için bkz. Sak, 47 Numaralı KŞS., s.114.; KŞS. 49/ 234-2., Sak, 53 Numaralı KŞS, s.258.; KŞS. 55/ 205-3.

¹⁰⁹ Sak, Çetin, 45 Numaralı KŞS, s.414.; KŞS. 49/ 234-2, 253-1.

¹¹⁰ Sak, Çetin, 45 Numaralı KŞS, s.375.

¹¹¹ KŞS. 49/ 134-1.

¹¹² Apaydın, “Karz”, s.523.

¹¹³ KŞS. 49/ 71-1.

¹¹⁴ Sak, KKS. 50, ss.443-444., Sak, KKS. 52, s.111.

mühletli ve taksit olayı günümüzde de var olan ve geri ödemede kişiye kolaylık sağlayan bir durumdur ve tabiidir. Ancak borçlara yapılan indirim olayı sadece borçlu kişinin ödemeye gücünün yetmemesiyle mi alakalıdır? Şayet bu sebep tek başına yeterli ise neden sulh yollarına gidilmiştir ya da borçlu kişi ölmüş olsa bile geride borcunu ödeyecek varisleri veya terekesinde malı olmasına rağmen yine de borca indirim yapılmıştır? Bu noktada borçlarla ilgili değerlendirmeye alınan davalardan % 17,2'sinin doğrudan herhangi bir satıştan kalan alacak davası olduğunu hatırlatmakta fayda vardır. Çünkü buradaki borçlanmalar ticaret amaçlı yapılan satışlardan kalan örneklerle ilgilidir. Muhtemelen alacaklı taraf, alacağını herhangi bir şekilde güvence altına alınmadığı için ne kurtarırsam kârdır düşüncesi ile alabildiği kadarını alıp, kalanından sulhle ya da mecburi olarak vazgeçmiş olmalıdır. Borçlanma sebebinin doğrudan belirtilmediği fakat bir alacak-verecek hesabının olduğu davalar için de benzer durum geçerli olabilir ancak incelenen davaların % 82,8'i doğrudan kredi ve borçlarla ilgilidir. Bu örnekler içerisinde de borçlara yapılan indirimlere rastlandığını belirtelim. Bunlara ek olarak toplam davalar içerisinde kesin rakam vermekten çekinmekle birlikte 36 dava örneğinde borçların bir kısmı nakit ya da aynı olarak tahsil edilip kalanı hibe edilmiştir. 6 dava örneğinde ise henüz hiçbir ödemeye tabii tutulmadan borcun tamamının hibe edildiğini görüyoruz. Hibe karşılık beklemeden malını başkasına temlik etmektir ve hibe hukuken zengin bir kimseye yapılıyorsa “hediye”, fakire yapılıyorsa “sadaka” adını alır¹¹⁵. Ancak buradaki hibeler başlangıçta borç amaçlı verilen ya da satıştan kalan borçlara yapılmıştır. İşte bu noktada devreye borç ödemelerinde en fazla dikkatimizi çeken ve oldukça hassas bir husus olan zekât müessesesi girmektedir. Bazı davalarda borcun zekât yerine sayıldığı bizzat zikredilmiştir. Bazılarında ise alacaklı karşı tarafı daha fazla zorlamadan alacağının bir kısmından ya da tamamından vazgeçtiğini belirtmiştir. Bu durumda mecburi verilen bu kararı gönüllülük esasına çeviren olay yine zekât unsuru olsa gerektir. Borçların indirime tabi tutulduğu veya zekâta sayıldığı örneklere miras davaları ve borç için yapılan mülk satışlarında da rastlandığını zikrederek bu bölümü noktıyoruz.

¹¹⁵ Ekrem Buğra Ekinci, *İslâm Fıkında Alış-Veriş Bilgileri*, İstanbul 2010, s.68

IV. KONYA EKONOMİSİNDE KREDİ-BORÇ İLİŞKİLERİNİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ

Tüketimin sürekli artması buna karşılık üretim ve kaynakların sınırlı oluşu, insanları sıcak para temini için çeşitli yollara sevk etmiştir. İslam'daki faiz yasağı ve banka gibi finans kurumlarının yokluğu Osmanlı toplumunda kredi ilişkilerinin yaygınlaşmasına engel olmamış ve faizli kredi işlevi görecekt çeşitli yöntemler geliştirilmiştir. Bu durum bireysel ve kurumsal olarak karşımıza çıkmıştır. Bu bölümde incelenen veriler ve ulaşılan tespitler, finansman noktasının bireysel kısmını içermektedir. Borç-alacak anlaşmazlıklarıyla ilgili rastlanılan pek çok kayıttan hareketle XVIII. yüzyılın ilk yarısında Konya'da borç alıp-verenler arasında yoğun kredi ve borç ilişkileri gözlenmiştir. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi borçlanmalarda faizli işlemler kredi terimiyle ifade edilmiş ve bu dönemdeki bireysel borçlanmalarda faizli borç işlemleri oldukça sınırlı kalmıştır. Borçlanmaların çoğunluğunun karz-ı hasen olması, toplumda yardımlaşma ve güven unsurunun ciddi olarak var olduğunu gözler önüne sermektedir. Bu sınırlı örnekler içerisinde faiz hadlerinin tamamına ulaşılmamakla birlikte, oranların belli bir noktada toplanmadığı ve çeşitlilik gösterdiği gözlenmiştir. Bireysel kredi ilişkilerindeki faiz ortalaması % 18,54'tür. Faiz işleminin üzerini örtmek amacıyla yapılan birkaç hileli satış dışında, kredi verenlerin faiz işlemi saklamaya gerek bile duymamış olması dikkat çekicidir. Toplumun her kesiminden insanlar birbirine kredi ve borç temin etmiş ve borçlanmalar genellikle erkekler ile iki kişi arasında yaşanmıştır. Bunların dışında çoklu borçlanma örnekleri de mevcuttur. Borç ilişkilerinde kadınların da yer alması dikkate şayandır. Özellikle karı-koca arası ve aile içi borçlanmalar en çok dikkat çeken hususlardan biri olmuştur. Borçlanmaların tamamına yakını Müslümanların kendi arasında gerçekleşmiş ancak gayrimüslimlerle de kredi ve borç alış-verişinde bulunulmuştur. Öyle ki kayıtlarda gayrimüslimler borç veren taraf olmaktan çok borç alan tarafta yer almışlardır. Bu veriler kredi ve borç piyasasındaki denetimin gayrimüslimlerin elinde veya sarraflar gibi belli bir kesimin bünyesinde toplanmadığını açıkça göstermektedir. Borçlanmalar çeşitli şekillerde gerçekleşmiş, nakdî, aynî ve hem nakdî hem aynî olmak üzere üç şekilde borçlanma türü tespit edilmiştir. Kredi ve borç ilişkilerinde en fazla nakit parayla işlem yapılmış ve dönemin para birimi olan guruş en çok kullanılan para türü olmuştur. Bu kayıtlar halk arasında paranın yaygın olarak kullanıldığını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Kredi ve borçların büyük çoğunluğu küçük ölçeklidir ve bunlar genellikle tüketim amacıyla ve imal gibi küçük çaplı işlerde kullanılmıştır. En fazla görülen borç miktarı 1-50 guruş arasındadır. Alınan borçların geri ödenmesinde, borç cinsine göre ödeme zorunluluğunun olmaması dikkate değerdir. Ayrıca borca indirim, taksit vb. gibi çeşitli ödeme kolaylıkları sağlanmıştır. Bu noktada hibe ve zekât müessesesinin varlığı da oldukça önemlidir.

Borçlanma örneklerinden çok azında verilen borçlar herhangi bir risk durumuna karşı birtakım yöntemlerle sağlama alınırken hatta hapis cezaları bile görülürken, çoğu örnekte bu durumun olmaması borç ilişkilerinde yine en önemli unsurun güven ve yardımlaşma duygusu olduğunu göstermektedir.

Tablo VI: Borç İlişkileri

Borçlanma Örnekleri	Sayı
Faizsiz Borçlar (Karz-ı Hasen)	257
Faizli Borçlar (Krediler)	25
Karz + Satış Borçları	22
Satış Borçları	104
Miras ve Mülk satışı Davalarında Tespit Edilen Borçlar	166
Amacı Belirsiz Olan Borçlar	30
Toplam	604

İKİNCİ BÖLÜM

KONYA'DA PARA VAKIFLARI

I. İSLAM VE OSMANLI UYGULAMALARINDA PARA VAKIFLARI

Vakıf kelimesi, “durma, alıkoyma, ayırma, bağlama bir malı veya mülkü -satılmamak kaydıyla- bir hayır işine bağışlama, bırakma” anlamlarına gelir¹¹⁶. Istılâhta ise bir mülkü ammenin menfa‘âtine ebedî olarak tahsis etmektir¹¹⁷. Vakıf “bir malın mâliki tarafından dinî, içtimâî ve hayrî bir gayeye ebediyen tahsisi” şeklinde özetlenebilecek hukuki bir işlemle kurulan hayır müessesesini ifade eder¹¹⁸.

Vakıflar, Türk ve İslam toplumlarının vazgeçilmez ve önemli yardımlaşma kuruluşlarının başında gelmektedir. Bu kurum Osmanlı cemiyet hayatında da önemli bir yer edinmiş ve devlet sadece kendilerinden önceki bu geleneği devam ettirmekle kalmamış, daha fazla gelişmesini sağlayarak adeta bir politika haline getirmiştir¹¹⁹. Devlet mülkiyeti ve özel mülkiyetin yanında, mali açıdan bağımsız üçüncü bir kurum olan vakıflar, Osmanlı şehirleri için gerekli alt yapı yatırımları, cami, mektep, medrese, kütüphane, şifahane, yol, köprü, çeşme vb. gibi hizmetleri yürütmüşlerdir¹²⁰. Yani vakıflar devletin yapması gereken temel birçok hizmet yükümlülüğünü üstlenmiştir. Öyle ki bir kimse doğumundan ölümüne kadar vakıflardan tüm ihtiyaçlarını karşılayabilmiştir. Bir vakfın bünyesinde genel olarak iki çeşit mal varlığı bulunmaktadır. Bunlar arazi, gayr-ı menkul (akarâtı mevkûfe) veya para vakıflarında olduğu gibi menkul mallar ile vakfın amacına yönelik faaliyetlerinde kullanılan cami, medrese, şifahane gibi (müessesât-ı hayriyye) gibi hizmet binalarıdır¹²¹. Bu vakıfların ekonomik boyutta bir kredi kaynağı olarak hizmet verdiği yer ise sermayesi menkullerden oluşan para vakıflarıdır. Para vakıfları kısaca mal varlığı olarak nakitle kurulan ve borç vererek sağladıkları faiz gelirleri ile amaçladıkları faaliyetleri gerçekleştiren kuruluşlardır¹²². Bu vakıflar XV. yüzyılın başından itibaren Osmanlı mahkemeleri tarafından onaylanmaya başlamış ve XVI. yüzyılın sonlarına doğru Anadolu ve Balkanlar’da hayli yayılmıştır. Kaynaklarda ilk olarak II. Murat ve Fatih

¹¹⁶ Devellioğlu, *Lügat*, s.1134.

¹¹⁷ Pakalın, *Sözlük*, s.577.

¹¹⁸ Hacı Mehmet Günay, “Vakıf”, *İslam Ansiklopedisi*, C.XLII, Türk Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2012, ss. 475-479.

¹¹⁹ Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları*, s.3

¹²⁰ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Fakülte Kitabevi Yay., s.233.; Vakıflar tarafından yürütülen hizmetler için bkz. Özcan, *Para Vakıfları*, ss.8-10.; Ayrıca Osmanlı şehirleri açısından vakıfların önemi için bkz. Mehmet Bayartan, “Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, X-1, 2008, ss.157-175.

¹²¹ Özcan, *Para Vakıfları*, s.1.

¹²² Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, İletişim Yay., İstanbul 2005, s.78.

Sultan Mehmet'in saltanatı yıllarında para vakıflarına rastlanmış bunlar içerisinde en eski tarihli olanı ise 826/1423 yılında kurulan para vakfi olmuştur¹²³.

Para vakıfları öncelikle sosyal her türlü faaliyetler ve hayır işleri, iş ve istihdam sağlamak vb. gibi tüketim amaçlı olarak kurulmuş bu temel amaçlarına ek olarak, vakfedilen paranın aslına dokunmadan devletin belirlemiş olduğu belli faiz hadleriyle ihtiyaç sahiplerine kredi sağlamak yolunda bir finansman kaynağı olarak da hizmet vermişlerdir. Ancak mali yapı içerisinde önemli bir yer tutan bu vakıfların faizle işletilmesi ciddi tartışmalara yol açmıştır. Tartışma ilk olarak Rumeli Kazaskeri Çivizade'nin XVI. yüzyılda meşru olmadığı gerekçesiyle para vakıflarını yasaklamasıyla başlamıştır¹²⁴. Para vakıflarına cevaz vermeyen ve tartışmalara sonradan katılan bir başka isim de İmam Birgivi'dir. Osmanlı uleması vakıfların meşruluğu konusunda âdete ikiye bölünmüş ancak çoğunluk caiz olduğuna onay vermiştir¹²⁵. Olumlu görüş bildiren ulemanın başında Mehmet Fenârî, Sofyalı Bâlf Efendi, İbn Kemal ve Ebüssuûd Efendi gelmektedir. Uzun süre devam eden tartışmalara dönemin şeyhülislamı Ebüssuûd Efendi, faizle borç vermedikleri takdirde pek çok vakfın çökeceğini ve bunun da İslam toplumuna zarar vereceğini söyleyerek yani vakfın kendini döndürmesi açısından pratik olarak para vakıflarının faaliyetlerini onaylayarak son noktayı koymuştur¹²⁶. Ebüssuûd Efendi para vakfetmenin cevazının ispatı ve tescilinin gerçekleştirilmesi için İbn Kemal'in argümanlarını benimsemiş ve kullanmıştır¹²⁷.

Sonuç olarak İslam'daki faiz yasağından kaynaklı pek çok tartışma süredursun, para vakıfları ortaya çıktığı ilk dönemden itibaren XX. yüzyıla kadar etkin bir şekilde işlemeye devam etmiş ve ihtiyaç sahiplerine kredi sağlama konusunda adeta bir banka gibi çalışmıştır. Her ikisi de borç alanla borç veren arasında aracı mahiyetindedir ancak Çizakça'ya göre temel fark, banka çok sayıda tasarrufçunun birikimlerini toplayarak girişimcilere aktarırken, para vakıfları ise tek bir kişinin sermayesini dağıtım aracı olarak kullanmaktadır. Ayrıca bankalar tasarrufçulara belli oranda faiz öderken, para vakıfları aktarılan fon için hiçbir şey ödemek zorunda değildir. Çizakça 1555-1823 arasında Bursa özelinde incelemiş olduğu verilerde para

¹²³ Özcan, *Para Vakıfları*, s.11.

¹²⁴ Özcan, *Para Vakıfları*, s.28.

¹²⁵ Para Vakıflarıyla ilgili ulemaların tartışmaları ve konuya dair mektup, risale vb. belgelerin incelemeleri için bkz. Özcan, *Para Vakıfları*, ss.28-50.; Mehmet Şimşek, "Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerinde Münâkaşalar", *AÜİFD*, S.XXVIII, 1985, ss.207-220.

¹²⁶ Pamuk, *İktisadî Tarih*, s.79.; Ebüssuûd Efendi'nin görüşleri için ayrıca bkz. Kaşif Hamdi Okur, "Para Vakıfları Bağlamında Osmanlı Hukuk Düzeni ve Ebussuud Efendinin Hukuk Anlayışı Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.IV, S.7-8, 2005/1-2, ss.33-58.

¹²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Tahsin Özcan, "İbn Kemal'in Para Vakıflarına Dair Risâlesi", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, S.4, 2000, ss.31-41.

vakıflarından alınan paraların yeni işler kurmak için değil, İstanbul'daki sarraflara daha yüksek faizle ödünç vermek için kullanıldığını tespit etmiştir. Müellif bu vakalar sonucunda para vakıflarının, düşündüğü gibi bir sermaye birikim kurumu olmaktan çok sermaye dağıtım kurumu olduğu sonucuna varmıştır¹²⁸. Verilerimiz sınırlı olduğu için vakıflardan alınan paraların benzer şekillerde kullanımı mevcut mudur bilemiyoruz ancak alacak talepleri, içerikleri ve borç miktarları açısından, genelinin çeşitli tüketim ihtiyaçları için kredi amacıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Buna mukabil vakıflar birer finans kurumu olarak işlev görmüştür. Çizakça'dan farklı olarak para vakıflarının, talep üzerine verdiği borçlarla bir sermaye dağıtım aracı olması ve bankalardan düşük miktarlarda da olsa tek kişinin birikiminden oluşan sermayelerin varlığı, üstelik köylerde bile para vakıflarının bulunması kapitalist ilişkileri ve ne derece yayıldığını göstermesi bakımından oldukça önemlidir¹²⁹. Para vakıflarının kredi fonu olarak temel amaçlarından biri de ihtiyaç sahiplerini % 50-60 gibi haddinden fazla kârla borç para veren ribahorlardan (tefeciler) kurtarmaya yöneliktir. Bundan mütevellit devlet ribahorlara karşı dengeleyici bir unsur olarak para vakıflarının belli oranlarda faizle işletilmesine izin vermiş zaman zaman faiz hadlerine yönelik çıkarılan ferman ve hükümler, çeşitli uygulama ve düzenlemeler bu amacı desteklemiştir¹³⁰.

II. PARA VAKIFLARININ ÇEŞİTLERİ

Para vakıfları ya doğrudan vakfın kurucusu tarafından vakfiyesini düzenleyerek kadiya tescil ettirmekle ya da vasiyet yoluyla malının üçte birini aşmamak üzere, istediği şartları beyan etmesi ve vefatıyla vakfın faaliyete geçmesi şeklinde iki yolla kurulmaktadır¹³¹. Para vakıflarının nasıl işletileceği ise vakfiyelerde beyan edilmiştir. Bilindiği üzere vakfın idaresinden sorumlu olan kişi mütevellidir. Mütevellî gerekli şartları yerine getirmekle mükelleftir ve aykırı olmamak şartıyla faaliyetleri dilediği gibi yürütebilir. Para vakıflarının görevli sayısı birkaçı geçmemekte, mütevellinin yanında nâzır, câbi ve kâtip gibi görevliler bulunabilmektedir¹³².

Vakfiyelerde vakıfların kurucuları ve kimliğine dair bilgiler, vakfın amacı ve harcamalar, mütevellî bilgileri, vakfın sermayesi, faiz hadleri gibi vakfın kuruluşu ve işletilmesine dair pek çok bilgiyi bulmak mümkündür. Ancak çalışma kapsamında temel olarak

¹²⁸ Çizakça, *İş Ortaklıkları Tarihi*, s.116

¹²⁹ Reyhan, *Kapitalizmin Kökenleri*, ss.198-199.

¹³⁰ Reyhan, *Kapitalizmin Kökenleri*, s.201.; Çağatay, "Riba - Faiz Konusu", s.51.

¹³¹ Özcan, *Para Vakıfları*, s.51.

¹³² Özcan, *Para Vakıfları*, s.79.; Vakfın idaresi ve mütevellî ile ilgili ayrıca bkz. Ahmed Akgündüz, *Vakıf Müessesesi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 1996, ss.297-340.

kredilerin nerelerden temin edildiği yani finansman konumunda olan araçlar incelendiği için kaydettiğimiz para vakıfları sadece borçlanma ve alacak davaları içerisinde geçen belgelerle sınırlıdır. Bundan kaynaklı olarak kayıtlanan belgelerde genellikle borçlunun adı, borç aldığı vakıf, alınan borç miktarı, çoğunda yazılmış olmamakla birlikte faiz oranları ve borcun ödenmesi ya da akıbetine dair sınırlı veriler bulunmaktadır. Ancak çalışmamızda eksik kalan Konya özelindeki vakıflara dair, kuruluş, idare ve işleyiş, sermaye vb. gibi ayrıntılı bilgileri Sak'ın vakıflarla ilgili çalışmasında görmek mümkündür¹³³.

Kuruluş amaçlarına ek olarak para vakıfları özellikle aynı yaşam alanına sahip olan ve benzer risklere maruz kalan grupların fertleri arasında bir dayanışma ve sosyal güvenlik müessesesi olarak da geliştirilmiştir¹³⁴. Bu bağlamda Özcan para vakıflarını uygulamada aldığı şekillere göre tasnif etmiş ve bunları, Avâriz Vakıfları, Esnaf Sandıkları¹³⁵, Orta Sandıkları¹³⁶ ve Eytam Sandıkları¹³⁷ olarak kategorize etmiştir.

Âriz ve âriza kelimesinin çoğulu olan avâriz, “sonradan ortaya çıkan şey” anlamındadır ve Osmanlı maliyesinde vergi ve bütçe terimi olarak kullanılmıştır¹³⁸. Avâriz vakıfları ise mahalle ve köylerde halkın başta vergiler olmak üzere birtakım ortak mükellefiyetlerinin karşılanması ve çeşitli ihtiyaçları için harcanması amacıyla kurulan vakıflardır¹³⁹. Avâriz vakıfları özellikle halkın vergi yükünü hafifletmek konusunda oldukça önemlidir. Osmanlı'da örfi vergiler başlangıçta nadiren ve cüzi miktarda alınırken, ihtiyaçların artması ve hazinenin bunları karşılayamaz duruma gelmesi üzerine bu vergiler daha sık toplanmaya başlamış ve halk ödemekte güçlük çektiği için akar veya para olarak tahsis edilen bu vakıflardan yardım almıştır¹⁴⁰. Bu vakıflar fakirlere, kurulduğu köy ve mahallenin kaldırımı, su yolu gibi ihtiyaçların tesis ve tamirine, kimsesiz ölümlerin tekfinine, imam, müezzin ve muallim gibi

¹³³ Sak, *Vakıflar*, ss.1-336.

¹³⁴ Özcan, *Para Vakıfları*, s.79.

¹³⁵ Bu fonun sermayesi doğrudan bir kişi tarafından ya da esnafın yaptığı bağışlar, aidatlar ya da terfilerde yapılan ödemelerden oluşmaktadır. Vakfin gelirleri genellikle esnafın ortak faaliyetlerine, fakirlerin ihtiyacına, cenazelerin kaldırılmasına ve dini merasimlerin masraflarına harcanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Özcan, *Para Vakıfları*, ss.82-85.

¹³⁶ Yeniçerilerin kendi aralarında oluşturdukları bu sandıklar dayanışma sağlamak ve muhtaçların hem kendilerine hem ailelerine yardımcı olmak amacıyla kurulmuştur. Bilgi için bkz. Özcan, *Para Vakıfları*, ss. 85-86.

¹³⁷ Yetim çocukların malları vasileri tarafından para vakıflarına benzer şekilde asl-ı mal muhafaza edilerek işletilmiş, elde edilen gelir ihtiyaçları için kullanılmış ve çocuk rüşt yaşına geldiğinde malları kendisine geri teslim edilmiştir. Bkz. Özcan, *Para Vakıfları*, ss.86-87.

¹³⁸ M. Âkif Aydın, “Avâriz”, *İslam Ansiklopedisi*, C.IV, Türk Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1991, s.108.; Halil Sahillioğlu, “Avâriz”, *İslam Ansiklopedisi*, C.IV, Türk Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1991, ss.108-109.; Ömer Lütfi Barkan, “Avâriz”, *İslam Ansiklopedisi*, C.II, Eskişehir 1997, ss.13-19.

¹³⁹ Özcan, *Para Vakıfları*, s.80.

¹⁴⁰ Mehmet İpşirli, “Avâriz”, *İslam Ansiklopedisi*, C.IV, Türk Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1991, s.109.

görevlilerin ücretlerinin karşılanmasına ve benzer amaçlara mütalaa edilmişlerdir¹⁴¹. Paraların toplandığı sandığa avâriz sandığı adı verilmiş ve buradaki paralar yine asl-ı mal korunmak şartıyla ihtiyaç duyanlara dönemin faiz oranlarıyla kredi olarak verilmiştir. İncelediğimiz dönemde para vakıflarına yapılan borçlanmalara dair 88 adet belge tespit edilmiştir. Bunların % 58’inde ihtiyaç duyulan krediler avâriz vakıflarından temin edilmiştir. Bunun yanında câmi’ ve mescid gibi ibadethanelerle ilgili vakıflar (% 20), “Muallimhane Vakfı” gibi eğitim kurumlarıyla ilgili vakıflar ve su hizmetleriyle ilgili kurulmuş olan vakıflar (% 12) da bu dönemde ihtiyaç sahiplerine kredi vermişlerdir. Rastladığımız iki Kilise Vakfı’ndan¹⁴², gayrimüslimlerin de kendi aralarında yardımlaşma kurumları oluşturduğu ve fayda sağlayacak şekilde kredi tahsil ettikleri anlaşılmaktadır. Tespit edilen vakıf türlerini Tablo VII’de görmek mümkündür. Söz konusu bu vakıflar kuruluş amaçları doğrultusunda ciddi faaliyetler göstererek köy ve mahallelerde her türlü ihtiyacı karşılamakla kalmamış ihtiyaç sahiplerine fon sağlama noktasında önemli finansman kaynakları arasında yer almışlardır.

Tablo VII: Kredi Veren Para Vakıfları

No	Vakfın Çeşidi	No	Vakfın Çeşidi	No	Vakfın Çeşidi
1	Avâriz Vakfı	9	El-hac Yusuf Mescidi ve Cami	17	Sinanpaşa Evkâfi
2	Muallimhâne Vakfı	10	Abdülhalim Mescidi Avarız Vakfı	18	Kilise Vakfı
3	El-hac Mehmed Mescidi	11	Börekçizade el-hac Mehmed Çeşmeleri	19	Bezirci-zâde Ahmed Efendi Çeşmeleri
4	Mescidi-i Şerif Çerağı Vakfı	12	Börekçi Çeşmeleri Vakfı	20	Veli-zâde Vakfı
5	El-hac Mehmed Çeşmeleri Vakfı	13	Cami Vakfı	21	Server Ağa Evkâfi
6	Mescid Vakfı	14	Tekâlif Vakfı	22	Koçhisarlı Hacı Mehmed Vakfı
7	Yetimoğlu Çeşmeleri Evkâfi	15	Molla Ahmed Mescidi Avarız Vakfı	23	Abdi Subaşı Mescidi Mihrabı ve Çerağı Vakfı
8	Kadı’asker Çeşmeleri Evkâfi	16	Mescid-i Şerif Mihrabı Vakfı	24	Mahalle-i mezbure Nükudu Mevkufesi

A. Kredi Alanlar ve Kredi Miktarları

Para vakıflarının ihtiyaç sahiplerine kredi verirken dikkat ettiği özel hususlar ya da vereceği kişilerde aranan belli özellikler var mıdır? Borcun geri ödenmesi konusunda

¹⁴¹ Özcan, *Para Vakıfları*, s.80.

¹⁴² KŞS. 44/ 174-1.; Sak, *KKS. 50*, ss.405-406.

yaşanabilecek herhangi bir endişe kredi tahsiline bir sınır getirmiş midir? Kayıtlarda Osmanlı toplum yapısında önemli bir kredi kaynağı olan vakıflardan kredi alanların cinsiyeti, milliyeti, alınan kredi miktarları gibi bazı bilgileri bulmak mümkündür. Değerlendirmeye alınan belgeler daha çok alacak talebiyle mahkemeye intikal eden davalar olduğu için kişilerin mesleği, statüleri ya da hangi sınıfa mensup olduklarına dair verilerin sınırlı olmasından kaynaklı konuyla ilgili istatistiksel bir kayıt tutulmamıştır. Ancak vakıf alacak kayıtlarında rastlanılan “beşe”, “ağa”, “efendi”, “hacı”, “çelebi” vb. gibi unvanlardan yine çoğunluğu reaya olmak üzere ilmiye ve askeri sınıfa mensup kişilerin kısacası toplumun her kesiminden insanların para vakıflarından kredi alabildiği anlaşılmaktadır¹⁴³. Borç alanların % 97’si Müslümandır. Rastladığımız iki belgede borçlanmalar gayrimüslimlerin kendi aralarında yardımlaşma amacıyla kurmuş olduğu kilise vakıflarına yapılmıştır¹⁴⁴. Sadece bir örnekten Ziron? isimli zimminin Aynedâr mahallesi avârız vakfından 40 guruş borç aldığını ve borcuna karşılık mülkünü bi’l-istiğlal ile sattığını öğreniyoruz¹⁴⁵. Vakıflardan borç alanların cinsiyet durumları da incelenmiş ve % 98’nin erkekler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak bir kadının, ne için aldığı bilinmemekle birlikte müstakil olarak vakıftan kredi temin ettiğine ve başka bir örnekte ise biri kadın diğeri erkek olan iki kardeşin birlikte para vakfından borç aldığına şahit oluyoruz¹⁴⁶. Bu örnekler Konya özelindeki vakıfların statü farkı olmaksızın, milliyetine ve cinsiyetine bakılmaksızın ihtiyacı olan herkese kredi verdiğini ayrıca herhangi bir kıstas ve sınırlama getirmediğini bir kere daha kanıtlamaktadır. Benzer durumu Üsküdar,¹⁴⁷ Ankara ve Bursa¹⁴⁸ para vakıflarında da görebiliyoruz ancak Saraybosna incelemesinde para vakıflarından ödünç alabilecek kişilerin, borcunu düzenli ödeyecek üretici sınıfıyla sınırlandırılması ve yine Edirne örneğinde fakirlerden uzak durup, rehin ve kefil bulunmayanlara borç verilmemesi gibi bir takım hususların dikkate alınması oldukça ilginçtir¹⁴⁹.

¹⁴³ Özer Ergenç, “XVIII. Yüzyılın Başlarında Edirne’nin Demografik Durumu Hakkında Bazı Bilgiler”, *IX. Türk Tarih Kongresi*, C.III, 1989, s.1422.

¹⁴⁴ KŞS. 44/ 174-1.; Sak, KKS. 50, ss.405-406.

¹⁴⁵ KŞS. 54/ 217-1.

¹⁴⁶ KŞS. 55/ 82-2.; KŞS. 54/ 128-1.

¹⁴⁷ Özcan, *Para Vakıfları*, s.300.

¹⁴⁸ Cafer Çiftçi, “18. Yüzyılda Bursa’da Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri”, *Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.23, s.36, Ankara 2004, ss.79-102.

¹⁴⁹ Reyhan, *Kapitalizmin Kökenleri*, ss.169-170.

Tablo VIII: Para Vakıflarından Alınan Kredi Miktarları

Para birimi: Guruş							
5	25	35	45	60	80	100	191
6	25	36	45	63	85	103	232
10	25	36	46	64	86	105	250
15	26	36,5	48	65	88	116	360
18	30	37	50	70	90	126	500
17,5	30	40	50	70	90	130	500
18	32	40	50	73	90	130	650
20	32	40	50	75	90,5	150	707
21	32	40	55	79	92,5	154	717
21	34	40	55	79	100	180	1200
25	34	41	60	80	100	185	1200

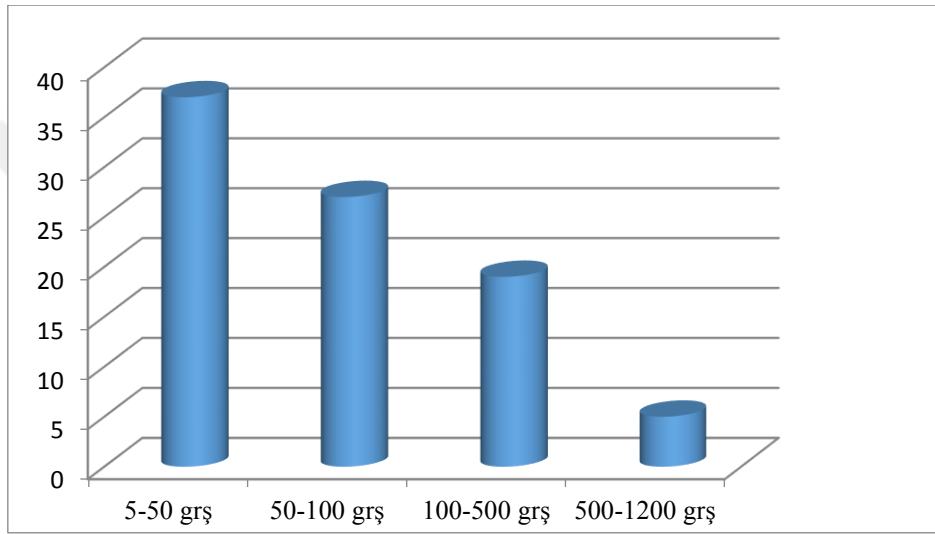
Vakfedilen sermaye mallarını¹⁵⁰ ve miktarlarını göremediğimiz vakıf alacak davalarından sadece verilen borçların miktarlarına ulaşabilmektedir. Görüldüğü üzere kredi olarak verilen paraların tamamı guruş olarak kaydedilmiştir. Yine bu husus tedavüldeki para biriminin guruş olmasıyla yakından ilişkilidir. Vakıflardan alınan kredilerin nerelere tahsis edildiği veya üçüncü bir kişiye intikal edip etmediği bizce malum değildir. Ancak Grafik III'teki ilk sütundan da daha somut takip edileceği üzere alınan paraların % 42'si 5 ile 50 guruş, % 31'i de 50-100 guruş arasındadır. Bu meblağların, diğer kredi ve borçlanmalarda olduğu gibi genellikle çeşitli tüketim ihtiyaçlarını karşılamada ve küçük işlerde kullanılmış olabileceği kanaatindeyiz. Çizakça'nın tespitlerine göre XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyılın sonuna kadar Bursa'da faaliyet gösteren para vakıflarının vermiş olduğu borçlar da çoğunlukla küçük miktarlardadır bu fonlar genellikle tüketim amaçlı olarak kullanılmıştır¹⁵¹. 100 ile 500 guruş (%20) arasında olan krediler ise tüketim amaçlı olmasına ek olarak bölge halkının özellikle

¹⁵⁰ Konya özelinde vakfedilen malların tasnifi için bkz. Sak, *Vakıflar*, s.223.

¹⁵¹ Murat Çizakça, "Cash Waqfs of Bursa", 1555-1823", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 38, 1995, ss.335-336.

esnaf ve zanaatkârların ufak çaplı ticari işlerinde, imal ve üretimde, küçük çaplı sermaye artımlarını sağlamakta, ev-iş yeri gibi mülk yapımı veya alım-satımda ya da vergi gibi birtakım borçları ödemekte kullanılmış olabilir¹⁵². Buna benzer sarfiyat alanlarını çoğaltmak mümkündür. Ancak burada miktar açısından en yüksek olan ve % 6 oranla 500 ile 1200 guruş arasında olan kredi miktarları kayda değerdir. Özellikle iki örnekle sınırlı olsa da 1200 guruş gibi bir meblağın kullanım alanı daha geniş olsa gerektir. Bu aralıktaki krediler yüksek ihtimalle daha büyük çapta ticaret, iş kurma, sermaye artırımı ve benzer alanlarda kullanılmıştır.

Grafik III: Para Vakıflarından Alınan Kredi Miktarlarının Dağılımı

B. Vakıf Paralarının İşletilmesi ve Faiz Oranları

Kaynaklara göre vakıf paraları bidâa, mudârebe, mu'âmele-i şer'îye ve karz-ı hasen şeklinde işletilmiştir. Ancak pratikte bunlara ek olarak bey'i bat, bey'i bi'l-vefâ ve bey'i bi'l-istiğlâl gibi usullerle de paraların işletilmesi sağlanmıştır.

Bidâa, vakıf parasının işletilerek elde edilen kârın tamamının vakfa verilmesi olarak tarif edilmektedir¹⁵³. Yani vakfeden kişi parasını tamamen hayır amacına sarf edecek bu paradan herhangi bir nema beklemeyecektir. Mudarebe ise bir tarafın emek diğer tarafın da sermaye koymasına üzerine kurulmuş bir kâr-zarar ortaklığıdır. Bu ortaklık para vakıflarından ziyade ikinci bölümde de gördüğümüz üzere daha çok bireyler arasında ticarî hayatta görülmüştür. Mudarebe karşılıklı güven esasına dayanan ve istismara açık olan bir ortaklık olduğu için sermayenin riski söz konusudur ve bu sebepten para vakıflarının işletilmesinde

¹⁵² Çiftçi, "Kredi İşlemleri", s.96.

¹⁵³ Özcan, *Para Vakıfları*, s.75.

uygulama alanı bulamamıştır¹⁵⁴. Usuller arasında en fazla görülen uygulama, paranın ribh üzere fayda elde edilecek şekilde işletildiği mu'âmele-i şer'iyedir. Akgündüz, çalışmaların genellikle bu usul üzerine yoğunlaşmış diğer ikisinin ihmal edilmesinden şikâyet etmekte ve sadece buna dayanarak Osmanlı'nın tamamen faizi cazip görüp uyguladığı sonucuna varmanın yanlış olduğunu belirtmektedir¹⁵⁵. Ancak çalışmamız dahilindeki ve diğer araştırmalarda vakıf paralarının çoğunlukla muamele üzerine işletildiği de bir gerçektir.

Faizsiz ödünç verme anlamında olan ve sadaka vermek kadar faziletli bir davranış olduğu belirtilen karz-ı hasen faize alternatif olarak düşünülmüş ve teşvik edilmiştir. Tespit edilen belgelerde genellikle vakıfların verdiği borçlar talep edildiği için bizzat karz örnekleri varsa da bilinmiyor ancak herhangi bir muamele ya da bey işleminden bahsedilmeyen davalar arasında az sayıda da olsa bu cihette verilmiş ödünçlerin olması ihtimal dahilindedir. Ancak teşviklere rağmen özellikle para vakıflarında karz-ı hasenin yeterince işlemediği bilinmektedir. İnsanlar arasındaki güven eksikliği ve mal sahiplerinin verilen ödünçten fayda sağlamak istemeleri gibi sebeplerle alternatif yollar aranmış ve muamelelere ek olarak yukarıda zikredilen bey işlemleri devreye girmiştir¹⁵⁶. Bey' ya da bey' bat işlemi malın bir bedel karşılığında satışdır ve siciller arasında özellikle borçların geri ödenmesinde yapılan satışların bir kısmı bu cihettedir. Bey' bi'l-Vefâ ise halkın borç temin etmekte karşılaştıkları zorlukları ortadan kaldırmak ve kredi veren tarafa da bir kazanç elde etmesini sağlamak gayesiyle Hanefî fakihleri tarafından ortaya konmuş bir akittir¹⁵⁷. Muamele üzerine yapılan satış işlemlerinde ve çalışmamızda en çok rastlanılan rehin usulü ise Bey' bi'l-istiğlâl olmuştur. Bey' bi'l-istiğlâl bir kişinin sattığı malı geri satın alacağını taahhüt etmesi ve akit süresi boyunca da bu malı kiralamasıdır¹⁵⁸. Böylece nakit ihtiyacı giderilmekte ve bu teminat karşılığında icare olarak belirtilen kira bedeli ise kredi işleminin fayda (faiz) kısmını oluşturmaktadır.

Vakfedilen paraların değerlendirilmesi vâkıfların ortaya koyduğu şartlara bağlıdır. Para vakıfları, vakfiyelerde aynı şekilde formüle edilmiştir. Genellikle vâkıflar “meblağ-ımezbur rehn-i kavî ve kefil-i melî veya ikisinden biri ile onu on bir buçuk hesâbı ile mu'amele-i şer'iyeye ve murâbaha-i mer'iyeye ile bâ-yed-i mütevellî be-her sene 'alâ vechi'l-helâl istirâh ve istiğlâl

¹⁵⁴ Özcan, *Para Vakıfları*, s.74.

¹⁵⁵ Akgündüz, *Vakıf Müessesesi*, s.223.

¹⁵⁶ Özcan, *Para Vakıfları*, s.73.

¹⁵⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülaziz Bayındır, “Bey' bi'l-Vefâ”, *İslam Ansiklopedisi*, C.VI, Türk Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1992, ss.20-22.; Özcan, *Para Vakıfları*, ss.70-72.

¹⁵⁸ Özcan, *Para Vakıfları*, s.72.

oluna” diyerek hâsıl olan rıbhın gerekli yerlere harcanmasını istemektedir¹⁵⁹. Bu ifadelerden vakıf paralarının % 15 kârla işletilmesi talep edildiği anlaşılmaktadır. Kaldı ki devletin belirlemiş olduğu faiz oranı genellikle % 10 ile 15 arasında olmuş, bu oran zaman zaman % 20’ye ulaşmış ancak konuya ilişkin hükümler ve yapılan düzenlemelerde bu oranların aşılmaması istenmiştir¹⁶⁰.

Tablo IX: Para Vakıfları Faiz Oranları

No	Faiz Oranları (%)	No	Faiz Oranları (%)	No	Faiz Oranları (%)	No	Faiz Oranları (%)
1	0,23	8	14,58	15	15,0	22	19,2
2	3,4	9	15,0	16	15,0	23	20,0
3	3,75	10	15,0	17	15,0	24	20,0
4	8,1	11	15,0	18	15,0	25	20,0
5	10	12	15,0	19	15,09	26	20,0
6	11,4	13	15,0	20	15,21	27	20,95
7	14	14	15,0	21	15,94	28	30

Vakıf alacak davalarına yansıyan faizler genellikle “istiğlâl”, “onu on bir buçuk hesabı (% 15)”, “istirbah”, “rıbh” ve “faide” ifadeleriyle belirtilmiştir. Bu şekilde muamele oranlarını görebildiğimiz 28 adet belgeden hareketle para vakıflarının vermiş olduğu kredilerin 4’ünde paralar % 10’un altındaki faiz oranlarıyla işletilmiştir. Bunlar arasında % 8,1 oranla bir örnek mevcut iken % 3,4 ve % 3,75 gibi oranlar ulaşılan en düşük muamele oranlarıdır. Sadece bir örnekte % 0,23 gibi yok denecek kadar az bir faiz oranına rastlanmıştır¹⁶¹. Faiz oranları % 10

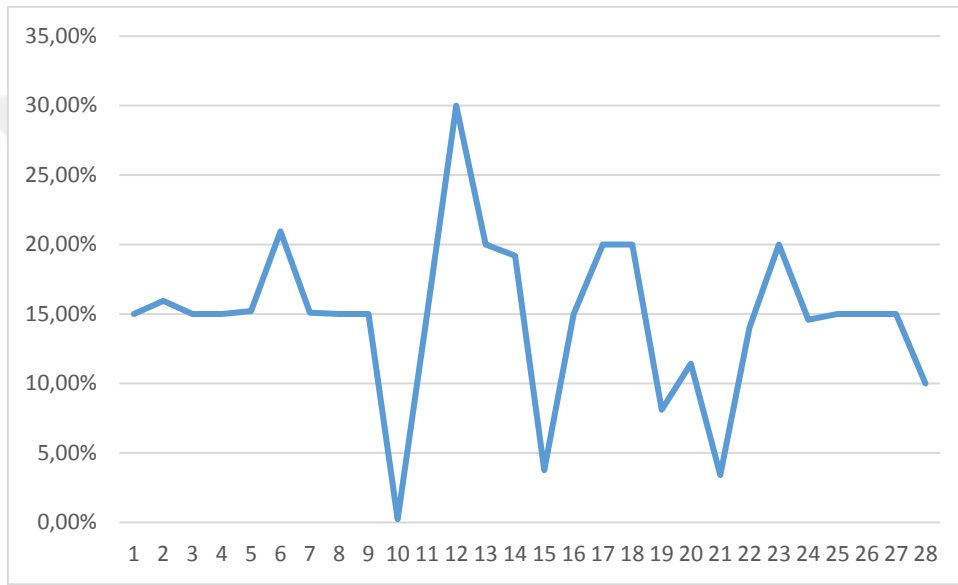
¹⁵⁹ Sak, *Vakıflar*, s.233.; Vakıf paralarının işletilme yollarının örnekleri için bkz. İsmail Kurt, “Para Vakıflarının Muhasebesi”, isav@isav.org.tr, ss.1-24.

¹⁶⁰ Muâmele konusundaki düzenlemeler için bkz. Özcan, *Para Vakıfları*, ss.58-64.; Çağatay, “Riba- Faiz Konusu”, ss.48-52.

¹⁶¹ KŞS. 44/ 103-2.

ile 15 arasında olan 4 kayıt mevcuttur. Özcan, Üsküdar özelindeki incelediği vakıflarda başlangıçta en çok zikredilen muamele oranlarının % 10'larda seyrettiğini görürken daha sonra oranın % 12,5'larda yoğunlaştığını tespit etmiştir¹⁶². Yine aynı şekilde XVI. yüzyılın ikinci yarısında Bursa örneğinde de en çok rastlanılan faiz oranının % 10 ile % 12,5'lik dilimde kümelenmiş olduğunu¹⁶³ XVIII. yüzyılın sonlarına kadar da % 11 ile 13 arasında kaldığını takip edebiliyoruz¹⁶⁴.

Grafik IV: Para Vakıflarında Faiz Miktarlarının Oransal Dağılım

İnceleme dönemimizde en çok rastlanılan faiz oranı ise % 15'tir ve bununla ilgili 10 adet kayıt mevcuttur. Bunların dışında 3 farklı örnekte ise faiz oranları % 15,09, % 15,21 ve % 15,94 olarak seyretmektedir¹⁶⁵. Bunları % 20 faiz oranının altında kalan ve sadece bir örnekte gördüğümüz % 19,2'lik faiz haddi takip etmektedir. Yüksel'in XVII. yüzyıl tespitlerinde faiz oranlarındaki çoğunluk % 15'tedir¹⁶⁶. Son olarak 28 belgeden 4'ünde vakıf paralarının % 20,1'inde ise % 20,95 faizle işletildiği tespit edilmiştir. Bu oranlar dönemin belirlenen muâmele

¹⁶² Özcan, *Para Vakıfları*, s.296.

¹⁶³ Reyhan, *Kapitalizmin Kökenleri*, ss.164-165.

¹⁶⁴ Çizakça, "Bursa", s. 331.

¹⁶⁵ % 10 ile 15 arasında seyreden vakıf örnekleri için bkz. İsmail Kurt, "Para Vakıfları ve Davut Paşa Mahkemesi'nde Kayıtlı Para Vakfiyeleri", ismailkurt@isavvakfi.org, ss.1-29.; Mustafa Nuri Türkmen, "Halep Para Vakıfları Muhasebelerinin Kısa Bir Değerlendirmesi", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.9, 2012, ss.121-131.; Para vakıflarının 20. yüzyıl başlarına kadar etkin olarak görüldüğünü biliyoruz. Bu bağlamda 19. yüzyıl para vakıfları üzerine yapılan bir araştırma da yine faiz oranlarının % 15'lerde seyrettiği görülmüştür. Bilgi için bkz. Hamza Keleş, "Osmanlılarda 19. Yüzyıldaki Para Vakıflarının İşleyiş Tarzı ve İktisadi Sonuçları Üzerine Bir Çalışma –Karacabey (Mihaliç) Kazası Örneği-", *G. Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.21, S.1, 2001, ss.189-207.

¹⁶⁶ Hasan Yüksel, *Osmanlı Sosyal Ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585 – 1683)*, Sivas 1998, s.87.

oranlarıyla orantılıdır ancak 1713 yılında rastladığımız bir belgede genele aykırı olarak kâr haddinin % 30 gibi oldukça yüksek olduğu tespit edilmiştir¹⁶⁷. Konya'daki para vakıflarının tamamını, vermiş olduğu kredileri ve faiz oranlarını görme şansımız olmadığından ayrıca verilerine ulaştığımız bu meyandaki belge sayısının çok az olmasından dolayı kesin rakamlara ulaşmak mümkün değildir. Yine de ulaşılan faiz miktarlarından yola çıkarak Konya'daki vakıfların faiz ortalamasının % 14,71 olduğu anlaşılmaktadır. Bu örnekler arasından ekstrem olan faiz oranları (% 0,23 - % 3,4 - % 3,75 ve % 30) çıkarıldığında ise ortalama % 15,60'a yükselmektedir. Ayrıca 50 yılı kapsayan dönem içerisinde faiz oranlardaki artış ve azalmaların yıllara göre özel olarak değişkenlik göstermediği anlaşılmıştır çünkü her dönemde düşük ve yüksek kâr oranlarına rastlanmıştır.

C. Alınan Kredilerin Geri Ödenmesi

Para vakıflarından kredi verilirken ipotek ve kefilin alındığı, borçlu vefat ettikten sonra ise vakıf parasının zayi olmaması için varislerinden ya da terekesinden alınma yoluna gidildiği ve rehin verilen malların satışı gibi işlemlerin yürütüldüğü vakıf alacak kayıtlarından anlaşılmaktadır.

Para vakıflarından çeşitli sebeplerle kredi alan ihtiyaç sahiplerinin önemli bir kısmı almış oldukları borçları geri ödeyemeden vefat etmiştir. Bu örneklerden sadece birinde ödeme terekeden yapılırken diğerlerinde borçlar ödenmesi için terekeden talep edilmektedir. Buna ek olarak borçlanmaların % 3,4'ünde borç alan kişi aldığı paranın bir kısmını ödemiş ancak borcunun tamamını kapatmaya ömrü vefa etmemiştir. Yine bu borçların kalan kısımları da varislerden istenmiştir. Borcun doğrudan borç sahibinden talep edildiği dört ve nakit olarak ödendiği bir kayda rastlanmıştır. Para vakıflarında sık görülen rehin işlemlerinden biri olan ve yukarıda ayrıntılı olarak tartışılan bi'l-istiğlâl örneklerine ek olarak ödemelerin % 24,1'inin mülk satışları ile yapılması dikkat çekicidir. Bu satışlar ya doğrudan hayatta olan borçlu tarafından ya da ölen borçlunun terekesindeki mülklerinin varisleri tarafından satılmasıyla gerçekleşen satışlardır. Ayrıca bu mülk satışlarının bir kısmı bi'l-istiğlâl üzere olup olmadığı belirtilmemekle birlikte, borç alırken rehin bırakılmış ve ödenemediği için satış yoluyla devredilerek borca takas edilmiş satışlardır. Bir kısmı ise baştan rehin işlemine tabi tutulmamış ancak sonradan borcun ödenemeyeceği anlaşılınca mülkün vakfa ya da başkasına satılarak borcun ödendiği satış örnekleridir. Rehin olarak verilen mülkün geri alındığı bir örneğe 1738

¹⁶⁷ KŞS. 46/ 14-1.

yılında tesadüf edilmiştir¹⁶⁸. Osman bin İsmail Hacı Emir mahallesinin avarız vakfından 50 guruş borç almış ve hayatta iken mülkünü vakfa rehin bırakmıştır. Osman vefat ettikten sonra varisleri babalarının borcunu ödemiş ve rehin bıraktığı mülkü geri almışlardır. Borçlanmalara karşı vakıf talebiyle olsa gerek ki kefil ve vekil işlemleri de görülmüştür. 1130-1131 yılları arasında mahalle avârız vakfından 37 guruş borç alan kişi, Ebubekir isimli şahsa 1 sim kemer kuşak ve 1 altın küpe gibi eşyalarını rehin bırakmış, bir sene tamamına kadar borcunun ödenmemesi halinde bu eşyaları satıp ödemesi için kefil saymıştır¹⁶⁹. İlgili bir başka örnekte bu defa vakıftan borç alan kardeşinin borcuna kefil olan bir kişinin, borcu ödeyemediği için 90 gün hapsolup, hiçbir şeyi olmadığı için tahliye edildiğini görüyoruz¹⁷⁰. Vakıftan herhangi bir kefil ya da rehin istenmemiş olsa bile bazı borç alanların bu konuda hassas davrandığı ve sadakati de dikkate şayandır. Vakıftan borç alan kişi ölmeden önce vasilerine mirasının paylaşımı ve nerelere harcanacağı konusunda tembihlerde bulunurken vakfa olan borcunun ödenmesini vasiyet etmiştir¹⁷¹. Son olarak ilgili belgelerin % 35,6'sı da vakıf borçları, istiğlâl, tescil vb. gibi işlemleri içermektedir.

III. KONYA'DA PARA VAKIFLARININ GENEL DEĞERLENDİRMESİ

İnsanların ihtiyaç duyduğu kredileri temin etme noktasında finans kaynaklarının kurumsal ayağını para vakıfları oluşturmaktadır. Konya özelindeki alacak davalarından tespit edilen birçok kayıta, hayrî ve çeşitli ihtiyaçların karşılanması gibi amaçlarla kurulan ve bu yönde işletilen birçok vakfın, aynı zamanda amaçlarına ek olarak ihtiyaç sahiplerine bir banka gibi kredi temin ettiği tespit edilmiştir. 1650-1910 yılları arasında Konya'da tespit edilen toplamda 311 vakıftan 158'i para vakfı olarak kaydedilmiştir¹⁷². Ancak bunlar arasından sadece 14 tanesi inceleme dönemimiz olan 1700-1750 yılları arasında ve öncesinde kurulan vakıflardır. Bu durum işlevini gören vakıfların azlığına ve sermayelerinin darlığına işaret etmektedir. Çalışma dönemimizde para vakıflarından kredi alanlarla ilgili sadece 88 kayıt tespit edilmiştir. Şehir ekonomisi içerisinde çeşitli vakıflar olmasına rağmen para işletimi neden bu kadar azdır? Para vakıflarını doğuran şey sıcak paraya duyulan ihtiyaçtır. O zaman para vakıflarının ve işletiminin azlığı, Konya'da sıcak paraya çok fazla ihtiyaç duyulmadığını gösterir. Yahut ihtiyaç duyulan sıcak para kurumsal yollarla değil, bireysel borçlanmalar gibi değil diğer yollarla temin edilmiştir. Bu noktada dikkatimizi çeken bir başka husus, vakıfların çeşitleri ve

¹⁶⁸ KŞS. 54/ 134-3.

¹⁶⁹ KŞS. 48/ 136-3.

¹⁷⁰ KŞS. 55/ 188-3.

¹⁷¹ KŞS. 55/ 79-1.

¹⁷² Sak, *Vakıflar*, ss. 209-210.

işleyiş tarzıyla ilgilidir. Konya'daki para vakıfları avâriz vakıfları, ibadethanelerle ilgili vakıflar, eğitim kurumlarıyla ilgili vakıflar ve su hizmetleriyle ilgili vakıflar vb. gibi çeşitli dallarda kurulmuşlardır. Elimizdeki verilere göre finansman noktasında en sık rastlanılan vakıf türü mahalle avâriz vakıflarıdır. Ancak ilginç taraf şu ki Sak'ın tespitlerine göre mahalle avârizlerine yapılan para vakıflarıyla ilgili belge sayısı 8'dir. Bunlardan da sadece 3 tanesi 1700-1750 yılları arasına ve öncesine tekabül etmektedir. O zaman elimizdeki 88 para vakfi örneğinden % 58'i avâriz vakıflarıyla ilgili iken, bütün bu borçlanmalar sadece bu 3 adet avâriz vakfına mı aittir? Tespit edilen örneklerde aynı mahalle avârizinden birden fazla kişinin kredi aldığı gözlenmiştir fakat farklı mahalle avârizleri de mevcuttur. Yani eldeki veriler sadece bu döneme rastlayan 3 para vakfıyla ilgili değildir. Bu sonuçlar, doğrudan para vakfi olarak kaydedilmeyen diğer vakıfların da aslında bir para vakfi gibi işletildiğini bize açıkça göstermektedir¹⁷³. Ayrıca Konya özelindeki avâriz vakıflarındaki azlık, genellikle her mahallede bir avâriz vakfi bulunduğu düşüncesi ile de çelişmektedir.

Bireysel borçlanmalarda olduğu gibi para vakıflarından alınan kredilerin büyük meblağlar olmaması, genelinin tüketim ve küçük işlere sarf edildiğine işaret etmektedir. Vakıftan borç alan kişilere dair herhangi bir sınırlama getirilmemiş, milliyet, cinsiyet ve statü farkı olmaksızın ihtiyaç duyan herkese kredi verilmiştir.

¹⁷³ Konya özelindeki benzer örnekler için bkz. Doğan Yörük, *3 Numaralı Konya Şer'îye Sicili (987-1330/1579-1912) (Transkripsiyon ve Dizin)*, Palet yay., Konya 2003, ss.26-27.; Doğan Yörük, "XVI. Yüzyılda Sarayını Köyü'nün Sosyal ve Ekonomik Yapısı", *Tarih, Kültür, Sanat, Turizm ve Tarım Açısından Uluslararası Sarayönü Sempozyumu (24-26 Ekim2014)*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yay., Konya 2015, ss.118-119.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KONYA'DA İŞ ORTAKLIKLARI

I. OSMANLI İKTİSADİ ZİHNİYETİ

Ticaretin gelişmesine bağlı olarak sermaye ihtiyacının karşılanması için faize dayalı çeşitli finans yöntemleri geliştirilmiştir. Fakat Müslümanlar İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren, İslâm'daki faiz yasağından dolayı faizli kredi işlevi görecek ve faizli borçlanmaya ihtiyaç duymayacak yöntemler aramışlar, ticaret ve parasal ilişkileri faizsiz bir şekilde yürütmeye çalışmışlardır. Çalışmamızın bu bölümünü oluşturan söz konusu yöntemlerden biri iş ortaklıklarıdır¹⁷⁴. Konya özelindeki bu iş ortaklıklarına geçmeden önce, ortaklıkların gelişmesini ve yürütülmesini etkileyen Osmanlı iktisadî görüşüne kısaca değinmekte fayda vardır.

İktisadî faaliyetleri gerçekleştirirken, olması gereken ölçü ve sınırları düzenleyen normatif kurallar “iktisat ahlakı” olarak tanımlanmaktadır¹⁷⁵. Din, insanların yaşamında sosyal hayattan ekonomik hayata kadar pek çok alanda etkiye sahiptir ve bundan mütevellit belli değer ve ölçüleri belirlemiştir. Bunun yanında kanunlar, örfi kurallar ve dünya görüşü (zihniyet) diğer önemli belirleyici unsurlardır. Osmanlı'nın iktisat zihniyeti ve ahlakının temelinde İslam dini yatmaktadır. Bu bağlamda Timur Kuran'ın da irdelemiş olduğu Ortadoğu'nun ticaret ve finansta geri kalma meselesinde İslam hukukunun geliştirilememesi kilit rol oynamaktadır. İslam hukukunun, değişen ve gelişen şartlara ayak uyduramayarak üretim, ticaret, şirket vb. gibi ekonomik faaliyetlerin büyümesine engel olması temel sorundur. Özellikle ticari ortaklıklarda şahsiliikten tüzel kişiliğe geçilememesinde, özel mülkiyet hakkını zayıflatan ve servetleri bünyesinde koruyan vakıf müessesesi ve bu koruma sayesinde anonim şirketlere veya benzer bir örgütsel yapıya ihtiyaç duyulmayışı temel sorunu güçlendiren önemli etkenler arasındadır¹⁷⁶. Bu etkenlerde de yine çeşitli görüş ve tartışmalar vardır. Mesela Cenk Reyhan, vakıfların buna engel değil tam aksine zemin hazırladığını söylemektedir. Bunların dışında coğrafya ve ticaretle ilgili politikalar sebebiyle şirketleşme Müslümanlar için bir zaruret halini

¹⁷⁴ Ortaklıklara ek olarak kredi düzenlemeleri, borç transferleri ve kredi mektupları da faizsiz kredi ihtiyacını sağlayan diğer yöntemlerdir. Bilgi için bkz. Pamuk, *İktisadî Tarih*, ss.75-85.

¹⁷⁵ Sabri F. Ülgener, *Zihniyet ve Din İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı*, Derin Yay., İstanbul 2006, s.19.

¹⁷⁶ Kuran, *Yollar Ayrılırken*, ss.122, 164-165.

almamıştır¹⁷⁷. Ticareti geri plana atan bir başka etken fetih ve ganimetlerin getirdiği kazancın ticaretten daha fazla olduğu düşüncesidir¹⁷⁸.

İslâm'ın ilk yıllarından itibaren canlı bir ticaret hayatının varlığı ve Hz. Peygamber'in bizzat bu ticarete iştiraki göz önüne alındığında, aslında İslam'ın ticarete hoş baktığı hatta ticareti desteklediği anlaşılmaktadır.¹⁷⁹ Ancak İslam dininin gerek yasakları gerekse yapıldığı takdirde hoş görülen ve sevap kazanma açısından desteklemiş olduğu davranışlar, daha makul ve mütevazı bir zihniyete sebep olmuş olabilir. Bu noktada Osmanlı'nın iktisatla ilgili kararlarında 1500-1800 yılları arasında etkili olan ve iktisadi dünya görüşünün temel unsurlarını oluşturan iaşe (provizyonizm), gelenekçilik (tradisyonizm) ve fiskalizm ilkeleri devreye girmektedir.¹⁸⁰ Var olan dengeleri değiştirmeden sadece ihtiyaç olduğu kadar bol ve ucuz bir üretim yaparak ihtiyaçları karşılamak ve hazineye ait gelirleri mümkün olduğu kadar yüksek tutmak temel endişedir.¹⁸¹ Bu ilkeler üzerine oturmuş bir iktisat görüşüne dünya hayatının geçici olması, hoşgörü ve paylaşma duygusu, rekabet yerine birlik ve dayanışma içinde olmak gibi İslami ve ahlaki değerler de eklendiğinde geniş çapta üretim ve ticaretin, kurumsallaşmış ortaklıkların ve benzer büyük parasal hareketlerin görülmesi beklenemez. Ülgener'in durgun ve kapalı olarak addettiği Lonca ahlak ve siyasetinin temelinde olan, hırs ve biriktirme kaygısından uzak, kısmet, komşu hakkı gibi ölçülü ve rıza gözetiminde yürütülen bir ticaret hayatı da, Osmanlı iktisadi zihniyetini oluşturan unsur ve değerleri destekler niteliktedir¹⁸². Bunlara ek olarak Osmanlı toprak düzeni, narh sistemi gibi ekonomiye müdahale eden uygulamalar da Batı tarzı büyüme ve gelişmeye engel olan diğer unsurlardır.

II. İSLAM VE OSMANLI UYGULAMALARINDA ORTAKLIKLAR

Arapça'da "eş-şirke" veya "eş-şerike" diye telaffuz edilen kelime, sözlükte katılmak, iştirak etmek ve ortak olmak anlamındadır¹⁸³. Mecelle' ye göre şirket birden fazla kimseye bir şeyin ait olması ve onların bu şeyle başkalarından ayrılması olarak tanımlanmıştır¹⁸⁴. Türkçe' de ise şirket kelimesi ortaklık anlamını karşılarken; şerik kelimesi ortak anlamında kullanılmış ve incelediğimiz sicillerde bu kelimelere sıkça rastlanmıştır.

¹⁷⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Murat Çizakça, Mustafa Akyol, *İslâm'ın Unutulan Ekonomik Modeli Ahlakî Kapitalizm*, Ufuk Yay., İstanbul 2012, ss.33-36.

¹⁷⁸ Ahmed Güner Sayar, *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, Ötüken Yay., İstanbul 2000.

¹⁷⁹ Çizakça, Akyol, *Ahlakî Kapitalizm*, s.14.

¹⁸⁰ Genç, *Devlet ve Ekonomi*, s.41.

¹⁸¹ Genç, *Devlet ve Ekonomi*, ss.41-48.

¹⁸² Sabri F. Ülgener, *İktisadî Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, Derin Yay., İstanbul 2006, s.97.

¹⁸³ Gedikli, *Şirket Kültürü*, s. 37.

¹⁸⁴ Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, md. 1045.

İslam hukukuna göre şirketler Mülk ve Akit olarak iki kısma ayrılırken Mecelle'nin buna Şirket-i İbaha'yı da eklediğini biliyoruz. Mülk ortaklığı, herhangi bir şirket akdi olmaksızın iki veya daha fazla kişinin bir şeye müştereken sahip olmaları olarak tanımlanırken; Akit ortaklığı, karşılıklı rızaya dayalı olarak kurulan iki veya daha fazla kişinin sermaye ve kârda müşterek olduğu ortaklığı ifade etmiştir¹⁸⁵. Şirket-i İbaha ise modern anlamda bir ticaret şirketini ifade etmekten çok insanların paylaşabileceği ortak kullanımları ima etmektedir. Bu şirketin temelinde Hz. Peygamber'in (s.a.v) "Müslümanlar üç şeyde ortaktırlar: su, bitki ve ateş" olarak buyurmuş olduğu hadis-i şerifi vardır¹⁸⁶. İslam hukukundaki şirketlerin sınıflandırılması mezheplere göre farklılık göstermektedir¹⁸⁷. Bu sınıflandırmalara ayrı bir pencere açan Gönen'in çalışması dikkat çekicidir. Yazar şirketleri, sermaye miktarları ile ortakların borç sorumluluğuna göre ve sermayenin cinsine göre iki ana gruba ayırmıştır¹⁸⁸. Bu ayırım doğrultusunda mufâvada (mufâvaza) ve inân şirketi ilk grupta, emvâl¹⁸⁹, amel¹⁹⁰ ve vücuh¹⁹¹ şirketleri ise ikinci grupta yer almaktadır. Aynı zamanda ikinci grupta yer alan bu şirketler dayandığı unsurlar bakımından Akit şirketinin içerisine dahil edilebilir¹⁹². Mezheplere ve bakış açılarına göre bu tasnifler farklılık gösterse de İslam hukukundaki önemi ve en fazla görülen ortaklık şekli olması hasebiyle mudârebe ortaklığı genellikle sınıflandırmalardan ayrı, müstakil bir başlık olarak alınmıştır. Çalışma dönemimizde sık görülen ortaklıklardan biri olan müzâraa ve örneğine rastlamadığımız müsakaat¹⁹³ ortaklığı da tasnife tabi olmayan ve ayrıca incelenen ortaklık türleri arasındadır¹⁹⁴.

Osmanlı Devleti'ndeki ortaklıklara dair ilk izleri iltizam ve mukataalarda görmek mümkündür. Devletin nakit para ihtiyacına daha fazla cevap veren bu sistem, işletmenin tek kişi tarafından yapılmasının zor olması ve belli bir sermaye gerektirmesi sebebiyle genellikle

¹⁸⁵ Söz konusu ortakların ayrıntıları ve alt bölümleri için bkz. Gedikli, *Şirket Kültürü*, ss.39-48.

¹⁸⁶ Ebu Davud, *Büyu'*,26; İbn-i Mâce, *Rühun*, 16; Hanbel, 5/364.

¹⁸⁷ Bu farklılıklar için bkz. Gedikli, *Şirket Kültürü*, ss.39-52.; Doruk Gönen, "İslam Hukukunda Mudarebe (Emek+Sermaye) Şirketinde Tarafların Hak ve Borçları", *İÜHFİM*, C.LXIII, İstanbul 2005, ss.194-199.

¹⁸⁸ Gönen, "Mudarebe", ss.196-198.

¹⁸⁹ Emvâl şirketi, iki veya daha fazla kişinin elde edecekleri kârı belli oranda bölüşmek üzere sermayelerini birleştirerek kurdukları ortaklık türünü ifade eder. Bilgi için bkz. Orhan Çeker, "Emvâl", *İslâm Ansiklopedisi*, C.II, Türk Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1989, ss.167-168.

¹⁹⁰ İki veya daha çok kişinin çalışmaları sonucunda kazandıkları ücretin hepsini aralarında anlaştıkları oranda paylaşmak üzere yaptıkları sözleşmedir. Bilgi için bkz. Gedikli, *Şirket Kültürü*, s.46.

¹⁹¹ Vücûh, "yüz, itibar" anlamlarındaki vech kelimesinden türemiştir ve iki veya daha çok kişinin ticarî tecrübe ve itibarlarını öne çıkarıp belli bir işi yapmak üzere kurdukları ortaklığı ifade eder. Bilgi için bkz. İsmail Cebeci, "Vücûh", *İslâm Ansiklopedisi*, C.XLIII, Türk Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2013, ss.140-141.

¹⁹² Gedikli, *Şirket Kültürü*, s.45.

¹⁹³ Bu şirket türünde taraflardan biri ağaçlarını sermaye olarak koyarken diğer taraf bu ağaçlara bakmak için emeğini ortaya koymaktadır. Gönen, "Mudarebe", s.19. Burada açıklaması yapılmayan ortaklık türleri çalışmanın içerisinde ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

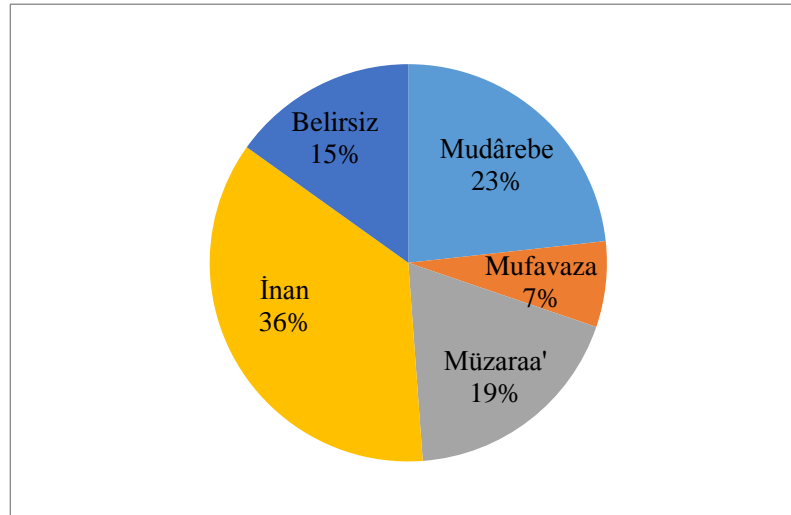
¹⁹⁴ Gönen, "Mudarebe", ss.197-198.

ortaklıklar şeklinde yürütülmüştür¹⁹⁵. Bunların dışında ticari hayatta çeşitli iş kolları ve çalışma konumuz olan şirket ortaklıkları görülmektedir.

III. KONYA'DA ORTAKLIKLAR

İstanbul, İzmir ve Antalya'yı Ortadoğu'ya bağlayan önemli ticaret ve hac yolu üzerinde olup canlı bir transit ticarete sahip olan Konya'da ticaret Lâle devrinde şehrin çevresindeki hanlar onarılarak şenlendirildiği için daha çok hareketlenmiştir¹⁹⁶. İşte bu ticari hayat içerisinde söz konusu ortaklıkların varlığı merak edilmiş ve incelenen kayıtlarda 86 adet ortaklık örneği tespit edilmiştir. Konuyla ilgili belgelerin ne kadarı kaydedilmiştir ya da mahkemeye intikal etmeyen daha ne kadar ortaklık vardır bilemiyoruz. Çünkü kayıt altına alınan bu ortaklık davaları genellikle taraflar arasında ortaya çıkan sorunların çözülmesi veya taraflardan birinin ölmesi üzerine şirketin feshedilmesi sebebiyle mahkemeye intikal etmiştir. Bu sebepten verilen rakamların çalışma dönemi için kesin sayı olmayabileceği ihtimalini ve sadece görüp ulaşabildiğimiz örnekler olduğunu belirtmek doğru olacaktır. Bu dönemde görülen ortaklıkların % 36'sı şirket-i inan, % 23'ü şirket-i mudârebe, % 19'u şirket-i müzâraa ve % 7'si şirket-i müfâvada (müfâvaza)'dır. % 15'e tekabül eden ve 'belirsiz' olarak tanımladığımız örneklerde ise bir herhangi bir ortaklık şekli belirtilmemiştir. Söz konusu bu ortaklıklar sermaye, amaç, süre, ortakların kimliği vb. gibi temel hüküm ve esasları bakımından ayrı ayrı ele alınmıştır.

Grafik V: Konya'daki İş Ortaklıklarının Dağılımı

¹⁹⁵ Gedikli, *Şirket Kültürü*, ss.86-87.

¹⁹⁶ Küçükdağ, *Konya*, s.183.

A. Şirket-i Mudârebe

Sözlükte “yol tepmek” anlamındaki darb fi’l-arz deyiminde geçen darb kelimesinden türeyen mudârebe terim olarak, bir tarafın sermaye koyması, diğer tarafın işletmeyi üstlenmesiyle kurulan ve kâr paylaşımı esasına dayanan ortaklığı ifade eder¹⁹⁷. Mudarebede sermaye sahibine “Rabbü’l-mal” adı verilirken; bu sermayeyi işleten ve elde edilen kârdan sermaye sahibine pay veren yani ortaklığın emek kısmını üstlenen kişiye “Mudârib” adı verilmektedir. Mudarebe, rabbü’l-mal ve mudârib arasında bir sözleşme olduğu için ortaklık kurulurken dikkat edilen en önemli husus, tarafların anlaşmayı yapmak ve teklifi kabul etmek için vermiş oldukları sözdür. Tüm ortaklık şekillerinde ortaklığın yürütülmesi için elbette belli şartlar ve ortaklığı bitiren hükümler vardır ancak ortak amaç doğrultusunda elde edilecek kazanç ve kâr, her şeyden önce bir güven iklimi sayesinde sağlanabilir ve zaten ortaklar arasında güven tesis edilmemişse, o ortaklığın sona ermesi kaçınılmazdır¹⁹⁸.

Emek-sermaye ortaklığına dayanan mudârebenin sadece İslam dünyasında değil Commenda adıyla Avrupa’da da yaygın olarak görüldüğünü ve ikisi arasında ciddi benzeşimler olduğunu kaynaklardan öğreniyoruz¹⁹⁹. Osmanlı Devleti’nde 1840 tarihine dayanan ve ilk mudârebe örneği olan kayıtlar Sahillioğlu tarafından ortaya çıkarılmıştır²⁰⁰. Henüz konuyla ilgili çalışmaların sayısı kısıtlı olmakla birlikte İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde ve Konya özelinde de bu ortaklığın örnekleri mevcuttur. XVI. yüzyıl Galata mahkeme kayıtlarında 535;²⁰¹ XVII. yüzyıl Bursa kayıtlarında 32;²⁰² ve 1700-1750 yılları arasında Konya’da 20 adet mudârebe örneği tespit edilmiştir. Ticari bir şehir olan Kayseri incelemelerinde Jennings kredi vermeye yönelik kurumların, aile şirketi veya diğer şirketlerin örneklerine çok fazla rastlanmadığını tespit etmiş²⁰³, ancak kredi işlemleri için yapılan yorumlardan Kayseri özelinde de yaklaşık 16 kadar mudârebe örneği olduğu varsayılmıştır²⁰⁴. Yine Gedikli’nin çalışmasında Trabzon örneğini²⁰⁵ Çizakça’nın incelemesinde ise Edirne ve İstanbul başta olmak üzere çeşitli şehirlerin mudârebe örneklerini görmek mümkündür²⁰⁶. Tespit edilen bu örnekler doğrultusunda özellikle Galata incelemelerindeki çoğunluk, Gerber’in Bursa özeli için bizzat

¹⁹⁷ Cengiz Kallek, “Mudarebe”, *İslam Ansiklopedisi*, C.XXX, Türk Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2005, s. 359.

¹⁹⁸ Muhsin Halis, Abdulkadir Şenkal, *Türk İşletme Kültüründe Ortaklık Ve Güven*, İTO Yayınları, İstanbul 2009, s.127.

¹⁹⁹ Mehmet Salih Kumaş, “Bir Finansman Yöntemi Olarak İş Ortaklığı Uygulaması “Mudârebe-Commenda Karşılaştırması”, *UÜİFD*, C.15, S.1, 2006, ss.369-383.

²⁰⁰ Çizakça, *İş Ortaklıkları Tarihi*, s.60.

²⁰¹ Gedikli, *Şirket Kültürü*, ss.112-113.

²⁰² Gerber, “Partnerships in Ottoman”, s.113.

²⁰³ Jennings, “Loans and Credit”, ss.173-176.

²⁰⁴ Gedikli, *Şirket Kültürü*, s.90.

²⁰⁵ Gedikli, *Şirket Kültürü*, s.89.

²⁰⁶ Çizakça, *İş Ortaklıkları*, ss.60-68.

tespiti²⁰⁷ ve konuyla ilgili kabul edilen genel kanı üzerine, mudârebe ortaklığının İslam dünyasında en fazla görülen ortaklık türü olduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir. Ancak genel kanının aksine çalışma dönemimizde Konya’da tespit edilen mudârebe ortaklığı, en çok görülen ortaklıklılardan biri olmakla birlikte ikinci sırada yer almaktadır.

Son olarak mudârebenin ‘mutlak’ ve ‘kayıtlanmış mudarebe’ olarak ikiye ayrıldığını belirtelim. Mutlak mudarebede zaman, mekân veya belli bir ticaret türü gibi sınırlamalar yokken; kayıtlanmış mudarebede sermaye sahibi işleticiye yer, zaman, ticaret türü ve iş yapılacak kişi konusunda belli sınırlamalar yapmaktadır²⁰⁸. İncelediğimiz örneklerde benzer türde sınırlandırmalara rastlanmadığından ortaklıklar mutlak mudârebe olarak addedilebilir.

1. Ortaklıkların Amacı ve Süreleri

Mudarebe ortaklıklarında kuruluş amaçlarının çeşitli kollarda olduğu görülmektedir. Galata örneğinde bu ortaklık türü genellikle gemi reisleri ile sermaye sahipleri arasında kurulmuştur²⁰⁹. Benzer durumun coğrafi yapısı itibariyle Konya’da görülmesi beklenemez. Kaldı ki incelenen belgelerde mudariplerin meslekî kimliklerine dair bilgiler bulunmamaktadır. Ortaklıklarda yapılan iş kollarına dair ulaşabildiğimiz belge sayısı 8’dir. Ortaklıklardan üçü bölgedeki en önemli geçim kaynaklarından biri olan küçükbaş hayvancılığa bağlı olarak bargir (beygir), ganem ve keçi-tiftik ticareti üzerine kurulmuştur. İmparatorluğun çeşitli yerlerinin ve özellikle İstanbul’un et ihtiyacı Konya tarafından karşılanmış ve ticaret hayatında bu sektör üzerine şirketler kurulmuştur²¹⁰. Rastladığımız bargir ticaretinin Adana’da yapılmış olması ve bir başka örnekte ortaklığın Halep emtiası üzerine kurulması, bölge ticaretinin sadece Konya şehriyle sınırlı kalmadığını hatta uzak mesafelere uzandığını göstermesi bakımından önem arz eden örneklerden birkaçıdır²¹¹. Duhân ticareti ve emval ticareti²¹² ortaklıklarda görülen diğer alanlardır. Yine örneklerden birinde ortaklığın imal ve diğerinde ticaret amaçlı kurulmuş olduğunu görüyoruz ancak bu imalatın ve ticaretin ne üzerine olduğu konusunda verilerin sınırlı bilgiler içermesinden dolayı bir bilgiye sahip değiliz.

İslami ortaklıkların, ortaklardan birinin kişisel iradesiyle ya da ölümüyle sona ermesi ve ortaklığın otomatik olarak varislere geçmemesi, şirketlerin uzun ömürlü olmasını engelleyen

²⁰⁷ Gerber, “Partnerships in Ottoman” s.114.

²⁰⁸ Gedikli, *Şirket Kültürü*, ss.156-167.

²⁰⁹ Gedikli, *Şirket Kültürü*, s.88.

²¹⁰ Küçükdağ, *Konya*, s.160.

²¹¹ Sak, Çetin, *45 Numaralı KŞS.*, s. 174.; KŞS. 39/176-3.

²¹² Para ile alınabilen her şey.

sebeplerden biridir²¹³. Ayrıca ortaklıkların tek bir sektör üzerine kurulup o işin yapılmasıyla sona ermesi de süreyi kısa tutan bir başka etkidir. Konuyla ilgili yapılan çalışmalar ve ulaşılan sonuçlar dahilinde mudârebe ortaklığının genellikle birkaç yıl sürdüğü kabul edilmiştir. Konya’da rastladığımız ortaklıklardan ikisinde sürenin 1 yıl, birinde 3 yıl ile sınırlı olması ve 13 ortaklıkta özellikle bir süre belirtilmemesinden dolayı, ortaklıkların tahminen birkaç yıl sürmüş olabileceğinin düşünülmesi, genel görüşü destekler niteliktedir. 9 ve 10 ay gibi 1 yıldan daha az süren ortaklık örnekleri de mevcuttur²¹⁴. Ancak bu ortaklıkların iradeyle değil ortaklardan birinin ölümüyle sona ermiş olması, sürelerin bu kadar kısa kalmasında temel etkidir. Bunların yanında geleneksel görüşün aksine biri 8 yıl biri de 12 yıl süren iki mudarebe örneği dikkat çekicidir²¹⁵. Fakat 12 yıl süren ortaklığın kadıya intikal ettiğinde hâlâ devam ettiğini ve bu sürenin artabilme ihtimalini de belirtelim. Uzun süreli bu ortaklıkların Gayrimüslimler arasında kurulmuş olması da önemlidir. Dini hüviyetin, sürelerin uzunluğunda özellikle farklı bir etkisinin olup olmadığını bilmiyoruz ancak süre uzunluğunun, her iki ortaklığın da aile içinde kurulmuş olmasından kaynaklı olduğu düşünülmektedir. Beklenen süreleri aşan ve 23 yıl gibi uzunlukla rekor kıran bir mudârebe örneği de XVIII. yüzyıl İstanbul kayıtlarında görülmektedir²¹⁶.

2. Ortakların Sayısı ve Dini Kimliği

İslami ortaklık sürelerinin kısalığına paralel olarak, ortaklıklar genellikle iki üyeden oluşmaktadır. Konya özelinde tespit edilen mudârebe ortaklıkları da bu genelin dışında kalmamış ve ortaklık ilişkilerinin % 90’ı da iki kişi arasında görülmüştür. Benzer durumu ortaklıkların % 77,1 iki üyeden oluşan XVII. yüzyıl İstanbul kayıtlarında²¹⁷ ve çoğunluğu birbirine yabancı iki kişiden oluştuğu tespit edilen XVII. yüzyıl Bursa örneğinde de görmek mümkündür²¹⁸. Gerek çalışma alanımızda gerekse verilerine ulaşabildiğimiz şehir örneklerinde üye sayılarının iki kişiden fazla olduğu çoklu mudârebe örneklerine de rastlanmıştır. Çizakça’nın tespitlerinde 3, 5 ve 15 kişi arasında geçen mudârebe örneklerini görebilirken²¹⁹, XVII. yüzyıl İstanbul örneğinde mudârebe ortaklıklarının sadece 7,6’sının 5 ya da daha fazla kişiden oluştuğunu ve bunlar arasında en fazla 21 ve 33 kişiden oluşan ortaklıkların kurulmuş olduğunu öğreniyoruz²²⁰. Bu çoklu mudârebe örneklerinde, birden fazla sermayedar olabilirken

²¹³ Kuran, *Yollar Ayrılırken*, s.89.

²¹⁴ Örnekler için bkz. KŞS. 46/ 230-3.; Konya Şer’iye Sicili 48, sayfa:123, hüküm:1.

²¹⁵ KŞS. 39/ 176-3.; KŞS. 46/ 156-1.

²¹⁶ Çizakça, *İş Ortaklıkları*, s.65.

²¹⁷ Kuran, *Yollar Ayrılırken*, s.90.

²¹⁸ Gerber, “Partnerships in Ottoman” ss.114-115.

²¹⁹ Çizakça, *İş Ortaklıkları*, ss.61-64.

²²⁰ Kuran, *Yollar Ayrılırken*, s.90.

aynı zamanda birden fazla mudârib de olabilmektedir. Bu noktada merak edilen soru, ortaklar arasında herhangi bir yakınlık derecesinin olup olmadığıdır.²²¹ Kaldı ki mudarebe ortaklığı güven esasına dayanan bir şirket türü olduğu için yakınlık derecesi bir noktadan sonra fark etmemektedir. Konya’da görülen çoklu mudarebe örneklerinde ortakların sayısı 4’ü geçmemiştir. Bu ortaklıklardan ikisinin aile içerisinde kurulmuş olması da dikkate şayandır. Örneklerden ilki 1702 yılında rastlanılan bir mudârebe ortaklığıdır. Üç kişiden oluşan ve gayrimüslimler arasında kurulan bu ortaklıkta rabb’ül-malın (sermaye sahibi) damatları iki ayrı mudârib olarak karşımıza çıkmaktadır²²². Bir diğer örnekte yine 4 gayr-ı müslimin oluşturduğu ortaklıkta bu defa mudâribler bir babanın üç oğludur²²³. Konuyla ilgili son örnekte ise yakınlıklarına dair bir bilgi verilmeyen ve birbirine yabancı olduğunu kabul ettiğimiz üç Müslüman arasında kurulan mudârebe ortaklığında yine iki mudârib ve bir rabb’ül-mala tesadüf ediyoruz. İncelediğimiz dönem içerisindeki mudârebe örneklerinde birden fazla mudârib görülürken birden fazla sermayedarın olduğu herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Aile üyeleri arasında kurulan ortaklıklara dair XVII. yüzyıl Bursa kayıtlarında da örnekler görmek mümkündür. Ancak İslami miras sistemine bağlı olarak toplumsal ilişkileri bir derece zayıflamasından mütevellit aile arasında daha çok ortaklık örneği bekleyen Gerber’in, tespit ettiği 90 kadar ortaklık örneğinden sadece 6’sının aile arasında olmasının verdiği şaşkınlığa da şahit oluyoruz²²⁴.

Ortaklık kuran kişilerin meslek, unvan vb. gibi şahsiyetlerine dair ayrıntılı bilgileri bazı kayıtlarda görmekle birlikte çoğunda göremiyoruz. Bu sebepten toplumun her kesiminden ve çoğunluğunun küçük veya orta çapta ticaret yapan orta dereceli insanlar olduğu anlaşılan ortakların kimliğe dair sadece dini hüviyetleri, cinsiyetleri ve ulaşabildiğimiz kadarıyla yakınlık dereceleri kayıt altına alınmıştır. Bu doğrultuda 20 mudarebe örneğinden 16’sı Müslümanların kendi arasında kurulan ortaklık iken; 3’ü gayrimüslimler arasındadır. Bu noktada mezhepler arasında da tartışma konusu olan zimmiler ile mudârebeye kısaca değinmek istiyoruz. Hem mezheplere hem de Peygamber efendimize (s.a.v.) göre sermayedarın gayrimüslim, işletenin ise Müslüman olması daha hoş karşılanmıştır. Bunun temel sebebi ise bir gayrimüslimin İslam hukukunu bilmemesinden ve koyulan yasaklara riayet etmemesinden kaynaklı, sözleşmeyi bozacak işler yapabilme ihtimalidir²²⁵. Ancak tercih edilenin aksine Galata kayıtlarında

²²¹ Sak, *KKS*. 50, ss.367-368.

²²² KŞS. 39/ 176-3.

²²³ KŞS. 46/ 156-1.

²²⁴ Gerber, “Partnerships in Ottoman” s.114.

²²⁵ Gedikli, *Şirket Kültürü*, ss.140-141.

mudâribin gayrimüslim olduğu 30 kadar örnek görülürken sadece 5 örnekte Müslümanın işletici olduğu tespit edilmiştir²²⁶. Aynı aksi duruma bir örnekle Konya’da da rastlanmıştır²²⁷. Hoş karşılanmayan bir mudârebe ortaklığına neden riayet edilmediği sorusu ayrıca bir tartışma konusudur ve üzerinde durulmamıştır. Sermayedarın Müslüman, mudâribin gayrimüslim olduğu bu bir örnekte dikkati çeken asıl husus ise, ortaklığın iki kadın arasında kurulmuş olmasıdır. Bunun dışında kalan mudârebe ortaklıkları erkekler arasındadır.

3. Sermaye ve Kâr

Mudârebenin en önemli sıhhat şartlarından biri, sermayenin geçerli nakit para olmasıdır²²⁸. Konya’da görülen 20 mudârebe ortaklığından 17’si bu şarta uygun olarak işletilmiştir. Mal ile mudârebe kurmak sık görülmeyen ve kâr paylaşımında çatışmaya sebep olması vb. gibi tehlikelerden dolayı tercih edilmeyen bir durumdur ancak istisnai örnekler mevcuttur. Konya’da 1702 yılında kurulan mudarebede sermaye 200 guruşluk Halep emtiası iken; 1717-1718 yılları arasında görülen bir başka ortaklıkta ise sermayenin 20 re’s ganem ve 1 re’s kısraktan oluştuğu görülmüştür²²⁹. Yine bir başka örnekte 40 keyl buğday ve 2 keyl arpa mûdarebeye yatırılan sermaye olarak karşımıza çıkmaktadır²³⁰. Benzer bir örnek XVIII. yüzyıl İstanbul kayıtlarında da görülmektedir. Çizakça bu durumu malla mudârebe kurmanın, piyasada yaşanan dalgalanmalardan çıkar sağlamak isteyen tüccarlara cazip gelmesinden kaynaklı olarak yorumlamıştır²³¹. Konya’daki bu üç tüccarın amacı da aynı mıdır bilemiyoruz ancak XVII. yüzyıl İstanbul’undaki mudârebelerin sadece % 1,5’inin malla kurulmuş olması da²³², mudârebede genellikle nakit sermayenin tercih edildiğini doğrulamaktadır.

²²⁶ Gedikli, *Şirket Kültürü*, s.142.

²²⁷ Sak, *47 Numaralı KŞS.*, ss.291-292.

²²⁸ Gedikli, *Şirket Kültürü*, s.147.

²²⁹ KŞS. 39/ 176-3.; KŞS. 48/ 165-3.

²³⁰ KŞS. 55/ 226-1.

²³¹ Çizakça, *İş Ortaklıkları*, ss.65-66.

²³² Kuran, *Yollar Ayrılırken*, s.84-85.

Tablo X: Mudarebe Ortaklıkları Sermaye Cins ve Miktarları

34 guruş, 3 rub'	200 guruş
50 guruş	350 guruş
90 guruş	486 guruş
90 guruş	500 guruş
145 guruş	500 guruş
146 guruş	574 guruş
151,5 guruş	1360 guruş
154 guruş	Halep emtiası (200 guruşluk)
200 guruş	20 re's ganem, 1 re's kısrak
200 guruş	40 keyl buğday, 2 keyl arpa + 142 guruş

İslam dünyasında ve Osmanlı'da uygulanan iş ortaklıklarında yatırımlar genellikle küçük ölçeklidir. Mudârebe şartları gereği sermaye miktarlarının belirtilme zorunluluğu, incelenen ortaklıkların sermaye ve büyüklüklerini görmemize olanak tanımıştır. Genellikle iki kişi arasında kurulan ve kısa süreli olan ortaklıklara yatırılan sermaye miktarlarının büyük olması beklenemez. Aynı zamanda yatırımcıların riskten kaçması, sermaye miktarını küçülten bir başka etkendir²³³. İstanbul ya da Bursa'ya nazaran Konya'da ticaretin ve yatırımların daha küçük olması, bölgenin ticari potansiyeli ve gelir kaynakları ile de ilişkilendirilebilir. Tablo X'dan takip edilebileceği üzere Konya'da görülen mudârebe ortaklıklarında sermayelerin orta derecede olup çok büyük meblağlar olmadığı tespit edilmiştir. Ortaklığa yatırılan en az sermaye miktarı 34 guruş, 3 rub'dan oluşurken; en yüksek miktar ise 1360 guruşla son bulmuştur.

Mudârebeye sermayeden kazanılacak kârın, sermayeden değil kazançtan belirlenmesi ve oransal olarak belirtilmesi sıhhat şartları arasındadır²³⁴. Yani kâr payı rakamsal olarak değil 'onda bir', 'yarı yarıya' gibi genel ifadelerle netleştirilmelidir. Şayet oransal olarak bir kâr paylaşımı yapılmazsa bu durum şirket akdinin sakatlanmasına sebep olur yahut elde edilecek kâr sadece sermaye sahibine kalacaksa bu durumda da bidâa söz konusudur²³⁵. Burada

²³³ Kuran, *Yollar Ayrılırken*, s.92.

²³⁴ Gedikli, *Şirket Kültürü*, ss.154-155.

²³⁵ Gönen, "Mudarebe", ss.202-203. "İbda" olarak da bilinen bidâa kârın tamamının sermaye sahibine kaldığını ifade eden terimdir. Bilgi için bkz. Çizakça, *İş Ortaklıkları*, s.62.

mudâribe herhangi bir pay verilemezken sadece emeği karşılığında ücret (ecr-i misil) verilir. Ancak elimizdeki mudarebeyle ilgili kayıtlar genellikle ortaklığın feshi, ölümle sonlanması ve alacak talebi gibi sebeplerden dolayı mahkemeye intikal ettiği için bidâa söz konusu değildir. Konuyla ilgili belgelerden sadece 6'sına sözleşme sırasındaki kâr akdi kaydedilmiştir. Örneklerde “ribhı tansif”, “fayda müşterek” ve “fayda yarı yarıya” şeklinde belirtilen ifadelerden, 5 ortaklıkta kâr paylaşımının yarı yarıya yapıldığı anlaşılmaktadır. Bir örnekte ise sermayedar yatırımını “onu on bir buçuk” yani % 15 kâr üzerine yapmıştır²³⁶. Bunların dışında kalan ortaklıklarda, kuruluş şartı gereği elbette bir kâr paylaşımı yapılmış olsa gerektir ancak belgelerin tamamında sözleşme içeriklerini görmek mümkün olmamıştır.

Vakalarda dikkatimizi çeken bir başka husus, asl-ı malın zarara uğramasından dolayı mudâribin bu zarara ortak edilmeye çalışılmasıdır. Mudârebe esasları gereği sermayenin tasarruf hakkı mudâribe aittir ancak aracı ortaklığa sermaye ile değil sadece emeğiyle katıldığı için zararı bölüşmek zorunda değildir. Ortaklıkların kısa süreli ve sermaye miktarlarının çok büyük olmamasının bir sebebi de bu olmalıdır. Adana'da yapılan bargir ticaretinde 146 guruş olan asl-ı malın bir kısmı zarara uğrayınca, sermayedar zararın yarısını mudâribden talep etmiştir²³⁷. Ancak mudârebede zararın rabb'ü-l mala ait olması gerekçesiyle kadı bu talebi reddetmiştir. Başka bir örnekte bu defa mal ile kurulan mudârebenin zarara uğramış olduğunu görüyoruz²³⁸. Sermayesi 20 re's ganem ve 1 re's kısarak olan ortaklıkta bu mallar telef olmuş ve sermayedar zarar mahiyetinde mudaribden haksız yere 27 guruş almıştır. Mudârib sözleşme esasları gereği bu zarardan sorumlu olmadığından haberdar olsa gerek fakat 27 guruşu neden teslim etmiştir bilemiyoruz. Zorla alınmış olması ihtimal dahilindedir. Sonunda mudârib bu duruma sessiz kalmamış ve haksız olarak verdiği 27 guruşu geri alabilmek için mahkemeye başvurmuştur. 1701 yılında kurulan bir başka mudârebe ortaklığında ise el hac Mustafa bin Hayrullah emval ticareti yapmak üzere mudâribi olan Ahmed bin Receb'e ribhı aralarında tansif (yarı yarıya) olmak şartıyla 200 guruş teslim etmiştir²³⁹. Ticaret boyunca elde edilen fayda (kâr) birkaç defa taksim edilmiş ve daha sonra ortaklık feshedilmiştir. Ancak yolda asl-ı maldan 112 guruş gasp edilmiş ve bu paranın yarısı mudâribden istenmiştir. Bu aykırı örneklerin yanında zararın esaslara göre yürütüldüğü ortaklıklara da rastlanmıştır. Bu kez vaka tiftik imalatı üzerine kurulmuş ve asl-ı malı zarara uğrayan çoklu mudârebe örneğidir²⁴⁰. Sermayenin 151,5 guruş

²³⁶ KŞS. 39/ 176-3.

²³⁷ Sak, Çetin, *45 Numaralı KŞS.*, s.174.

²³⁸ KŞS.48/ 165-3.

²³⁹ KŞS. 39/ 67-1.

²⁴⁰ Sak, *KKS. 50*, ss.367-368.

olduğu bu ticarete hesap görülmüş ancak keçilerden bir kısmı telef olmuştur. İki mudâribi olan sermayedar, ortaklık şartlarına aykırı davranmamış ve zararı üstlenmekle birlikte elde edilen faydadan da vazgeçmiştir.

B. Şirket-i İnan

Sözlükte “gem, dizgin, yular” gibi anlamlara gelen inan, İslam hukuku terimi olarak ortakların diledikleri miktarda sermaye ile katılabildikleri, kâr payına ve zarara katılımda eşit, tasarruf ehliyetinde denk olmadıkları ve birbirleriyle sadece vekâlet münasebetinde buldukları şirketi ifade eder²⁴¹. İnan ortaklığı özel ve genel olmak üzere iki şekilde gerçekleşir. Özel inan ortaklığında ticaret belli bir mal üzerine kurulurken; genel inan ortaklığı ise meşru olan tüm faaliyetleri kapsamaktadır²⁴².

XVIII. yüzyılın ilk yarısında Konya’da 31 adet inan ortaklığı tespit edilmiş ve bu rakamla en çok görülen ortaklık türü olmuştur. Ancak İstanbul özelinde verilen örneklerin sınırlı olmasından²⁴³ ve Gerber’in tespitlerinden²⁴⁴ bu şehirlerde inan ortaklığının mudarebeye göre daha az görüldüğü anlaşılmaktadır.

1. Ortaklıkların Amacı ve Süreleri

İstenilen oranda yatırımın yapılabildiği inan ortaklıklarında yine çeşitli amaçlarla ticaret yapılmıştır. En çok görülen sektörlerden biri Halep eşyası üzerinedir. Bundan mütevellit mudârebede olduğu gibi yine uzak mesafeli ticareti görmek mümkündür. Ulaşılan iki farklı mudarebe kaydında ortaklıklar İstanbul’da ticaret yapmak üzere kurulmuş ancak bu ticaretin ne üzerine olduğu konusunda bir bilgi verilmemiştir. Şayet bu belirsizlik sözleşme şartı gereği ise meşru olan her türlü nesne üzerine yapılabilmesinden dolayı bu ortaklıkları genel inan ortaklığı olarak addedebiliriz. Ancak alacak hesabından dolayı mahkemede sadece problemin dile getirilmiş olmasından kaynaklı sözleşme içeriklerinin yer almaması da ihtimal dahilinde olduğu için kesin olarak böyle bir tespitte bulunmak yanlış olabilir. Ticaret yapılan diğer sektörler ve sayıları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

²⁴¹ Beşir Gözübenli, “İnan”, *İslam Ansiklopedisi*, C.XXII, Türk Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2000, s.260.

²⁴² Çizakça, *İş Ortaklıkları*, s.7.

²⁴³ Çizakça, *İş Ortaklıkları*, ss.71-73.

²⁴⁴ Gerber, “Partnerships in Ottoman”, s.113.

Tablo XI: İnan Ortaklıklarındaki Ticaret Sektörleri

Sektör	Sayı	Sektör	Sayı
Halep eşyası	5	Kundura sanatı	1
Debbağlık	2	Boya ticareti	1
İstanbul'da ticaret	2	Zağferan ticareti	1
Mumculuk sanatı	1	Bazzazlık sanatı	1
Kasaplık sanatı	1	Ganem+Kasaplık	1
Duhan fûruhtu	1	Leblebi sanatı	1
Helvacılık sanatı	1	Yağcılık sanatı	1
Sayderi	2	Belirsiz	8
Toplam			30

Tabloda görüldüğü üzere yiyecek sektöründen giyime kadar her alanda ticaret yapılmıştır. Kırsal bölge halkının ve göçerlerin temel geçim kaynaklarından biri olan hayvancılığın yine burada da ortaklıklara konu olduğunu görüyoruz. Küçükdağ, birçok esnaf grubunun ve sanat dalının yer aldığı Konya'da İstanbul, İzmir ve Rumeli şehirlerine açılan deri piyasasının oldukça geliştiğini, derinin yanında dokuma sanayisinin de diğer dallar içerisinde en gelişmiş iş kolu olup bunlara bağlı olarak şirket-i sınayi (ortak sermaye ile) adıyla işletmeler kurulduğunu tespit etmiştir²⁴⁵. Bundan münhasır debbağlık ve bununla ilişkili ganem ticareti, kundura, sayderi (işlenmiş deri) ve kasaplık sanatları da en çok görülen iş kolları arasındadır. Yine ortaklıklarda görülen boyacılık bölgede gelişmiş meslek kollarından biridir. Şehrin çevresinde olan boyahanelerin sayısı önceden 2 iken, Lâle devrinde bu sayı 6'ya çıkmış ve boyalar 1717 yılına kadar Müslüman esnaf tarafından mamul haline getirilmiştir²⁴⁶. Son olarak sadece bir örnekte rastladığımız Zağferan²⁴⁷ ticareti de dikkat çekicidir.

²⁴⁵ Esnaf grupları ve sanat dalları için bkz. Küçükdağ, *Konya*, ss.148-159.

²⁴⁶ Küçükdağ, *Konya*, s.154.

²⁴⁷ Safran olarak da bilinen zağferan bir bitki türüdür. Tat, renk ve koku verici olarak kullanılır.

İnan ortaklıklarının sürelerine dair tespitler biraz daha renklidir. Konuya ilişkin verileri görebildiğimiz belgeler arasında en az süren ortaklıklar 1,5 ve 7 ay arasındadır. Ortaklığın 7 ay sürmesine yine ortaklardan birinin ölmesi sebeptir ancak 1,5 ay süren ortaklık diğerlerinden biraz daha farklıdır. El Hac Halil bin Ahmed ile Seyyid Hacı Ahmed, belgede hangi sektör üzerine olduğu belirtilmeyen bir ortaklık kurmuş, ticaret yapılıp hesap görülmüş ve Seyyid Hacı Ahmed hacca gitmiştir. Hacdan döndükten sonra, ilk yapmış olduğu ortaklıktan ve ortağından memnun kalmış olacak ki aynı kişiyle yeniden Halep eşyası üzerine ticaret yapmak üzere ortak olmuştur. 1000 guruşu Halil'in, 95 guruşu da Seyyid Hacı Ahmed'in olmak üzere toplamda 2095 guruşluk asl-ı malın faydası müşterek olmak şartıyla sözleşme yapılmıştır. Ancak Halep eşyası getirildikten 1,5 ay sonra Halil ölmüş ve hesap varisleri tarafından görülmüştür. Sözleşme ile eşyaların getirilmesi arasında ne kadar süre vardır bilemiyoruz bu sebepten süre 1,5 ay olarak alınmıştır. Ortaklıklar arasında 1, birkaç yıl ve 3 yıl gibi sürelere ek olarak 2 örnekte 4 yıla rastlanmıştır²⁴⁸. Bunlar beklenen ve normal olan sürelerdir. Ancak ortaklardan birinin ölmesi sonucu 7. yılda biten ve hesap görülerek sonlandırılan iki örnek beklenen süre sınırlarını biraz daha zorlamıştır²⁴⁹. XVIII. yüzyıl İstanbul kayıtlarında da en az 5 ay ve en fazla 12 yıl olmak üzere bu süreler arasında değişen inan ortaklıkları görülmektedir²⁵⁰. En uzun süren ortaklık örneğine 1715 yılında rastlıyoruz. Söz konusu bu ortaklık 30 yıl sürmüştür²⁵¹. Ancak bu ortaklığın yine bir damat ve kayınpeder arasında kurulmuş olması, bizce sürenin bu kadar uzun olmasındaki en önemli etkidir. İslami ortaklıkların genelde uzun olmadığı gerçeğini biliyoruz. Bu fasılda yapılan tespitler de bu gerçeği değiştirmemiştir ancak mudarebeye göre sürelerin biraz daha fazla olduğu görülmüştür. Bu durum, ortaklıkların aile içerisinde kurulmasına ek olarak, ticaretin tarafların amaçları doğrultusunda kârlı bir şekilde sürdüğü için devam ettirilmek istenmesi yahut yapılan işin diğerlerine göre daha uzun sürmesinden kaynaklı olabileceği yönünde yorumlanabilir.

2. Ortakların Sayısı ve Dini Kimliği

İslami ortaklıkların çoğunlukla iki kişi ile sınırlı kalmış olması, ortaklık türlerine göre değişkenlik göstermemiştir. Konya'daki inan ortaklıklarının tamamının iki kişi arasında olması da bu görüşü destekler niteliktedir.

²⁴⁸ 4 yıl süren ortaklık örnekleri için bkz. KŞS. 46/ 112-2.; 217-1.

²⁴⁹ KŞS. 51/ 61-1.; 137-3.

²⁵⁰ Çizakça, *İş Ortaklıkları*, ss.71-73.

²⁵¹ Sak, Çetin, *45 Numaralı KŞS.*, s.372.

Yine bu ortaklıkların tamamına yakını Müslümanların kendi içinde ve tamamı erkekler arasında kurulmuştur. İnan şirketinin kurulması için ortaklar arasında din birliği bulunması zorunlu değildir²⁵². Ancak bu dönemde inan ortaklığına iştirak etmiş olan gayrimüslimlerin yer aldığı sadece iki örneğe rastlanmıştır²⁵³. Gayrimüslimlerin ortaklıklarda çok fazla görülmemeleri, nüfuslarının azlığına ek olarak ticarete daha kârlı yolları seçmiş olmalarından kaynaklanabilir. Özellikle tefecilik gibi gayr-ı resmi yollarla finans sağlayan kesimde daha sık görmek mümkündür.

İslami ortaklıkların genellikle aile ve akrabalık dışında kurulduğunu, inan ortaklıkları ile de teyit etmiş bulunuyoruz. Ortaklıklarda kişileri bağlayan en önemli unsur güven duygusudur ancak buna ek olarak ortaklıkların küçük çapta olması ve alınan risklerin boyutu da etkili olsa gerektir. Konya özelindeki inan ortaklığı örneklerinden sadece üçünde tarafların birbirine yakınlığı bulunmaktadır. Bunlardan ikisinde ortaklar kardeş iken; birinde damat-kayınpeder ilişkisi vardır. İki kardeş arasında yağcılık ticareti üzerine kurulan ve 7 yıl süren ortaklık ile damat-kayınpeder arasında ticaret üzerine kurulan ve 30 yıl devam ortaklık, inan ortaklıkları içerisinde en uzun süren ortaklık örnekleridir.

Ortaklar arasındaki ilişkilerde dikkat çeken bir husus da Konya’da misafir olarak bulunan bazı tüccarların ortaklık kurmuş olmasıdır. Ticaret amacıyla gelen tüccarın başka bir şehirde bir şirkete iştirak etmesi gayet normaldir. Ancak ticaret dışında çeşitli sebeplerle gelen misafirin, ortaklıkların kısa süreli olması ve yapılan iş teklifinin cazip gelmesi gibi sebeplerden ani olarak bir ortaklığa girişmesi de ihtimal dahilindedir. Alaiye sancağından Mahmud bin. Veli Konya’da misafir iken bölge halkından olan Osman Beşe bin Abdullah ile 600 guruş sermaye yatırarak inan ortaklığı kurmuştur²⁵⁴. 7 ay süren bu ortaklıkta Mahmud asl-ı malını henüz almadan Osman Beşe ölünce Mahmud alacağını terekeden talep etmiştir. Benzer örnekleri diğer ortaklıklarda da görmek mümkündür.

3. Sermaye ve Kâr

Şirket kurulurken ortakların kâr paylaşımının hisse olarak belirtilmesi, akdin şartlarından biridir. Şayet kârın dağıtım esasları meçhul bırakılırsa akid fasid olur²⁵⁵. İnan şirketinin sermaye bağlamında en önemli özelliği, tarafların istedikleri oranda yatırım yapabilesi ve kârın bu pay ile orantılı olmasıdır. Konuyla ilgili tespit edilen belgelerin bir kısmında tarafların

²⁵² Gözübenli, “İnan”, s.260.

²⁵³ KŞS. 46/ 217-1.; KŞS. 55/ 39-1.

²⁵⁴ KŞS. 49/ 92-1.

²⁵⁵ Gözübenli, “İnan”, s.260.

sermaye miktarlarını ayrı ayrı görmek mümkün iken, bazılarında tek tarafın yatırımı görülmekte, bazılarında ise sermayeye dair hiçbir bilgiye rastlanılmamaktadır. Bu dağınıklıktan dolayı, tabloda verilen sermaye miktarları tek ya da iki tarafa ait olması fark etmeksizin en düşük miktardan en yükseğe doğru toplam olarak verilmiştir.

Tablo XII: İnan Ortaklıkları Sermaye Miktarları

13 guruş, 1 lipor	600 guruş
48 guruş	840 guruş
100 guruş	920 guruş
230 guruş	1348 guruş
400 guruş	1648 guruş
400 guruş	2095 guruş
400 guruş	6000 guruş
500 guruş	

Nakit para üzerine kurulan inan ortaklıklarında kullanılan para dönemin resmî para birimi olan guruştur ancak sadece bir örnekte guruşun yanında yabancı paralardan liporun kullanıldığını görüyoruz. İncelenen belgeler arasında ortaklık sözleşmesi sırasındaki kâr paylaşımlarına ait verilerine ulaşabildiğimiz örnekler mevcuttur. Bunlardan birinde ortaklığa 200'er guruş, diğerinde ise 210'ar guruş olmak kaydıyla eşit olarak asl-ı mal (sermaye) yatırılmış ve bunların kar paylaşımı da eşit olarak yapılmıştır²⁵⁶. Yine mumculuk zanaatı üzerine 3 yıl süren ancak sermaye miktarı belli olmayan bir ortaklıkta faydanın müşterek olduğu tespit edilmiştir²⁵⁷. Bunlar sermaye oranlarına göre yapılmış kâr paylaşımları olarak gayet normaldir ancak dikkatimizi çeken asıl mesele sermaye miktarları eşit olmadığı halde kâr paylaşımının eşit olduğu ortaklıklardır. Üstelik bazı yatırımlar arasındaki fark oldukça fazla iken neden kâr yarı yarıya paylaşmıştır? Mesela rastlanan bir örnekte ortaklığa el Hac Halil 2000 guruş yatırırken; Seyyid Hacı Ahmed sadece 95 guruş yatırmıştır²⁵⁸. Buna benzer oransız

²⁵⁶ KŞS. 55/ 223-3.; Sak, 47 Numaralı KŞS., ss. 187-188.

²⁵⁷ KŞS. 55/ 39-1

²⁵⁸ KŞS. 56/ 76-2.

sermaye yatırımlarına dair 4 ayrı ortaklık örneği daha vardır. Hatta boya ticareti yapılan ortaklıklardan birinde taraflardan biri 100 guruş diğeri 60 guruş yatırmış ve fayda münasafa (yarı yarıya) olmak üzere anlaşılmış olmasına rağmen, kâr taksiminde anlaşmazlık yaşanmış ve olay mahkemeye intikal etmiştir. Kadı anlaşma şartlarına uygun olarak faydanın eşit bir şekilde paylaşılması için tembihte bulunmuştur. İnan şirketinde ortakların kendisi çalışmayabilir ancak Hanefilere göre ortakların hepsi çalışsa bile bunlar arasındaki ustalık, sanat, beceri vb. kişisel farklılıklar da taraflardan birine kârın daha fazla verilmesi için dikkate alınan hususlar arasındadır. Yukarıdaki örneklerde muhtemelen böyle bir unsur etkili olmuş ve ortaklardan biri ya hiç çalışmamış ya da diğeri aklıyla ve bedeniyle çok daha fazla emek harcamış olmalı ki oransız sermayelere rağmen, kârı eşit olarak paylaşmışlardır. Benzer durum 1801-1803 yılları arasında İstanbul'da sermayenin çoğunluğu Müslümana ait olan ve bir zimmi ile kurulan inan ortaklığında da görülmektedir. Çizakça'da bu durumu ticaretteki işin büyük bir kısmının zimmi tarafından yapılmış olmasına bağlamaktadır²⁵⁹.

İnan şirketinde sermaye miktarları tarafların isteğine göre değişebilirken ayrıca sermaye cinsleri de aynı olmak zorunda değildir. Üstelik mudarebede olduğu gibi nakit para zorunluluğu da yoktur. Rastladığımız iki örnekte sermayeler 4160 guruş değerindeki çeşitli mallar iken diğeri 198,5 guruş değerinde olan 305 adet sahtiyandır²⁶⁰. 1726 tarihli bir belge bize sermayelerin her cinsten yani hem nakdî hem aynî olabileceği konusunda örnek sunuyor²⁶¹. Ortaklardan biri 1 cariye, 1 bargir, 1 cild kafa kürk ve 223 guruş sermaye ortaya koyarken; diğeri 2 cariye, 1 çuka yağmurluk ve 2 seccade sunmuştur. Ancak gülünç olan taraf ortaklığın sonunun da sermayeler gibi karışık olmasıdır. Taraflar sermayelerine göre faydayı taksim etmek istemiş ancak anlaşma sağlanamamıştır. Muhtemelen anlaşmazlık canlı ve cansızlar arasındaki değerlerin sağlanamamasından kaynaklıdır. Neyse ki sonunda orta yol bulunmuş ve sulh ile taksimat yapılmıştır.

Batı'daki büyük ortaklıklara ve sermaye oranlarına nazaran İslam dünyasındaki ortaklık ve sermayelerin küçük çaplı olması yine ortaklık türüne göre değişmemiştir ancak Konya özelinde görülen mudârebelere göre inan ortaklıkları biraz daha büyük sermayelerle yürütülmüştür. Bu durum ortaklığın şekliyle alakalı olsa gerektir. İnan ortaklığında tarafların hepsi sermaye yatırdığı için servetin büyümesi doğaldır. Buna mukabil risk durumu da mudârebeye göre biraz daha fazladır. Mudârebe tamamen güven esasına dayalıdır ve sermaye

²⁵⁹ Çizakça, *İş Ortaklıkları*, s.72.

²⁶⁰ KŞS. 46/ 166-2.; Sak, 47 Numaralı KŞS., s.324.

²⁶¹ Sak, KKS. 50, ss.229-230.

tek kişiye ait olduğu için ortaklığın işleyişinde müdahale riski daha azdır. İnan ortaklığında ise taraflardan birinin iradesiyle ya da bir problem çıkarmasıyla ortaklık zarara uğrayıp sona erebilir. Bundan mütevellit inan ortaklığındaki sermaye ve kâr paylaşımındaki özgürlük ortaklıkların büyüklüğünde çok ciddi bir değişiklik meydana getirmemiş ve genellikle sermayeler yine küçük ve orta çaplı olmuştur.

C. Şirket-i Müzâraa

Sözlükte “toprağa tohum atmak, ekin ekmek” anlamındaki zer kökünden türeyen müzâraa, fıkhıta tohum ekmek ve mahsulü belli oranda paylaşmak üzere arazi sahibiyle emek sahibi arasında yapılan ziraî ortaklık sözleşmesini ifade eder²⁶². Müzâraanın şirket veya kira sayılması konusunda iki temel yaklaşım vardır. Tarafların alacaklarının belirtilmemesi ve hasıllata bağlı olması şirket ya da icare sayılmasında dikkate alınan noktalar arasındadır ancak Mecelle’de müzâraa bir şirket türü olarak nitelendirilmiştir²⁶³. Ergenç XVIII. yüzyıl müzarâa örnekleriyle ilgili yaptığı tespitlerinde, toprağın kiralınması dışında özellikle askeri sınıfın topraklarını kendi işleyemediği için müzâraa ve murâba’a²⁶⁴ ortaklıklarıyla köylüler aracılığı ile üretim yaptıklarını belirtmiştir²⁶⁵. Tartışılan noktalardan biri de arazinin öşrüyle ilgilidir. Ebu Hanîfe’ye göre öşrün tarla sahibi tarafından verilmesi gerekirken, diğer fakihlere göre faydalananlarca müşterek olarak verilmesi gerekir²⁶⁶. Eldeki veriler benzer akit şartlarını görmek için oldukça yetersizdir ancak belirtilen ifadelerden ve bazılarında fayda taksiminin görülmesinden, müzâraaların bizzat şirket üzere ortaklık şeklinde kurulduğu anlaşılmaktadır.

Bugün dahi tahıl ambarı olarak nitelendirilen Konya’nın temel geçim kaynakları arasında olan toprak ve ziraat, bölgede görülen ortaklıklar arasında yer almıştır. Tespit edilen 86 iş ortaklıklarından 16’sı Müzâraa ile ilgilidir.

1. Ortakların Sayısı ve Dini Kimliği

Müzâraa ortaklıklarının neredeyse tamamı iki kişi arasındadır. İstisna olarak 1715 yılında tesadüf edilen bir belgede ortaklık, ikisi kardeş biri yabancı olan üç kişi arasında kurulmuştur²⁶⁷.

²⁶² Hüseyin Kayapınar, , “Müzâraa”, *İslam Ansiklopedisi*, C.XXXII, Türk Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2006, s.234.

²⁶³ Tartışmalar için bkz. Kayapınar, “Müzâraa”, ss.234-236.

²⁶⁴ Murâba’a, müzarâanın bütün şartlarını içermekle birlikte sadece bir üretim dönemi için geçerli olan ve genellikle borçlanmadan dolayı sahip olduğu toprağı alacaklıya devretmek zorunda kalan çiftçilerin, yine aynı toprağı ortak olarak işlemeleridir. Bilgi için bkz. Özer Ergenç, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Anadolu’sunda Tarım Üretiminde Yeni Boyutlar: Müzâra’a ve Murâba’a Sözleşmeleri”, *Kebikeç*, S.23, Ankara 2007, s.135.

²⁶⁵ Tartışma ve örnekler için bkz. Ergenç, “Muzâra’a ve Murâba’a”, ss.129-139.

²⁶⁶ Kayapınar, “Müzâraa”, ss.234-236.

²⁶⁷ Sak, Çetin, *45 Numaralı KŞS.*, s.460.

İki kardeş bu ortaklığa sermayenin emek kısmıyla katılmışlardır. Bir yıl süren başka bir ortaklıkta da yine üç kişinin olduğunu ve hesap görerek ortaklığa son verildiğini görüyoruz²⁶⁸. Miras sistemine bağlı olarak belli bir toprak parçası bazen birkaç kardeşe taksim edilebilmektedir. Buradaki ortaklıkların genellikle iki kişi arasında olması toprakların parçalanmadığını gösterebilir. Ancak mülkiyeti birkaç kişiye ait olan toprağı, taraflardan birinin kiralamış olma ihtimali de bulunmaktadır. Burada yine ortakların sosyal pozisyonları da önemlidir. Ortaklıkta tohum-toprak mültezim ve zengin olan taraftan, emek ise köylüden olmalıdır.

Ziraî ortaklıkların tamamı Müslümanlar arasındadır ve erkekler tarafından yürütülmüştür. Toprak ve ziraî tecrübe yoksunluğundan, ayrıca uğraş alanlarının daha farklı olmasından kaynaklı olsa gerek ki yine gayrimüslimler müzâraa ortaklıklarında görülmemektedir. İştirak edenler varsa da daha çok işçilik kısmında görülmeleri muhtemeldir.

2. Ortaklık Süreleri ve Sermaye

Konya’da görülen müzâraa ortaklıkları da süre bakımından diğer ortaklıklardan ciddi bir farklılık arz etmemektedir. Ulaşılan veriler doğrultusunda en kısa süreli müzâraanın 1 yıl, en uzun ise 4 yıl olduğu tespit edilmiştir. Konuya ilişkin herhangi bir bilgi içermeyen ortaklıklardaki sürelerin, sözleşme dışında muhtemel ekim-hasat süresi olduğu tahmin edilmektedir. Müzâranın feshi ve sebepleriyle ilgili mezhep önderleri farklı görüşler beyan etmiştir. Kabul edilen genel görüş şu şekildedir: Fesih hakkı, sebebin açık olduğu durumda ilgili tarafça doğrudan, sebebin değerlendirmeye açık bulunduğu durumlarda ise ancak mahkeme kararıyla kullanılabilir²⁶⁹.

Müzâraa ortaklığı sermaye açısından mudarebeye benzetilebilir. Taraflardan biri sermayenin maddi kısmını üstlenirken yani tohum ve toprağı koyarken, diğeri emeğini ortaya koymaktadır. Sadece 8 kadar belgede ortaklığa koyulan sermayeler görülmektedir. Bunlardan 5’inde müzâraa şartında olduğu gibi bir taraf tohum ve toprağı, diğeri taraf da bunları işlemek için gerekli emeği ortaya koymuştur. Sermaye miktarlarının en az 3 keyl arpa, en fazla da 16 keyl buğday tohumu olduğu tespit edilmiştir. Sadece bir örnekte olmak üzere ortaklık ilişkilerine çeşitli hilelerin karıştığı da görülmüştür. Bir tarafın 9 keyl buğday ve 5 keyl arpa, diğeri tarafın emeğini koyduğu bir ortaklıkta, toprağı işleyecek olan ortak verilen tohumun bir kısmını kullanıp kalanını inkâr etmesi üzerine anlaşmazlık çıkmış daha sonra sulh yoluna

²⁶⁸ Sak, 47 Numaralı KŞS., ss.465-466.

²⁶⁹ Kayapınar, “Müzâraa”, s.236.

gidilmiştir²⁷⁰. Buradaki amacı kesin olarak bilemiyoruz ancak tohumun bir kısmı gizlenerek ayrıca bir kâr gütme hedeflenmiş olabilir. 1714-1715 yılları arasında görülen üç ayrı ortaklıkta ise dikkatimizi çeken istisnai haller görülmüştür. Biri dört diğeri iki yıl süren ortaklıklara taraflardan biri sermaye olarak tohum koyarken diğeri sadece emeğini değil aynı zamanda toprağını da koymuştur. Karşılıklı anlaşma ve eldeki imkânların değerlendirilmiş olması ihtimali bu durumun sebebi olabilir. Sermaye cinsinin genellikle tohum ve toprak olduğu müzâraada, bir örnekte ise taraflardan birinin ortaklığa 48 guruş nakit para koyduğunu görüyoruz²⁷¹.

Müzâraada elde edilen kâr, ortaklar arasında anlaşılan oranda taksim edilmektedir. Örneklerin tamamında paylaşım esasları görülmemekle birlikte birkaçında faydanın nısfiyet üzere anlaşıldığını veya paylaşıldığını takip edebiliyoruz.

D. Şirket-i Mufâvada (Mufâvaza)

Sözlükteki “ortaklık kurmak”, “birbirine karışmak” ve “eşit olma” gibi anlamlarına gelen “fevd” kökünden gelen mufâvada sermaye, kar-zarar paylaşımı ve tasarruf etme yönünden eşitliğin korunması şartıyla, ortakların birbirleriyle hem vekâlet hem de kefalet ilişkisi içerisinde bulunduğu ortaklık tipidir.²⁷² Bu şirketin en önemli özelliği, ortakların bütün mal varlıklarıyla birlikte şirketin borçlarından sorumlu olması ve her ortağın diğer ortağına hem vekil hem de kefil olmasıdır. Yani sermaye ve tasarruf yetkisinde ortaklar eşittir. Bu özellikler dikkate alındığında, şirket ortaklarının öncelikle birbirlerini iyi tanıması ve birbirlerine güven duyması gerekir. Ortaklardan birinin ölümü ya da ehliyetini kaybetmesi üzerine ortaklık sona erer.

Hanefilere göre şirketin kuruluşu sırasında mufâvada olduğu ya açıkça belirtilmeli ya da bu şirket tipine ait şartlar ayrıntılı şekilde sözleşmede yer almalıdır, aksi takdirde şirket inan tipine dönüşür²⁷³. Önceki ortaklık şekillerinde de ifade edildiği üzere değerlendirilen belgelerde şirketlerin kuruluşu, sözleşme esasları vs. değil daha çok şirketlerin akıbeti ve alacak-verecek hesapları yer almaktadır. Bundan münhasır 1700-1750 yılları arasında Konya’da tespit edilen ortaklıklardan sadece üçünde şirket türü mufâvada olarak belirtilmiş, üç ortaklığın ise asl-ı mal

²⁷⁰ Sak, *KKS*. 50, ss.449-450.

²⁷¹ Sak, *47 Numaralı KŞS.*, ss.340-341. Bu ortaklıkta diğeri ortağın sermayesi bilinmiyor.

²⁷² Beşir Gözübenli, “Mufâvada”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.XXX, Türk Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2005, s.371.

²⁷³ Gözübenli, “Mufâvada”, s.371.

ve faydalarının eşit olmasından dolayı mufâvada olabilecekleri var sayılmıştır. Ayrıca bu ortaklık bölgede en az görülen şirket türü olmuştur.

Mufâvadanın kimler arasında kurulabileceği konusunda iki tür görüş bulunmaktadır. Ebu Hanefî ve İmam Muhammed din birliği şartını esas kabul ederken; Ebu Yusuf din farkının eşitliği zedelemeyeceğinden dolayı Müslüman ile gayrimüslimin mufâvada şirketi kurabileceğini belirtmiştir²⁷⁴. Tespit edilen ortaklıklardan sadece biri zimmilerin kendi arasında²⁷⁵ diğerleri ise Müslümanlar arasında kurulmuştur. Tamamı iki kişi arasında kurulan ortaklıklardan üçü kardeşler arasındadır ve taraflar arasında kadınlara rastlanmamıştır.

Şirketin sermayesi genellikle nakit para olarak kabul edilmiş, mal üzerine kurulacaksa da o mallar üzerinde müşterek mülkiyet hakkını sağlayacak ön işlemlerin yapılması gerekmiştir²⁷⁶. Belgelerin tamamında sermaye ve süre bilgileri yer almamakla birlikte asl-ı mal ve faydanın eşitliğinden dolayı mufâvada olarak kabul ettiğimiz bir şirkette sermaye 120'şer guruş nakit paradan oluşmuş ve ortaklık 1,5 yıl sürmüştür. İki kardeş arasında Halep eşyası ticareti üzerine kurulan ve 15 yıl süreyle en uzun ortaklık olan örneğe 1728 tarihli bir belgede rastlanmıştır²⁷⁷. Mufâvada ortaklıklarının hangi ticaret sektörleri üzerine kurulu olduğu konusundaki veriler de oldukça kısıtlıdır. Konuya ilişkin ulaşılan kayıtlardan birinde ortaklık bölgede en sık görülen iş kollarından biri olan debbağ ticareti diğeri üzerine, diğeri ise kalaycılık sanatı üzerine kurulmuştur.

E. Diğer Ortaklıklar

Bu bölümde yer alan ortaklıklarda şirketlerin türüne dair herhangi bir bilgi kaydedilmemiştir. Bu örneklerde rastlanan 'şirket' ve 'şerik' gibi kelimelerden, bir ortaklığın var olduğunu anlaşılmaktadır. Bunlar da genellikle fayda taksiminde bir anlaşmazlık, geriye kalan bir alacak ya da ortaklardan birinin ölümüyle ortaklığın sona erdiğini tescil etmek gibi sorunlarla mahkemeye intikal etmiştir. İçeriklerine dair ihtivaları oldukça sınırlı olan, bu şekilde 13 belgeye rastlanmıştır.

Şirket türü belli olmayan bu ortaklıklarda kişi sayıları yine değişkenlik göstermemiş, 12 ortaklık iki kişi; 1 ortaklık da üç kişi arasında kurulmuştur. Gayrimüslimlerin dahil olduğu sadece 3 ortaklık örneği tespit edilmiştir. Bunlardan ikisi gayrimüslimlerin kendi aralarında

²⁷⁴ Gözübenli, "Mufâvada", s.371.

²⁷⁵ Sak, 47 Numaralı KŞS, s.361.

²⁷⁶ Gözübenli, "Mufâvada", s.372.

²⁷⁷ KŞS.48/ 112-2.

iken, biri Müslüman ile gayrimüslim arasında kurulmuştur²⁷⁸. Şirketlerin tamamı erkekler arasındadır.

Sürelerin yine kısa olduğu bu ortaklıklarda 32 gün kadar devam eden bir ortaklık dikkat çekicidir. Kasaplık sanatında kurulan bu ortaklığın hesap görülerek sonlandığını biliyoruz. Bu kısa süreyi 5 ay süren başka bir ortaklık takip etmektedir. Bunların dışında 1,5 ve 5 yıl süren ortaklıklara ek olarak en uzun süreli olan ve 7. yılda hesap görülerek bitirilen bir ortaklığa rastlanmıştır²⁷⁹.

Evraklardan ulaşabildiğimiz kadarıyla ortaklıklar genellikle, sahtiyân, iplikçilik, boyacılık, kalaycılık ve kasaplık gibi sanatlar ve Halep eşyası ticareti üzerine kurulmuştur. Nesnesi belli olmayan ancak fûruht (satış) amacıyla kurulan bir ortaklığa da tesadüf edilmiştir. Burada bir ortaklığın kahvehanede imal üzerine kurulmuş olması dikkat çekicidir. Kârı az bulan taraflardan biri anlaşmazlık çıkarmış ve ortaklığa son verilmiştir.

Burada görülen ortaklıklar yine çoğunlukla nakit para ile gurusş üzerinden yürütülmüştür. Ortaklık sermayeleri arasında en az 23,5 gurusş, en fazla da 790 gurusş bulunmaktadır. Bunların dışında ortaklığa çeşitli eşyalarla katılanlar da vardır. Sermaye dağılımını ve kâr paylaşımını belgelerin tamamında göremiyoruz ancak 1704 yılında baba ile üvey oğul arasında bazarlık sanatı üzerine kurulan ortaklığa taraflar 395'er gurusş olmak üzere eşit olarak sermaye yatırmışlardır²⁸⁰. Yine üç ayrı ortaklıkta faydanın nısfiyet üzere (yarı yarıya) olduğu tespit edilmiştir. Bu haliyle ortaklıklar mudarebe ve inan ortaklıklarına benzetilebilir. Ancak söz konusu ortaklıklarda sözleşme akdi ile ortaklığın belirtilmesi gerektiği için bu örneklere mudârebe ya da inan ortaklığı demek yanlış olur.

IV. KONYA'DAKİ İŞ ORTAKLIKLARININ GENEL DEĞERLENDİRMESİ

Parasal hareketlerde ve ticari ilişkilerde faizsiz yollarla finans sağlama ve girişimler için kullanılan yollardan biri iş ortaklıklarıdır. Ticaret ve finans hareketlerinde İslam dini önemli rol oynamaktadır. Buna bağlı olarak gelişen Osmanlı iktisadi zihniyeti, devletin ekonomi üzerindeki müdahaleci politikaları, miras sistemi, özel mülkiyet anlayışının geliştirilmemesi gibi benzer birçok sebep bu ortaklıkların kaderini belirlemiş ve Osmanlı'da Batı'daki gibi büyük şirketlerin veya örgütsel yapıların oluşmasına engel olmuştur.

²⁷⁸ Sak, 47 Numaralı KŞS., s.361, 499-500.; Sak, KKS. 52, s.551.

²⁷⁹ KŞS. 55/ 126-2.

²⁸⁰ KŞS. 41/ 81-2.

Önemli ticaret yolları üzerinde bulunan Konya'nın ticari hayatında bu ortaklıklara rastlanmıştır. Bu dönemde en çok görülen şirket türleri arasında İnan şirketi 1. sırada, mudarebe şirketi ise 2. sırada yer almıştır. Bunlara ek olarak müzâraa ve mufâvada örnekleri ile türü belirtilmeyen şirketler de mevcuttur. Dericilik ve Halep eşyası ticareti başta olmak üzere pek çok sektör üzerine kurulan bu şirketler, Batıdakiler kadar uzun soluklu olmamış ve genellikle kişilerin hayatıyla sınırlı kalmıştır. Şirketlerin tek bir sektör üzerine kurulu olması da sürelerin kısa tutulmasında etkilidir. Bunlara bağlı olarak ortaklıklardaki sermaye ve yatırımlar da küçük ölçeklidir. Sermaye ve kâr paylaşımları şirket akitlerine ve ortakların anlaşmasına göre yapılmıştır. Aile içi ve çoklu ortaklık örnekleri görülmekle birlikte, çoğunluğu iki kişiden oluşan ve genellikle birbirine yabancı olan insanlar arasında kurulan bu ortaklıklar, girişilen işin bitimiyle sona erip birkaç yıl ile sınırlı kalmış, müstakil olarak büyüyüp genişlememiş, anonim ya da aile şirketleri gibi büyük kuruluşlara dönüşmemiştir.

SONUÇ

Sıcak paraya duyulan ihtiyaç ve bu ihtiyacı karşılama yolları belli uygulamaları beraberinde getirmiştir. İslam'daki faiz yasağı ve banka gibi finans kurumlarının yokluğu Osmanlı toplumunda kredi ilişkilerinin yaygınlaşmasına engel olmamış ve faizli kredi işlevi görecekle çeşitli yöntemler geliştirilmiştir. Borç-alacak anlaşmazlıklarıyla ilgili tespit edilen belgelerden XVIII. yüzyılın ilk yarısında Konya'da ciddi oranda borç ilişkileri gözlenmiştir. Fakat borçlanmalar içerisinde faizli işlemlerin oranı oldukça düşüktür. En fazla görülen borçlanma türü Karz-ı hasen'dir. Bu durum toplum içinde yardımlaşma ve güven duygusunun oldukça yüksek olduğunu göstermektedir. Toplumun her kesiminden insanlar birbirine borç vermiş hatta bu ilişkilerde kadınlar da yer almıştır. Borçlanmaların tamamına yakını Müslümanların kendi arasındadır. Kredi ve borç ilişkilerinde en çok nakit parayla işlem yapılmış, halk arasında para yaygın olarak kullanılmıştır. Aynı zamanda piyasada değeri olan birçok aynî nesnelere de kredi ve borç aracı olarak kullanılmıştır. Borçlanmaların büyük çoğunluğu küçük ölçeklidir ve bunlar genellikle tüketim amaçlı ve imal gibi küçük çaplı işlerde kullanılmıştır.

Para ihtiyacının karşılandığı finans kaynaklarının kurumsal ayağı para vakıflarıdır. Konya'da para vakfı dışında kurulan birçok vakfın da para vakfı gibi işlev gördüğü tespit edilmiştir. Para vakıflarından alınan meblağların yine çok büyük olmaması genelinin tüketim ve küçük işlere sarf edildiğini göstermektedir. Vakıftan borç alan kişilere dair herhangi bir sınırlama getirilmemiş, milliyet, cinsiyet ve statü farkı olmaksızın ihtiyaç duyan herkese borç verilmiştir.

Ticari ilişkilerde faizsiz yollarla finans sağlama ve girişimler için kullanılan yollardan biri iş ortaklıklarıdır. Önemli bir ticaret şehri olan Konya'nın ekonomik yapısında bu ortaklıklar yer almıştır. Bireysel ve kurumsal borçlanmalarla temin edilen paraların yatırıma dönüştüğü alan iş ortaklıkları olarak düşünülmüş ancak ulaşılan verilerde buna dair bilgilere rastlanmamıştır. Yani bu ortaklıklar, sadece borç veren zengin kesim tarafından mı kuruldu yoksa borç alanların parayı işletme yolu mu olarak bilinmemektedir.

KAYNAKÇA

Konya Şer'iyeye Sicili 39, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 48, 49, 51, 54, 55, 56, 57.

AKGÜNDÜZ Ahmed, *Vakıf Müessesesi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 1996.

AKÖZ Alaattin, *Konya'nın Kırk Çarşı Ve Pazarı*, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., Konya 2015.

AKTEN ÇÜRÜK Suna, *İslami Finansın Türkiye'deki Gelişimi, Mevcut Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, Doktora Tezi, Konya 2013.

APAYDIN H. Yunus, "Karz", *İslâm Ansiklopedisi*, C.XXIV, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, ss.520-525.

ARTUK İbrahim, "Zolota", *İslâm Ansiklopedisi*, C. XLIV, Türk Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2013, ss.500-501.

AYDIN M. Âkif, "Avârız", *İslam Ansiklopedisi*, C.IV, Türk Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2003, s.108.

AYDIN M. Âkif, "Mehir", *İslâm Ansiklopedisi*, C.XXVIII, Türk Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2003, ss.389-391.

AYTEKİN E. Atilla, "XIX. Yüzyılda İki Batı Anadolu Kazasında Kırsal Borçluluk", *Kebikeç*, S.23, Ankara 2007, ss.141-156.

BALKAŞ Kaan, *Kredi Kavramı ve Sektör Kredilerine Göre Türkiye'deki Belli Başlı Sektörlerin Analizi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2004.

BARCAN Ömer Lütfi, "Avarız", *İslam Ansiklopedisi*, C.II, Eskişehir 1997, ss.13-19.

BAYARTAN Mehmet, "Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, X-1, 2008, ss.157-175.

BAYINDIR Abdülaziz, "Bey' bi'l-Vefâ", *İslam Ansiklopedisi*, C.VI, Türk Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1992, ss.20-22.

BAYKARA Tuncer, "Konya", *İslâm Ansiklopedisi*, C.XXVI, Türk Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2002, ss.182-187.

CEBECİ İsmail, "Vücûh", *İslâm Ansiklopedisi*, C.XLIII, Türk Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2013, ss.140-141.

CÜVEYCÂTİ Ârif, *İslâm Hukukunda Sigorta Ve Faiz Hakkında Bir Risâle*, Çev. Ekrem Buğra Ekinci, *AÜFD*, C.IV, S.1-2, 2000, ss.597-615

ÇAĞATAY Neşet, "Osmanlı İmparatorluğunda Riba - Faiz Konusu Para Vakıfları ve Bankacılık", *VD*, IX, 1971, ss.39-66.

- ÇEKER Orhan, “Emvâl”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.II, Türk Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1989, ss.167-168.
- ÇİFTÇİ Cafer, “18. Yüzyılda Bursa’da Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri”, *Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.23, s.36, Ankara 2004, ss.79-102.
- ÇİZAKÇA Murat, “Cash Waqfs of Bursa”, 1555-1823”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 38, 1995, ss.313-354.
- ÇİZAKÇA Murat, *İslam Dünyasında Ve Batıda İş Ortaklıkları Tarihi*, Çev. Şehnaz Layıkel, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1999.
- ÇİZAKÇA Murat, Mustafa Akyol, *İslâm’ın Unutulan Ekonomik Modeli Ahlakî Kapitalizm*, Ufuk Yay., İstanbul 2012.
- DEVELLİOĞLU Ferit, *Osmanlıca Türkçe Lügat*, Aydın Yay., Ankara 2002.
- EKİNCİ Ekrem Buğra, *İslâm Fıkhdında Alış-Veriş Bilgileri*, İstanbul 2010.
- ERGENÇ Özer, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Anadolu’sunda Tarım Üretiminde Yeni Boyutlar: Muzâra’a ve Murâba’a Sözleşmeleri”, *Kebikeç*, S.23, Ankara 2007, ss.129-139.
- ERGENÇ Özer, “XVIII. Yüzyılın Başlarında Edirne’nin Demografik Durumu Hakkında Bazı Bilgiler”, *IX. Türk Tarih Kongresi*, C.III, 1989, ss.1415-1424.
- FAROQHİ Suraiye, *Orta Halli Osmanlılar*, Çev. Hamit Çalışkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2009.
- GEDİKLİ Fethi, *Osmanlı Şirket Kültürü*, İz Yay., İstanbul 1998.
- GENÇ Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yay., İstanbul 2014.
- GERBER Haim, “The Muslim Law of Partnerships in Ottoman Court Records”, *Studia Islamica*, LII, 1981, ss.109-119.
- GÖNEN Doruk, “İslam Hukukunda Mudarebe (Emek+Sermaye) Şirketinde Tarafların Hak ve Borçları”, *İÜHFİM*, C.LXIII, İstanbul 2005, ss.194-199.
- GÖZÜBENLİ Beşir, “Âriyet”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.III, Türk Diyanet Vakfı Yay.; İstanbul 1991, ss.379-380.
- GÖZÜBENLİ Beşir, “İnan”, *İslam Ansiklopedisi*, C.XXII, Türk Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2003, ss.260-261.
- GÖZÜBENLİ Beşir, “Mufâvada”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.XXX, Türk Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2000, ss.371-372.
- GÜNAY Hacı Mehmet, “Vakıf”, *İslam Ansiklopedisi*, C.XLII, Türk Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2012, ss. 475-479.

- HALİS Muhsin - Abdulkadir Şenkal, *Türk İşletme Kültüründe Ortaklık Ve Güven*, İTO Yayınları, İstanbul 2009.
- İPŞİRLİ Mehmet, “Avârız”, *İslam Ansiklopedisi*, C.IV, Türk Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1991, s.109.
- JENNINGS Ronald C., “Loans and Credit in Early 17th Century Ottoman Judicial Records”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 16, 1973, ss.168-216.
- KALLEK Cengiz, “Mudarebe”, *İslam Ansiklopedisi*, C.XXX, Türk Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2005, ss. 359-363.
- KALLEK Cengiz, “Narh”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.XXXII, Türk Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2006, ss.387-389.
- KARAKUŞ Abdil, *İslam Hukuk Kaynaklarındaki Faiz Kavramının Modern Ekonomi Bağlamında Yeniden Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2006.
- KAYAPINAR Hüseyin, , “Müzâraa”, *İslam Ansiklopedisi*, C.XXXII, Türk Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2006, ss.234-236.
- KELEŞ Hamza, “Osmanlılarda 19. Yüzyıldaki Para Vakıflarının İşleyiş Tarzı ve İktisadî Sonuçları Üzerine Bir Çalışma –Karacabey (Mihaliç) Kazası Örneği-”, *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.21, S.1, 2001, ss.189-207.
- KUMAŞ Mehmet Salih, “Bir Finansman Yöntemi Olarak İş Ortaklığı Uygulaması “Mudârebe-Commenda Karşılaştırması”, *UÜİFD*, C.15, S.1, 2006, ss.369-383.
- KUR’AN, 3/130.; 2/275, 276, 278, 279.; 3/ 161.; 30/ 39.
- KURAN Timur, *Yollar Ayrılırken*, Çev. Nurettin Elhüseyini, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2012.
- KURT İsmail, “Para Vakıfları ve Davut Paşa Mahkemesi’nde Kayıtlı Para Vakfiyeleri”, ismailkurt@isavvakfi.org, ss.1-29.
- KURT İsmail, “Para Vakıflarının Muhasebesi”, isav@isav.org.tr, ss.1-24.
- KÜÇÜKDAĞ Yusuf, *Lâle Devri’nde Konya*, Doktora Tezi, Konya 1989.
- KÜTÜKOĞLU Mübahat S., “Narh”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.XXXII, Türk Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2006, ss.390-391.
- OKUR Kaşif Hamdi, “Para Vakıfları Bağlamında Osmanlı Hukuk Düzeni ve Ebussuud Efendinin Hukuk Anlayışı Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.IV, S.7-8, 2005/1-2, ss.33-58.
- ÖZCAN Abdülkadir, “Lâle Devri”, *İslam Ansiklopedisi*, C.XXVII, Türk Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2003, ss.81-84.
- ÖZCAN Ruhi, *17. Yüzyılda Konya’da Mülk Satışları ve Fiyatları (1640-1665)*, Doktora Tezi, Konya 1993.

- ÖZCAN Tahsin, “İbn Kemal’in Para Vakıflarına Dair Risâlesi”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, S.4, 2000, ss.31-41.
- ÖZCAN Tahsin, *Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2003.
- PAKALIN Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1993.
- PAMUK Şevket, “Kuruş”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.XXVI, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, ss.458-459.
- PAMUK Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1999.
- PAMUK Şevket, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, İletişim Yay., İstanbul 2005.
- REYHAN Cenk, *Osmanlı’da Kapitalizmin Kökenleri*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2008.
- SAHİLLİOĞLU Halil, “Akçe”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.II, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, ss.224-227.
- SAHİLLİOĞLU Halil, “Avârız”, *İslam Ansiklopedisi*, C.IV, Türk Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1991, ss.108-109.
- SAK İzzet - Cemal ÇETİN, *45 Numaralı Konya Şer’iye Sicili (1126-1127/ 1714-1715) (Transkripsiyon ve Dizin)*, Selçuklu Belediyesi Kültür Yay., Konya 2008.
- SAK İzzet - İbrahim Solak, *53 Numaralı Konya Şer’iye Sicili (1148-1149/ 1736-1737) (Transkripsiyon ve Dizin)*, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya 2014.
- SAK İzzet *Kadı Sicilleri Işığında Konya’da Yapılan Vakıflar (1650-1910)*, Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., Konya 2012.
- SAK İzzet, *47 Numaralı Konya Şer’iye Sicili (1128-1129/1716-1717) (Transkripsiyon ve Dizin)*, Konya 2006.
- SAK İzzet, *Konya Kadı Sicili 52 (1143 – 1144/ 1730 – 1731) Transkripsiyon ve Dizin*, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., Konya 2014.
- SAK İzzet, *Konya Kadı Sicili 52 (1143-1144/ 1730-1731)*, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., Konya 2014.
- ŞİMŞEK Mehmet, “Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerinde Münâkaşalar”, *AÜİFD*, S.XXVIII, 1985, ss.207-220.
- TÜRKMEN Mustafa Nuri, “Halep Para Vakıfları Muhasebelerinin Kısa Bir Değerlendirmesi”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.9, 2012, ss.121-131.
- ULUDAĞ Süleyman, *İslamda Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış*, Dergah Yay., İstanbul 1988.

ÜLGENER Sabri F., *İktisadî Çözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası*, Derin Yay., İstanbul 2006.

ÜLGENER Sabri F., *Zihniyet ve Din İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı*, Derin Yay., İstanbul 2006,.

ÜNAL Mehmet Ali, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Fakülte Kitabevi Yay., Isparta 2010.

YÖRÜK Doğan, “XVI. Yüzyılda Sarayını Köyü’nün Sosyal ve Ekonomik Yapısı”, *Tarih, Kültür, Sanat, Turizm ve Tarım Açısından Uluslararası Sarayöni Sempozyumu (24-26 Ekim2014)*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yay., Konya 2015, ss.105-121.

YÖRÜK Doğan, “XV-XVI. Yüzyıllarda Konya Şehrinde Toplumsal Zümreler”, 2. *Milletlerarası Şehir Tarihi Yazarları Kongresi*, ss. 611-625.

YÖRÜK Doğan, *3 Numaralı Konya Şer’iye Sicili (987-1330/1579-1912) (Transkripsiyon ve Dizin)*, Palet yay., Konya 2003, ss.26-27.

YÜKSEL Hasan, *Osmanlı Sosyal Ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585 – 1683)*, Sivas 1998.